

Dr. Kertész Andorné, Tóth Ilona

Az interjút készítette: Szilágyi Zsolt
Szerkesztette: Kádár Judit
Hajdúböszörmény, 2013. augusztus-szeptember

Család

Apai család

Tipikus Osztrák–Magyar Monarchia-beli családból származom, az ország négy különböző tájáról jöttek össze a felmenőim. Apai nagyszüleim és dédszüleim alföldiek voltak. Tóth Lajos¹ nagyapám Túrkevéen született 1870 körül, felnövekedvén református kántor lett Hajdúszoboszlón, majd zenetanár a Pápai Református Kollégiumban. Földműves családból származott, de őt nem engedték otthon maradni, mert sovány gyerek volt, hanem beadták a debreceni tanítóképző kántorképzőjébe. Azt elvégezte, utána – malomtulajdonos nagybátyja támogatásával – magánúton elvégezte a Zeneakadémiát, és orgonaművész lett. Sokáig Hajdúszoboszlón volt zenetanár, de – mivel sok gyermeke született, és el kellett tartania ezt a nagy családot – amikor 1910-ben nyílt egy pályázat a Pápai Református Kollégiumban, nagyapám Hajdúszoboszlóról oda pályázott. Elnyerte az állást, odaköltözött Pápra a sok gyermekével, és a Pápai Református Kollégiumnak egészen 1945-ig volt a zenetanára, illetve később nyugdíjasként is tanított orgonát és zenét. Igényesen és jól tanította a gyerekeket, és nagyon kedves volt, nagyon szerették a tanítványai. Az iskolai zenekarban a gimnazisták „Kóta bácsi”-nak hívták nagyapámat. Magas, vékony, nagyon csendes, szelíd ember volt. Csodálkozom utólag is, hogy ennyi gyerek között hogy tudott ennyire szelídek megmaradni.

1970 körül, amikor ő százéves lett volna, Hajdúszoboszlón az ottani pedagógus énekkar Tóth Lajosnak – mint alapító zenetanárnak és kántornak – rendezett egy nagy ünnepséget. Én, aki szerettem mindig aktivizálni magamat, akkor vettem magamnak a bátorságot, és az ünnepséget szervező szoboszlói zenetanárnak megírtam a Tóth család történetét, a zenével való kapcsolatát. Kiderült, hogy a leszármazottak közül szinte mindenki foglalkozott zenével, de „a zenei ős” kétségtelenül Tóth Lajos nagyapám volt.

Apai nagyanyám, Bíró Erzsébet a derecskei református lelkész, Bíró Antal leánya volt. Nagypám 21 éves volt, a nagymamám 16, amikor ők összeházasodtak. Tizenöt gyermekük született, közülük heten érték el a felnőttkort. A legidősebb fiú, Tóth Sándor falusi tanító volt a Dunántúlon, talán három helyen is egymás után. A felesége, Terus néni polgári iskolát végzett, és háztartásbeli volt végig, de besegített a férjének, például a falusi gyerekeknek színdarabot tanított be, és azt előadták. Nekik hat gyerekük volt: Teri, Piri, Lajos, Lili, Erzsike, Sanyó.

1899. december 7-én született édesapám, Tóth Endre, aki református teológiai tanár lett.² Utána jött Tóth Lajos, aki a Debreceni Egyetem fizikai kutatóintézetében volt fizikus professzor³, a felesége, dr. Keresztesi Mária, Mancsi néni pedig a Kossuth Gimnáziumban volt matematika–fizika szakos tanár. Egy szem lányuk született, dr. Tóth Ildikó, aki orvosnő lett. A budapesti MÁV Rendelőintézetben dolgozott, emellett közegészségügyi főorvosnő is volt. Ildikó nagyon okos és talpraesett doktornő volt. Mikor egy új állomásépületet átadtak, őt hívták, hogy higiéniai szempontból vegye át az épületet és a restit. Elmesélte nekünk, hogy ő azzal szokta kezdeni, hogy hozzanak egy vödör vizet. Mindig elképedtek, hogy a főorvosnő miért kér egy vödör vizet. Ildikó fogta és kiöntötte a vödör vizet, megnézte, hogy hová folyik, és ha nem a lefolyóba, akkor nem vette át az épületet.

Azután két lány következett, Ilona és Irma, akik tanítónők lettek. Ilona férjhez ment egy Máté János nevű tanítóhoz, és egy dunántúli faluban, Tápon helyezkedtek el. Jani bácsi volt az iskolaigazgató, ő pedig a beosztott tanítónő. Ilonka néni írt az elemisták részére egy hittankönyvet. Ez egy rövid kis füzet volt bibliai történetekkel, amiket illik ismerni, de olyan jól írta meg, hogy a gyerekeknek ragyogóan érthető volt. Két gyermekük született, János és Ilona. Az idősebbik, Máté János⁴ elvégezte a Zeneakadémiát és orgonaművész lett; a Károli Gáspár Egyetemnek volt ő zenetanára, és a Kálvin téri templomban is orgonált. Az *Abigél* című filmben, amikor a lányok ülnek a karzaton és énekelnek, ott látszik az orgonista, és ez az én unokaöcsém, Máté János. Sajnos ő egy hirtelen támadt betegségben korán meghalt.

Irma nagynéném férjhez ment Lányi Jenő lelkészhez, aki Fejér megyében, egy Soponya nevű faluban szolgált. Három gyerekük született – Jenő, Irma és Lajos –,

de Jenőke még kicsi korában meghalt vérhasban. Az unokahúgom, Irma él még, ő nálam nyolc évvel fiatalabb. Erzsébet nagynéném, édesapám legkisebb húga is tanítónő lett, de ő 23-24 éves korában csonttuberkulózisban meghalt, akkor még nem tudták ezt gyógyítani.

Édesapám 17 éves volt, amikor született az öccse, Kálmán, aki édesapámat amolyan pótapának tekintette. Nagyon szoros, jó kapcsolatban voltak végig. Tóth Kálmán⁵ először Zánkán volt lelkész, de ő az Ószövetséggel foglalkozott, ószövetségi tudós volt, és amikor Debrecenben nyugdíjba ment vagy meghalt Kállay Kálmán⁶ ószövetségi professzor, akkor őt hívták meg az utódának. Debrecenben habilitált, azután felkerült Budapestre, és ott volt teológiai professzor, egészen 93 éves korában bekövetkezett haláláig. A felesége, Kerecsényi Vilma tanítónőként végzett, de állásban nem volt, hanem a férjének segített mindig és mindenben. Három gyermekük született. Idősebb fiuk, Tóth Kálmán atomfizikus lett Budapesten, a KFKI-nak volt az egyik vezetője. A második, Lajos a Reformátusok Lapjának volt az egyik főszerkesztője, de ő csontrákban meghalt. A harmadik gyerek, Éva, aki '44-ben vagy '45-ben született, Zeneakadémiát végzett, hegedűművész lett és a Kocsis Zoltán által vezetett Nemzeti Filharmonikus Zenekar tagja a mai napig is. Éva férje, Kiss Domokos Rákospalotán volt református lelkész.⁷ Ő sajnos nyirokcsomórákban meghalt – ott van eltemetve a templom kriptájában –, de a gyülekezetben annyira szerették, hogy egy emlékszobája is van Rákospalotán. Nekik hármas ikreik születtek, akik most egyetemre járnak.

Anyai család

Szászországból jöttek a még korábbi ősök, de az én anyai dédszüleim – Pitze János és Fábri Julianna – már Szepes megyei cipszerek voltak, így hívták a Szepes megyébe önként települt – vagy Mária Terézia által telepített – szászokat, német családokat.⁸ A felvidéki ősök iparosok voltak, Pitze dédapám eredetileg cipész volt, majd később az iglói gimnáziumban lett pedellus. Az ő családjában még németül beszéltek. Nagypám, Pitze Gusztáv úgy nőtt fel Iglón, hogy otthon németül, az iskolában magyarul beszéltek, Janóval meg az utcán tótul. Nagypám azt mesélte mindig: „Én nem tudtam, hogy három nyelven beszélek, csak azt tudtam, hogy a

Janóval így kell beszélni, a másikkal meg úgy kell beszélni...” – és teljesen egyformán beszélte a három nyelvet. Én tőle tanultam németül, de minden köszöntést, minden jókívánságot, nekünk gyerekeknek el kellett tudnunk mondani három nyelven.

Nagyapámnak három testvére volt: János, Lajos és Emília, akit mi úgy hívtunk, hogy Milka néni. Törve beszélt magyarul, de tündéri, aranyos volt, olyan nagyasszony típus. Ővele találkoztunk, egy párszor eljött hozzánk Pápára, de János bácsiról és Lajos bácsiról, a nagyapám bátyjairól semmi közelebbit nem tudok. Mi már Trianon után születtünk, és ők azután már nem jövettek Magyarországra.

Mikor nagyapám felserdült, a szülei azt mondták, jöjjön le a magyarországi részre magyarul tanulni, valamilyen magyar foglalkozást kitanulni; ez bevett szokás volt akkoriban. Nagyapám Debrecenben elszegődött egy kereskedőcsaládhoz méteráru nagykereskedőnek. Ezt kitanulta, ott volt egy darabig, de aztán rájött, hogy ő nem kereskedő, hanem vasutas akar lenni, és odáig vitte, hogy a Zalalövő nevű dunántúli faluban ő volt az állomásfőnök nyugdíjba meneteléig.

Mikor már szeretett volna megnősülni, a barátainak azt mondta: nem tudtok-e feleségnek valót? És valamelyik azt mondta neki, hogy ott van az a Győr megyei nemes kisasszony, aki nem tud férjhez menni, mert olyan elzárt világ van ott. Nagyapám elment, bemutatkozott, és a második mondata – de lehet, hogy a harmadik vagy negyedik mondata a második látogatáskor – az volt, hogy nem jönne-e hozzám feleségül a kisasszony. És nagymamám azt mondta, hogy igen. A korkülönbség fordított volt köztük, mint általában szokás, mert nagymamám, aki 1872-ben született, egy évvel idősebb volt, mint ő, de jó házasság volt, nagyon jól megvoltak egymással. Nagymama úgy hívta nagyapámat először, hogy Guszti, de ez abbamaradt valamiért, és később véges végig úgy hívta, „öregem” – gyerekkoromban én azt hittem, hogy nagypapának ez a neve. Nálunk kétféle étel volt, mert nagyanyám a szepesi eredetű német ételeket megtanulta a férje kedvéért dédanyámtól, de persze Győr megyei, dunántúli ételeket is főzött.

Evangélikusok voltak, és ezt meg is tartották végig. Amikor már nálunk laktak Pápán, nagyapám az evangélikus templom dalárdájába járt. Mondták neki: „Pitze bácsi

jöjjön, mert maga nélkül nem hangzik szépen!” Nagyon szép hangja volt, és német nyelvű dalokat is énekelt, nemcsak egyházi énekeket.

Nagymamám úgy hívták, hogy szakolczai Péntek Ilona, az édesanyját, az én dédnagymamám pedig szemerei Matkovich Augusztának. A szakolcai nemesi előnév, mert ez egy köznemesi család volt Győr megyében. Bőny, Rétalap: nagymamám édesapja ott volt földbirtokos, kétszáz-háromszáz hold közötti birtoka volt. Na, de nem maradt meg, mert jött a tanácsköztársaság, és elvették a földet, szegény nagymamám így mondta: „földönfutók lettünk”.

Édesanyám, Pitze Ilona 1908-ban született Zalalövön, és az öccse, Gusztáv is ott született. Zalalövőről a tanácsköztársaság alatt tulajdonképpen mindenkit elűdöztek, illetve meg akartak büntetni, akit uraknak tartottak. Állomásfőnök nagyapám akkor már az egész falu úgy hívta, hogy „a főnök úr” – és ugye, ez szálka volt a szemükben. Anyám mesélte, hogy az állomásépület emeletén laktak, ott volt a szolgálati lakásuk, és amikor jött a vonat Szamuely Tiborral⁹, azt mondta dédanyám: „Gyorsan feküdjetek az ágy alá!” És akkor lefeküdtek az ágy alá, mert a vonat nem állt meg, de úgy ment végig, hogy lőttek belőle. Ez volt 1919-ben, anyám 10-11 éves kislány volt akkor. Amikor megszűnt a tanácsköztársaság és következett a Horthy-korszak, nagyapám B-listázták¹⁰, mert tagja volt az akkori szociáldemokrata pártnak. Ez azt jelentette, hogy se fizetést, se nyugdíjat nem kapott.

Akkor ők beköltöztek Pápára, ahol apám akkor már teológiai tanár volt. Nálunk laktak, amíg el nem jöttünk Debrecenbe, és aztán is velünk éltek halálukig. Gyerekkoromban Pápán mi az édesapám egy szál tanári fizetéséből éltünk. Ott voltunk mi a húgommal, majd később egy öcsém még született, és édesanyám nem dolgozott, háztartásbeli volt végig. Nagymamám vezette a háztartást, és véges végig ő főzött a nagy létszámú családra, de ragyogóan. Ő egy olyan úri kisasszony volt, aki otthon mindent meg kellett tanuljon. Elmesélte, hogy a szülei azt mondták: csak olyasvalamit követelhetsz meg, amit te magad is meg tudsz csinálni. A ruháit például saját magának kellett megvarrnia, mert tudjon egy leány varrni. Először ugye mértéket kellett venni, azután selyempapírból kivágni a szabásmintát, azt magára próbálni, és utána pedig vászon lepedőből – tehát nem a ruhaanyagból, hanem

vászonból – megvarrni, és csak ha jó volt, akkor varrhatta meg az igazi ruhát. Ez nevelés volt, mert így megbecsülte, hogyha valaki jól dolgozott neki.

Nagymamám magas, karcsú nő volt, a kontyával olyan szép asszony, mint Erzsébet királyné. Nem sokat mesélt a fiatalkoráról, mert az elég keserves volt. Dédapám a birtokot igazgatta, és nagymamám azt mesélte róla, hogy a cselédekkel mindig nagyon szépen beszélt, a kommenciót¹¹ mindig megadta... Nagymamám is nagyon udvariasan beszélt mindenkivel, ő egy igazi úri hölgy volt a szó nemes értelmében, tehát jó modorú, jól nevelt, nagyon jó ember volt. Miután elvették tőlük a családi földbirtokot, nagymama nővére is bejött Pápára, ők egy másik utcába laktak. Nagyanyám nővérének a férje jegyző volt, de még az ő állását is megszüntették a Tanácsköztársaság alatt mondván, hogy az is az uraknak a kiszolgálója.

Az egyik fiuk Debrecenben lett zenetanár, a másik Budapesten pedagógus, a harmadik meg Győr közelében élt, ő református lelkész volt.

Gusztai bácsi

Édesanyám tanítóképzőbe járt, Gusztai bácsi, anyám öccse pedig matematika–fizika szakos tanár lett. Ő természetesen Pitze Gusztávnak született, de azt mondta, hogy egy magyar embernek legyen magyar neve, és a nagymamám nemesi előnevét, a szakolczait vette fel miniszteri engedéllyel. A névmagyarosítás '39 körül történt – én még gyerek voltam –, és Teleki Pál miniszterelnök írta alá. Emlékszem, hogy Gusztai bácsi jött és lobogtatta a papírt: „Írt a miniszterelnök! Teleki Páltól kaptam levelet, és ott van benne, hogy a névmagyarosítást engedélyezem, és mostantól úgy hívják önt, hogy Szakolczai Gusztáv”.

Nagybátyám egy darabig állástalan diplomás volt, úgyhogy sokáig nálunk lakott ő is Pápán, mert lakása sem volt, és nem mert megnősülni sem, hiszen nem volt egzisztenciája. A Pápai Református Kollégiumban volt óraadó – nem vették föl a tantestületbe, mert nem volt hely –, és otthon is adott matematika és fizikaórákat. Csodálatos ember volt, aki ragyogóan értett minden műszaki dologhoz. Mivel a szüleimnek akkor még nem volt fiúgyereke, Gusztai bácsi énnekem mondta öt-hatéves koromtól kezdve: „Gyere csak, rádiót csinállok! Ott az a forgókondenzátor,

add ide!” – és akkor beépítette. Megmutatta, hogy kell a biztosítékot megcsinálni, mi az a biztosíték, hogy kell valamit megszerelni, hogy kell fogni a csavarhúzó, hogy egyenletesen tudjon vele bánni az ember... engem azóta is nevetett a családom, főleg a húgom, aki nem műszaki ember: „Tudom, hogy te megcsinálod, mert úgy húzod a csavart, mint Guszti bácsi”.

Tündéri ember volt. Nekem nyolcéves koromban a törtéket is ő tanította meg, de emellett nagyon sokoldalú volt. Mondta nekünk a pápai kiskertben: „Na, gyertek ide, nézzétek meg a tökvirágot: ez a bibe, ez a porzó...” – és ugyanígy mutatta meg nekünk a lepkéket, a káposztalepkét meg mindent. Egy más alkalommal odaültetett engem meg a húgomat egy székre: „Gyertek, most felolvasok nektek egy verset” – és Ady-verset olvasott. „Értitek?” – ha nem, akkor ő elmondta. Az irodalmat is nagyon tudta és szerette. Én ugyan nem magyar szakos lettem, hanem történelem–földrajz meg művészettörténet, de biztos, hogy néha eszembe jut: jaj, hát ezt a verset először Guszti bácsitól hallottam!

1938-ban voltak a visszacsatolások, és utána tanári állásra lehetett pályázni a beregszászi gimnáziumba. Guszti bácsi pályázott és megkapta az állást, úgyhogy hallatlan nagy öröm volt. Elment a beregszászi gimnáziumba tanítani; nagyon jó volt, nagyon szép, nagyon élvezte. Amikor ő még egyetemre járt, édesapám segítette anyagilag, ő fizette ki a tandíj egy részét. Guszti bácsi ezt nem felejtette el, és amikor Beregszászon gimnáziumi tanár lett, havi rendszerességgel küldött nekünk pénzt, és mindig jött egy levelezőlap is hozzá: „A törlesztésem egy kis része”. Egyszerűen ilyen ember volt, aki nem felejtette el, hogy a sógora segítségének tudható be az, hogy ő elvégezhetette Debrecenben a Tisza István Tudományegyetemet.

Egy tanítványát vette feleségül az én nagybátyám. Mohácsi Valéria csodálatosan szép lány volt. Guszti bácsi elküldte nekünk a fényképét és azt írta: „Nézzétek meg a képet! Ezt a lányt én el fogom venni feleségül, csak előbb érettségizzen le”. Úgyhogy előbb leérettségiztette Valikát, és rá két hónappal, 1943 nyarán volt az esküvő Beregszászon; mi is ott voltunk. Talán három hónapig voltak együtt, mikor a nagybátyámat behívták katonának SAS-behívóval, ami azt jelentette, hogy három napon belül jelentkezni kellett.¹² Behívták katonának, ott maradt a 19 éves feleség

terhesen. Guszti bácsi a keleti fronton volt, és zászlós rangig vitte. Küldött egy nagyon szép fényképet, hogy „Zászlós úr vagyok” – mert azt akkor úrnak kellett szólítani. Amikor a fia, Ákos megszületett, kapott három nap szabadságot, hogy meglátogassa a frissen szült feleségét és a kisfiát, aki akkor három-négynapos volt. Ekkor már Kárpátalján, a Kárpátokon belül voltak az oroszok, és amikor Guszti bácsi visszament a csapatához, bekerítették és elfogták az egész századot. Szolyván létesítettek egy fogolytábort¹³ valami iskolaudvaron meg egy cement teniszpályán, és egyszerűen hagyták a foglyaikat megfagyni. Mind meghaltak. A Vérke-patak partján estek fogságba, és ezeknek a Vérke-áldozatoknak az emléktáblája a szolyvai fogolytábor helyén megvan jelenleg is. Mindegyikük, akinek sikerült megtudni a nevét, ott van felsorolva, és köztük van Szokolczai Gusztáv neve is.

A felesége, Valika 23-24 évesen elvégezte Miskolcon a közgazdasági főiskolát, de még '56 előtt azt mondta, hogy ő nem bírja elviselni, ami itt van. Fogta a 12 éves gyereket, és átsétáltak a nyugati határon. Először egy gyűjtőtáborba vitték őket Ausztriában, és aki bejelentette, hogy van rokona vagy valamilyen hozzátartozója, aki hajlandó anyagilag vállalni egy évig az eltartását, azt elengedték. Valinak volt valami távoli rokona az Egyesült Államokban, úgyhogy ők először oda mentek, később Kanadában telepedtek le. Vali most 88 éves, Torontóban él, Ákos pedig, aki az öcsémel egyidős, biokémikus lett, és környezetvédelemmel foglalkozik.

Szülők, testvérek

Édesapám 1899-ben született, édesanyám 1908-ban. Kilenc év korkülönbség volt köztük, úgyhogy édesapám már teológusdiák volt, amikor édesanyám még a többi kislánnyal játszott az udvaron. A barátnői meg az osztálytársai közé tartozott édesapám húga, Irmuska, és persze önáluk is játszottak, danoltak meg ugrabugráltak. Egyszer kinézett az ablakon Irmuska bátyja és azt mondta: „Kislányok, csöndben legyenek, mert nem tudok tanulni!” – ezt a történetet sokszor hallottam. A kislányok megijedtek, elhallgattak, és anyám azt mesélte: „Attól kezdve olyan tisztelettel néztem rá! Hogy Irmusnak a nagy teológus bátyja nem tud tanulni, hogyha mi zajongunk...!” – és akkor vigyáztak. Valamikor később Irmus bátyja egyszer azt mondta: „Akkor ugye tudod, hogy mi összeházasodunk?” – és anyám azt felelte: „Igen, gondoltam”. És összeházasodtak.

Apám addigra kiváló eredménnyel elvégezte a teológiát, de közben kapott egy kétéves ösztöndíjat Hollandiába, ahol a református teológusokat ösztöndíjasként fogadták, ha megfelelő színvonalat értek el. Két évet töltött Utrechtben, de persze Hollandia nem nagy, úgyhogy átjártak Leidenbe is. Arról, hogy a hollandok milyen becsületesek, édesapám elmesélte többek között, hogy ők biciklivel jártak – Hollandiában mindenki biciklivel jár még most is –, és „ha odatámasztottam az állomás falához a biciklimet, hogy vonattal átmenjek Leidenbe, mikor visszajöttem, ott volt a bicikli, senki sem lopta el”.

A hollandok a szó nemes értelmében vett hittel élő, vallásos emberek, akik nagyon tisztelik a királyukat, királynőiket. Édesapám, aki rendszeresen levelezett a szüleivel, egyszer megküldte nekik egy levelében Vilma királynőnek az arcképét, aki nagyon támogatta ezeket a külföldi stipendistákat.¹⁴ Kedves emlék, amit édesapám egy párszor elmondott, hogy az ott tanuló külföldi diákokat meghívták időnként egy-egy kis összejövetelre, ahol néptáncoltak is. Voltak ott néger diákok Dél-Afrikából meg a holland gyarmatokról, ami nagyon furcsa volt neki, mert fekete bőrűek akkor itt még nem voltak. És a táncolók között volt egy lány, akinek nagyon vastag lábai voltak. Ők elég hangosan megjegyezték: „Micsoda oszlopok!” Az pedig visszaszólt mosolyogva, hogy „És majd egyszer ezeken az oszlopokon fog nyugodni Hollandia” – ő volt a későbbi királynő, és ilyen kedves humorral válaszolt.

Édesapám Hollandiában határozta el, hogy egyháztörténész lesz, és már úgy jött haza, hogy megírta a teológia igazgatójának, hogy ő elvégzi a teológiát, végigcsinálja a kápláni vizsgát meg a lelkészi vizsgát, de utána egyháztörténettel akar foglalkozni. Megírta a szüleinek is, hogy ő lediplomázik, de – erre a mondatra emlékszem – „nem akarok kimenni papnak, mert én egyháztörténész akarok lenni”.

Szüleim 1928-ban házasodtak össze. Én '29-ben születtem, utánam két évvel született a testvérem, Gabriella. Szeptember 7-én, Regina napon születtem, de nem Regina lettem, elmesélték egy párszor, hogy miért. Édesapám elment az anyakönyvi hivatalba és bejelentette, hogy született egy leánygyermekük, és Ildikó lesz a neve – mert az Ildikó olyan szép név –, de azt mondták neki, hogy ez nincs az engedélyezett keresztnevek között. Apám ezen nagyon felpaprikázódott, és azt mondta, hogy na, akkor legyen ez is Ilona, mint az anyja.

Majdnem 15 éves voltam, amikor 1944. május 15-én született az öcsém, Tóth István. Akkor született, amikor én konfirmáltam, és kéthetes volt, amikor már megfürdöttem. Volt egy kaucsukbabám, azon anya megmutatta, hogy kell megfogni, a hóna alá tartani a kezem, a mutatóujjammal tartani a fejét... Én ezt begyakoroltam szépen, és Istvánt pontosan így fogtam meg.

István öcsém is történész lett, mint én, mégpedig ókortörténész.¹⁵ A Pécsi Tudományegyetemen ő szervezte meg az Ókortörténeti és Régészeti Tanszéket a kilencvenes évek elején. Igazi tudós volt, aki nem akart nagy társaságbeli életet élni, viszont az egyetemi hallgatók annyira szerették, hogy még más szakosok is jöttek hozzá; tömve volt a tanterem mindig, mikor Tóth István tartotta az óráit, még a lépcsőkön is ültek. Nagyon gyakran fölhevített, és nagyon gyakran írt nekem. Egyszer ezt írta: „Édes kis Iluskám, volt neked egy olyan fényképed, amelyiken az a fantasztikus fintort vágó Shakespeare-szobor van valahol Németországban....” – hát ilyen ember volt. Szívinfarktusban halt meg 62 éves korában. A felesége és a két gyermeke megvannak, Pécsen élnek. Az özvegye, Fekete Mária ugyanazon az Ókortörténeti Tanszéken dolgozik, a Pécsi Tudományegyetemen.

A húgom nem ment férjhez, ő a szülőkkel maradt végig. Az egyetem után két évig a siófoki gimnáziumban tanított, mert az ötvenes években az egyetemeken volt egy ún. elosztóbizottság, és diploma után az osztotta el, ki hova kerül. Gabit Kaposvárra küldték, de mikor lement, kiderült, hogy Kaposváron már van tanár. Akkor azt mondták neki: Siófokon most létesül egy új gimnázium, maga oda fog menni. Ezt a siófoki két évet ő nagyon rosszul tűrte, alig várta, hogy szünidő legyen, és akkor már jött is haza – mint egy száműzetést, úgy fogta föl, amikor vissza kellett utaznia. Két év múlva visszajött Debrecenbe, és innen járt ki Kismacsra, egy általános iskolába. Nem volt könnyű dolog: minden nap kiment vonattal, az állomáson volt a biciklije, azzal ment tovább... de ő mindezt végigcsinálta. Kismacs után került be Debrecenbe, a Tóth Árpád Gimnáziumba, ahol magyart tanított végig.

Édesapám csendes ember volt, de mindig mindenre tudott válaszolni, ha kérdeztük, és mesélt is nekünk sok mindent. Elmondta például, hogy mit dolgozik ő amellest, hogy a teológián egyháztörténeti előadásokat tart. A Református Kollégium épületének első emeletén volt a teológia, és a Kollégium udvarában volt egy kis

külön épület, ami a Levéltár volt, és édesapám annak a rendezését elvállalta. Ott régi okiratok voltak, azokról mindig mesélt, és engem ez nagyon érdekelt. Édesapám minden nap hazajött ebédelni, és vagy akkor mondta el, vagy a vacsoránál, hogy most éppen milyen jobbágyoklevéllel vagy más hasonló iratokkal foglalkozik. Elmesélte a jobbágyoknak a leveleit, kérvényeit – hogy mit teljesített, és hogy azért mit kapott stb. –, és elmondta azt is, hogy bizonyos régi okiratok latinul vannak. Ugye, én leányiskolába jártam, ott nem volt latinoktatás, és amikor elmesélte, hogyan fogalmazták a hivatalos okiratokat, hát egyik érdekesebb volt, mint a másik. Mind eredeti okiratok voltak; és amikor később a Levéltárban én megnéztem ezeket, a katalógusban ott van, hogy Tóth Endre gyűjtése vagy feljegyzése.

Amikor délben édesapám hazajött, egy félóra mindig lefeküdt ebéd után, mielőtt visszament volna dolgozni. Nekünk megvolt a százkötetes Jókai életmű¹⁶, és ilyenkor mindig elővett egy Jókai regényt, azt olvasta. Na, ebből belém gyökerezett az, hogy Jókait pedig olvasni kell, mert édesapám nekem olyan ember volt, hogy amit ő csinált, azt majd nekem is úgy kell csinálni. Nagyon-nagyon szerettem, tiszteltem.

A szüleim egyáltalán nem voltak ciróka-marókás emberek, akik különösebben puszilgattak volna minket. Én az iskolában kitűnő tanuló voltam végig. Mikor hazavittem a bizonyítványomat, édesapám megnézte, azt mondta, jól van, és letette. Emlékszem, egyszer mertem azt mondani, hogy na, de hát másokat megdicsérnek, vagy jutalmat kapnak a színkitűnő bizonyítványért! – mire apám azt mondta, hogy miért, aki erre képes, annak kötelessége. Szóval csak annyit mondtak, jól van, és ez így ment véges végig, egész az érettségiig.

Édesapám szép szelíden mondta mindig, amit akart, édesanyám hangosabb volt, ő volt a dirigens a családban. Mindig megmondta, hogy mi legyen, nem is mertünk ellenkezni, hát Isten őrizz! A húgom, mikor kicsike volt, beteg volt, és ha valakit az én anyám megcirógatott vagy megpuszilt, az ő volt. Engem nem, mert én sportoltam, délután tornaóra meg sportkörbe mentem, úgyhogy engem majdnem úgy nevelt, mint egy fiút. Én ezt akkor természetesnek tartottam, de azért nem egészen. A húgom koraszülött volt, ezért őt mindig óvták, babusgatták. Mesélték, hogy három éves lehettem vagy valamivel több, amikor a szülők elé odaálltam én, és állítólag azt mondtam: „Azért engem is szeressetek, mert még én is kicsi vagyok!” És akkor

mondták, hogy „Hát szeretünk mi téged” – ennyi volt. Többször nem mondtam. Aztán megszoktam, hogy engem úgy tartanak, hogy nekem semmi bajom, menjek fára mászni, menjek sportkörbe... egyszóval katonásan egy kicsit. De azért utólag sajnálom. Olyasmi nálunk, hogy cirógatás vagy külön megpuszítás, nem volt soha. Még inkább a nagymamám, ő szelídebb volt velem is, ő időnként megsimogatott, de anyám nem, anyám egy katonás ember volt.

Egyébként anyuka született tanár volt, tudott nagyon világosan és tanítónősen beszélni – hát ő tanítónőképzőt végzett, csak nem fejezte be, mert férjhez ment és aztán háztartásbeli maradt.

Gyermekévek Pápán

Szülőváros, szülőház

Pápa két részből állt – ahogy Debrecen is egyébként –, egy református meg egy katolikus városrészből. Volt a Református Kollégium, a református templom meg az ún. Nőnevelő Intézet, ahová én is jártam, és a főutca folytatásában volt a katolikus Nagytemplom – azt hívták Pápán Nagytemplomnak, tehát ha a Nagytemplomot emlegették, akkor az a katolikust jelentette. Nagyon szép templom, a híres osztrák festő, Maulbertsch¹⁷ festette a freskóit.

A város egy dombon és egy völgyben épült. Fent a dombon van a Református Kollégium gyönyörű épülete, és amikor mi ott éltünk, akkor építtette egy akkori lelkész a most is meglévő nagyon szép református templomot. Mikor a reformáció megérkezett Pápára, az akkori professzor, Bocsor István¹⁸ azt mondta: „Ha ezeket a diákokat egy eperfa alá ültetem, akkor is tanulni fognak”. A leendő Kollégium udvarán valóban volt egy nagy eperfa, és mind a mai napig (illetve újra) ez a Pápai Kollégiumnak a jelképe, a gyönyörű lombú eperfa.¹⁹ Akkor volt a trianoni területek visszacsatolása, amikor én gyerek voltam, és ezt az eperfát akkor úgy ábrázolták, hogy Nagy-Magyarországot formázta a lombja. A Kollégium régi épületét, ahova Petőfi is járt meg Jókai is, úgy hívják, hogy Ókollégium. Mikor az új épület megépült, Jókait kérték meg, hogy valami jelmondatot adjon, amit a Kollégium homlokzatára írhatnak. Jókai vette a lapot, és azt mondta: „Hát mi a feladata egy ilyen

kollégiumnak? – az, hogy tanít meg lakást is ad, azon kívül pedig nevel. Írjátok föl ezt: Istennek, hazának, tudományak”. Mai napig is ez a felirat van a Kollégiumon.

Azt a városrészt, ahol mi laktunk, úgy hívták, hogy Tókert, bár a mi időnkben ott már nem volt tó, viszont egy utcányira tőlünk folyt egy kis folyócska, a Bakony-ér. Az utcánkat akkor Liget utcának, most Dózsa György utcának hívják. Az a ház, ahol gyerekkoromban éltünk, ma is megvan, de én nem ebben születtem, hanem srégen szemben egy sokkal kisebb házban, amit még a nagyszülők vettek a mi szüleinknek, amikor összeházasodtak. Igen ám, de banki törlesztésre vették, és a végén a szüleim nem tudták fizetni édesapám egy szem tanári fizetéséből a részleteket, ráadásul akkor volt a gazdasági válság is, úgyhogy azt a házat el kellett adni. Akkor egy másik házba költöztünk ugyanabban az utcában, ott voltunk egy darabig, és végül sikerült azt a családi házat kibérelni, ahol egészen sokáig laktunk, tulajdonképpen végig, amíg Debrecenbe nem költözünk. Tóth nagypapáék is a Liget utcában laktak, csak a túloldalon.

Kertes, háromszobás családi ház volt a miénk – nem saját, hanem egy csendőrpáncsnoktól béreltük –, a két utcai szoba egyike volt a szüleim hálósobája, de később odakerült a két gyerekágy is, és ott aludtunk ketten a húgommal. Volt egy nagy-nagy könyvszekrény – apám így hívta: a könyves téka –, ahol sok száz könyv volt. Annak nem ajtaja volt, hanem egy zöld függönye, és előtte volt egy dívány, amit én később, serdülőkoromban megkaptam. Mikor már itt aludtam, akkor én onnan kinéztem könyveket, és titokban olvastam. Részben történelmi könyvek voltak, de közöttük volt a Tolnai Világlapja²⁰ meg a Révai Nagylexikon is, azt például nagyon szerettem. Megvolt az ötkötetes Hóman–Szekfű²¹ is, apám mesélt is róla, csak aztán tisztázni kellett, hogy Hóman–Szekfű nem egy ember, hanem kettő. Ő ismerte személyesen is Hóman Bálintot.²²

Édesapám belevetette magát a teológiai főiskolai életbe; nagyon sokan jöttek hozzánk. Makkai Sándor, aki erdélyi püspök volt²³ – egyébként debreceni teológiai tanár – gyakran járt nálunk gyerekkoromban, édesapám nagyon nagy tisztelettel emlegette őt. Jött és kezet fogott velem – hát ez óriási élmény volt! Eljött hozzánk a fia, Makkai László²⁴ is, aki szintén egyháztörténész lett, tehát a Makkai családot jól ismertük. Az ebédlőben volt egy ovális ebédlőasztal hat székkal, hogy ha vendégek jönnek, akkor legyen hely. És volt ott egy gyönyörű szép, vitrines tálalószekrény,

aminek a felső részén dísz tárgyak voltak, lent pedig az edények. A szobából nyílt a konyha, és mellette volt a spájz. Szép, tágas konyha volt, és ez volt a családnak hétköznap az étkezési helye is.

Az előszobából nyílt egy külön bejáratú kis szoba, ami egy darabig vendégfogadó szoba volt, és amikor a nagyszüleimet odaköltöztették, akkor ezt adták oda a szüleimnek. Ők elhozták ide a gyönyörű biedermeier bútorokból a szép, régi ágyakat meg szekrényeket egy kis asztallal, és remekül elvoltak ebben a szobában. Nagypapának volt egy karosszéke, abban ült, amikor nekünk mesélt. Rengeteget mesélt a szepességi élményeiről, a gyerekkoráról. Ők ott végigjártak mindent, úgyhogy az összes felvidéki hegyet végigmondta a Krivántól kezdve a Magas-Tátraig, aztán mesélt a Poprádi-tóról, a városokról Lőcsétől kezdve végig. Ha a nagybátyám, Guszti bácsi meglátogatta őket, a nagyszüleim kihúztak neki egy sezlont. De ez nem volt állandó bútor, csak egy szükségágy az ő számára, úgyhogy amikor Guszti bácsi nem volt ott, akkor ezt a díványt föltették az egyik ágyra fejjel lefelé, vagyis a tartógerendái meg a rugói felül maradtak. Ez nekem meg a húgomnak nagy élvezet volt, mert mi abba beleültünk, és onnan hallgattuk a nagypapát.

Volt egy nagyon szép üvegezett verandánk, nyáron ott étkeztünk. A fürdőszoba a verandából nyílt, és ebben volt egy fával fűthető kályha, amelyiknek lent volt a kályharésze, és fölötte melegedett a víz. Persze volt fürdőkád, rendes vízcsapok meg zuhany, és angolvécé is volt a fürdőszobában. Hetente vagy egy héten kétszer volt fürdésnap, és akkor ugye be kellett gyújtani a kályhába, fel kellett fűteni a vizet.

A verandáról lépcső vezetett lefelé – ez egy magas földszintű ház volt –, és a lépcső két oldalán nagyon szép, oszlopos virágtartó volt, nyáron abba tették a muskátlit. A kert egyik része virágoskert volt – a szomszéd telek felé végig orgonabokrokkal –, és hátul az egyik oldalon volt a konyhakert, a másik oldalon pedig az ól. Nagypapám azt mondta, legyen mit enni ennyi embernek, úgyhogy disznókat vásároltak mindig, ún. választási malacot. Minden évben volt három disznónk – mangalicák, mert abból nagyszerűen lehetett finom szalonnát, zsírt készíteni –, és az én volt vasutas nagypapám, aki mindenképpen igyekezett magát hasznossá tenni, ő volt a disznófelelős. Mindennap kézzel keverte a disznóknak a búzadarát meg a kukoricadarát, meg a korpát, mi meg néztük, ahogy kihozta a vályúhoz. Nagypapám megtanította a disznókat, mégpedig érdekes módon: megállt és a botra támaszkodva

megvárta, míg a disznók elvégzik a dolgukat evés után. Érdekes módon a disznók ezt megszokták, tehát amikor mi gyerekek kimentünk, akkor vagy azt láttuk, hogy a nagypapa etet, vagy azt, hogy most éppen vár arra, hogy a disznók rendbe jöjjenek. Akkor ő azt mindjárt elintézte egy vödörrel, úgyhogy a disznók mindig tiszta helyen voltak, mert nem akarta, hogy disznószag legyen.

A másik rész egy nagyon jó konyhakert volt, ami a családnak megteremte a zöldségfélét, a hagymát, snidlinget, petrezselymet, sárgarépát... Voltak gyümölcsfák: cseresznyefa, almafa meg körtefa, a kert végében pedig volt egy nagy diófa, ami remek volt, mert imádtam fára mászni, én voltam a sportoló kettőnk közül. A fizikus nagybátyám épített is – főleg nekem – egy nyújtót. A kertkaputól kicsit hátrébb két cölöpöt leásott, szerzett vagy faragott valamilyen ágból egy nagyon sima, jó, esztergályozott gerendát, azt odaerősítette, és aztán megmutatta, hogy na, erre így kell fölmenni, így csináld meg a kelepet... szóval szertornát tanított. És én élveztem, meg büszke voltam rá, hogy meg tudom csinálni.

Még egy kis patak is volt a kert végében. Azt játszottuk, hogy csináltunk papírhajókat, elindítottuk a patakon, aztán felmáztunk a fára – nagyon jó, vastag ágai voltak, közéjük lehetett ülni az elágazásnál –, felvittünk nagyobb faágakat, és onnan fentről leszórtuk a kishajókra, hogy most bombázzuk őket. Háborús gyerekek voltunk, ez már a második világháború idejére esett, és nagyon jó szórakozás volt. Az utcában sok hasonló életkorú család élt, és mindenütt voltak gyerekek, tehát sok jó pajtásunk volt. Mentünk át Ottóékhoz, mentünk át Piroskáékhoz, vagy ők jöttek, és akkor sokan voltunk együtt jó pajtások. Azt játszottuk például, hogy ki tud gyorsabban felmászni a fára. A házunkkal szemben volt a katolikus legényegylet – Pápa többségében katolikus város –, és ott volt egy kuglizó. Jöttek oda a felnőtt fiatal emberek kuglizni, mi meg a kerítésen át vagy az ablakból néztük őket, mert nem engedték, hogy kimenjünk. Hallottuk, ahogy megy föl a fa kugligolyó és jön le, és ahogy a kuglibábukat döntögette, hallottuk, hogy ezek hogy örültek neki. De meg kell adni, hogy nagyon rendesek voltak, ott nem volt részegeskedés vagy ilyesmi, nem véletlenül volt ez katolikus legényegylet.

A mellettünk lévő két telek akkor még beépítetlen volt, ami remek volt, mert ott is hadijátékokat játszottunk. A következő házban a Bujáky család lakott. Bujáky Miklós bácsi református pap volt, ő és az én édesapám a teológián évfolyamtársak voltak,

Miklós bácsi felesége meg az én édesanyám pedig a tanítóképzőben jártak együtt. Természetesen mi is barátok és barátnők voltunk az ő gyerekeikkel. Mind a kettő él még, hála Istennek, Piroskával, akivel osztálytársak voltunk, most is szoktunk levelezni meg telefonálni. Az öccse, Miklós matematika–fizika szakos tanár lett,²⁵ de emellett a Műegyetemen építészetet is tanult. És amikor 1989-ben visszakarta az egyház a Pápai Református Kollégiumot, akkor Bujáky Miklóst bízták meg, hogy mint szervező-igazgató szervezze meg újra a Kollégiumot. És megszervezte, és engemet odahívott, de ez már egy másik történet.

Kirándulások Budapesten: a Feszty körkép és a Corvin Áruház

Minden nyáron az iskolai szünetben Budapestre mentünk egy hétre. Ez nekünk nagy ajándék volt, de anyám is nagyon élvezte, mert amikor ő volt kislány, akkor minden nyáron legalább egy hónapot Pesten töltött az unokatestvérénél, tehát neki szép emlékei voltak. A Metropol Szállodában laktunk minden évben, ott is étkeztünk, a program pedig minden évben szinte kötelező volt: elmegyünk az Angolparkba, elmegyünk az Állatkertbe, a Margitszigetre... Az Angolpark mellett ott volt a Feszty körkép egy épületben²⁶ – most az ópusztaszeri parkban van –, azt is minden évben megnéztük, de úgy, hogy anyám, aki nagyon szerette a történelmet, véges végig mondta, hogy mit ábrázol. Ez egy nagyon pozitív nevelés volt, mert édesanyám – aki tanítóképzőbe járt, csak félbehagyta, mert 17-18 évesen férjhez ment – szeretett magyarázni, és érdekelt is ez, úgyhogy néhány éven belül minden centiméterét ismertük a Feszty körképnek.

Az Angolparkba és az Állatkertbe persze el kellett menni, és – bár senki biológus nem volt a családban – az állatokat illeti ismerni; minden állatnál, többször is átvettük, hogy ez micsoda és miért érdekes. Azután jött a Margitsziget, ott természetesen megnéztük Szent Margit kápolnáját is, jóllehet nem katolikusok vagyunk. Tehát eléggé fix programunk – mondhatni, tanrendünk – volt, és a városban is voltak még helyek, amiket szintén kötelességszerűen meg kellett nézni. Például az 1838-as pesti nagy árvíz nyomát és a domborművet a Rókus-kápolna falán, amin Wesselényi Miklós, az árvízi hajós látható – ezt anyuka mindig elmondta, minden évben. Azután a Tudományos Akadémia falán Széchenyi Istvánt – az is egy dombormű –, amint megalapítja a Magyar Tudományos Akadémiát, sőt a Lánchídon

is át kellett menni gyalog, mert a Lánchidat Széchenyi István építtette. A szüleink azt mondták, hogy aki ennek a hazának a gyermeke, annak ezt mind tudni kell, ismerni kell. Ezek nagyon szép szokások voltak, és talán egyszer történt meg, hogy nem tudtunk valamiért Pestre menni, és hiányérzetünk volt, mert úgy éreztük, hogy kimaradt valami a családnak az életéből, fontos programjaiból.

A Corvin Áruház²⁷ volt Budapesten anyám ismerős áruháza, és annak a textilosztályán volt egy rész, ahol maradékanyagokat lehetett kapni. Ő ott mindig megkérdezte, hogy milyen maradékanyagok vannak, s mindig kapott olyat, ami elég volt arra, hogy a két kislánynak lehetőleg egyforma ruhát varrasson. Vett annyit, hogy azt hazavittük, és mikor oda került a sor, hogy a gyerekeknek elfogyott valami ruhája, vagy éppen kellett, akkor anyám azt mondta, hogy hopp, itt van a Corvinból vett világoskék maradékanyag! Anyámnak volt egy állandó varrónője, akiben nagyon megbízott. Nem sok ruhát varratott, mert tényleg két-három volt neki is meg nekünk is – volt egy ünneplőruhánk meg egy-kettő, amivel iskolába jártunk –, de mindig volt maradékanyag. Ez nekünk egy fogalom volt: ha nem is pontosan tudtuk, mi az, de tudtuk, hogy van. Mindig varrónővel varrattak; készruhát nem is nagyon lehetett kapni, meg az valahogy idegen is volt nekik. Elég jó ízlése volt a varrónőnek, ezért anyám csak nagyjából beszélte meg velem, hogy milyen ruhája legyen a kislányoknak, a többit teljesen rábízta. Általában kék és rózsaszín ruháink voltak.

Iskolák

Kisgyerekkoromban engem otthon Pötyikének szólítottak. Gusztáv nagybátyám állítólag azt mondta rólam, hogy olyan vagyok, mint egy pötty – így lettem Pötyike. De fellázdattam. Talán kilenc vagy tízéves voltam, amikor odaálltam, anyám elé és azt mondtam: „Most már nagylány vagyok, most már ne hívjatok engem Pötyikének!” Ő meghökkent, de azt mondta, hogy jó, rendben van. Úgyhogy attól kezdve Iluska voltam. Én mindig lázdattam. A mi időnkben, amikor azt akarták, hogy egy kislány elegáns legyen, masnit kötöttek a hajába. Nekünk is sokáig volt masnink, de én aztán azt mondtam, hogy elég, nem vagyok kisbaba, most már én copfot akarok, úgyhogy hagyták megnőni a hajam. Először anya fonta be, de aztán meg kellett tanulnom, három ágból hogy kell összefonni, és volt is jó derékig érő két copfom.

Az elemi iskolát egy évvel később kezdtem, mert szeptember 7-én születtem, és ezért egy évet csúsztam. Mikor iskolába mentem, én már tudtam olvasni; nem is tudom, mikor tanultam meg, de valahogy mindenki olvasott a családban, úgyhogy rám ragadt a tudás. A Református Kollégiumtól nem messze volt a Püspöki Palota – úgy hívták akkor –, és annak a földszintjén volt az elemi iskola. A tanító néni, Czuczka Emma erdélyi volt. Mindig Erdélyről mesélt, miközben tanított, mindig beleszólt valahogy az ő hazáját. Nagyszerű tanító néni volt.

Osztatlan elemi iskola volt, ami azt jelenti, hogy egy padsor volt egy-egy osztály. Minden tárgyat Emma néni tanított. Például kiadta nekünk, elsősöknek, hogy betűkből kell tíz sort írni, és amíg mi azt írtuk, addig a másodikosoknak mondta el a tananyagot, én meg mindig odafigyeltem, és így tulajdonképpen a másodikos anyagot is magamba szívtam, hiszen ők a mellettem lévő padsorban ültek. A négy osztály egymás mellett volt padsoronként, hallottuk, hogy mit mond a tanító néni a másíknak meg a harmadíknak, és ebből már rengeteget lehetett tanulni. Mivel én már elsőosztályos koromban tudtam olvasni, amikor nagyon nyökögtek az olvasással a másodíkosok meg a harmadíkosok, akkor azt mondta nekem Emma néni: „Na, Pötyi, menjél oda, aztán olvass, mutasd meg, hogy kell felolvasni azt a részt az olvasókönyvből!” Akkor odamentem és felolvastam, és csodálkoztam is: hogyhogy nem lehet ezt elolvasni, mikor rendesen le van írva? Az első olvasókönyvem máig megvan, de tényleg nem tudok visszaemlékezni rá, hogy valaha is tanított volna engem valaki olvasni.

Az elemiből mentem a Nőnevelő Intézetbe, tehát ötödiktől kezdve. Akkor azt úgy hívták, hogy polgári leányiskola.²⁸ A Kollégium fiúgimnázium volt, oda lányok nem járhattak, legfeljebb, mint magántanulók. 1942-ben kezdtem a polgári iskolát, ezek már háborús évek voltak. Volt tanárnő, akinek úgy kellett köszönni, hogy „Nem, nem, soha!” Vagy „Mindent vissza!” – ez is egy köszönés volt. És a Magyar Hiszekegyet²⁹ is kellett tudni. Minden reggel, amikor bementünk a tanterembe, az első óra előtt fel kellett állni és egy rövid imával kezdtünk. Azt a tanárnő mondta legtöbbször, és mi mondtuk, hogy ámen. Ezzel kezdtünk, és utána kezdődött az óra. Volt egy kialakult szokás, hogy a folyosón mi lányok, körbesétáltunk szünetekben. Keskeny volt a tantermek közti folyosó – egyik oldalon volt az iskolaudvar, oda ablakok nyíltak, a

másik oldalon meg a tantermek –, olyan nagyon nem fértünk el. Viszont udvariasságból a tanároknak helyet kellett adni, ha végigmentek a folyosón.

Jól éreztem magam, mert kiváló tanárnőink voltak – természetesen csak nőtanárok, egyedül a hittantanár volt férfi. Az osztályfőnökünk, Medgyaszay Ilona – ő Medgyaszay Vince püspök³⁰ lánya volt – ragyogó tanárnő volt, matematikát, biológiát és földrajzot tanított. Emlékszem, ahogy belépett a tanterembe, azonnal elkezdte: „Nyolc, nyolc, négy, hat...” Ez azt jelenti, hogy ki adja össze gyorsabban, s aki elsőnek jelentkezett, kapott egy piros pontot. Tehát amíg ő az ajtótól a tanári asztalig ment, az alatt feladott nekünk egy összeadási gyorsszámolást. Jolán néni, aki a történelmet tanította, szintén kiváló tanárnő volt. Nagyszerűen magyarázott, mint egy történetet, úgy mondta el a történelmi eseményeket, és mindig a kezében tartott egy kis kartonlapocskát, miközben magyarázott. Egy darabig nem tudtam, hogy miért tartja a kezében, vagy mi lehet az, és már tanárként jöttem rá, hogy az volt az ő óravázlata. Nem is nézett rá, csak tartotta a kezében, neki ez volt a „jelvénye”.

Én jó tanuló voltam, ezt a tanáraim is szinte megszokták – és aki jeles volt, az tandíjmentes is volt –, de nem sokat tanultam, ezt őszintén bevallom. Nekem nagyon megfelelt, hogy az órákon odafigyeltem, és amikor hazamentem, megnéztem a tankönyvben, hogy igen, erről is volt szó, erről is volt szó... azzal kész is volt a tanulás.

Amikor a negyedik polgárit végeztük, azon az áldozócsütörtökön volt a konfirmáció. Fénykép is van róla, ahogy zsinóros magyar ruhában ott vagyunk, konfirmandusok. Utána jött az ünnep, a húsvét, amikor életében először az ember úrvacsorát vehetett. A konfirmációi vizsgára meg kellett tanulni a kátét, azt kikérdezték, és amikor ez megvolt, kaptunk egy bizonyítványt, hogy „a konfirmációi vizsga követelményeinek, eleget tett, és ezért az egyház felnőtt tagjává nyilvánítom” – valahogy így volt megfogalmazva. A konfirmálás nekünk egészen természetes volt abban az iskolában meg abban a városban, meg abban a korban. Fontos dolog volt viszont, hogy a vizsgán egyetlen betűt sem szabad kihagyni, tehát én életemben először magoltam, mert szó szerint kellett a kátét megtanulni. A pap vagy a hittanár – aki egyúttal lelkész is volt – feltett minimum három kérdést a templomban a nyilvánosság előtt, és arra kellett a megfelelő választ megadni; ha valakinek nem jutott eszébe, esetleg

kisegítette, de nem szívesen. És mikor a három kérdésre jól válaszoltunk, akkor a végén a lelkész azt mondta, hogy felvettek a felnőtt egyháztagek sorába.

Lelki útravaló

Édesapám nagyon jólesően volt református lelkész. Nem volt parókiája sohasem, mert az ő állomáshelye a munkahelye, a református teológiai főiskola volt. Időnként meghívták, vagy felkérték, és két-három hónaponként vasárnap délelőtt ő prédikált a szószékről. Emlékszem, nagyon energikusan prédikált, de sohasem szidta a templomban ülő híveket – volt olyan lelkésztársa, aki szidta a gyülekezetet, hogy miért nem járnak templomba –, hanem a felolvasott bibliai részt magyarázta és azzal foglalkozott, hogy ráirányítsa a figyelmet, mit mond bizonyos élethelyzetekben a Biblia.

Ő nemcsak egyháztörténetet tanított a teológián, hanem szónoklattan is és ún. homiletikát, ami a bibliamagyarázatok módszereiről szól. Az volt édesapám szokása – és ez nagyon jól esett nekünk –, hogy egy-egy vasárnapi ebédnél, vagy amikor a család délután összeült beszélgetni, elmondta, hogy a prédikációban mi hangzott el. Nemcsak a sajátjában, hanem hogy a másik is mit mondott, hogy mondta, és bizonyos fokig ki is értékelte, hogy mit mondott jól, és mit nem úgy kellett volna alkalmazni a felolvasott bibliai Igéből. Ez nagyon jó volt, nagyon sokat tanultunk is belőle, de az elkövetkező sok évben, amikor mi már kikerültünk a szülői házból, a templomból hazatérve én is elkezdtem magyarázni, hogy mi volt, amit nem jól mondott a lelkész: hogy hoppá, túl hangosan beszélt, vagy nem azt a részt kellett volna kiemelni... vagyis az édesapámtól hallottakat a magam feje szerint én is alkalmaztam. Ez jó is volt meg nem is, mert mondjuk természetes, hogy jártunk templomba, de talán nem volt helyes, hogy édesapám – mint az illető tárgynak a professzora – megbírálta az akkori lelkészek prédikációit, mert aztán magamban én is azt mondtam, hogy hoppá, ezt nem így kellett volna mondani, tehát nem százszázalékosan hívőként hallgattam a prédikációt, hanem egy kicsit kritikával is.

Nálunk otthon nem volt rendszeres beszélgetés a Bibliáról, és érdekes, hogy nem volt. Néha-néha édesapám egy adott helyzetben mondott valamit, hogy az meg van

írva a Bibliában, és én ezt nagyon megszívtam, mert őt igazán olyannak tartottam, aki a szerint él, a szerint fogja fel az élet dolgait. Amikor én már férjes asszony voltam, és a terhesség közeledett a vége felé a fiammal, akkor én bizony féltem a szüléstől. És mikor éreztem, hogy most már biztosan meg fog születni a gyerek, mikor a férjemmel indultunk a Klinikára, akkor elköszöntem a szüleimtől, és édesapám azt mondta: „Ne félj, és ne felejtsd el, hogy benne van a Bibliában, hogy fájdalommal szüld a te magzatodat”. Most is meghatódom tőle, mert ez igazi lelki útravaló volt. Kaptam ezt az édesapámtól, úgyhogy bármennyire fáj a szülés, nem is zúgolódtam ellene, hanem ott magamban suttoztam, hogy édes jó Istenem, lesz egy aranyos gyerekem. És lett.

Otthon nem volt szokás hangosan áldást mondani az asztalnál, habár megtanították nekünk, de csak annyi volt, hogy az ember összetette a kezét, és ha akarta, magában elmondta, de fennhangon nem mondta el senki. Apámnak az volt a meggyőződése, hogy nem kell hivalkodni ezzel. Tudtuk, hogy mit kell mondani, és mindenki magában mondhatta, ha akarta, de nem volt nálunk olyan kirakatba tevő szenteskedés. Belül valahogy az egész dolog elég természetes volt, de nem szavakban hirdettük, nem is beszéltünk róla otthon sem, holott ha igazán hívő emberről beszélhetek, akkor édesapám az volt száz százalékgig, meg édesanyám is. Este mindegyik Bibliát olvasott, de mindegyik magának, ahogy egy könyvet olvas az ember. Édesanyám lefeküdt az ágyba, fogta a Bibliát és olvasta, és ami fontos volt neki, azt aláhúzgálta pirossal. Mi ezt láttuk, és akkor ezt én meg a húgom is megtettük, de erről különösebben nem beszéltünk, mert valahogy ez természetes volt. Én is aláhúzgáltam sorokat a Bibliában, pláne, amikor úgy éreztem, hogy na, ez most aktuális és nekem szól.

Petőfi hársfája

Édesapám főszerkesztője volt *Az Élet Útja*³¹ című újságnak, amit a Dunántúli Egyházkerület adott ki. Ennek hetenként vagy havonta egyszer megjelent egy melléklete, *A gyermekélet útja*, és ide gyerekeket kértek fel, hogy írjanak egy-egy aktuális témáról, amiről hallottak. 1938-ban, amikor a Felvidék visszacsatolása épp csak elkezdődött, engem is felkértek: „A te nagypapád ott született, írd valamilyen!” Ma

is megvan az a lapszám, amibe ilyen verssorokat írtam kilencévesen: *„Nagyapám ott született, a szép Felvidéken, sokat mesélt, hogyan játszott az iglói réten. Udvarukon ott állott Petőfi hársfája, s minket mégsem vihetett el, hogy álljunk alája” (...)* *„Gonosz csehek elrabolták a gyönyörű Tátrát, a Jóisten visszaadta Komáromot, Kassát. Nagy ünnep ez a mai nap, egyik szemünk nevet, de a másik siratja még a szép Szepességet.”*

Élt egy legenda az iglói gimnázium épületéről, ahol a dédapám mint iskolagondnok vagy pedellus dolgozott. A legenda szerint Petőfi Sándor, aki vándorolt az egész országban mindenfelé, Iglón is megfordult, és állítólag leült ott egy nagy hársfa alá az egyik udvaron és írt egy verset vagy csak megpihent.³² Petőfi hársfájáról az én nagyapám nagyon sokszor mesélt, hogy nekik az milyen élmény volt, mikor leültek a Petőfi-hárs alá. És sok évtizeddel később én a férjemmel elutaztam oda, mert amikor már Halléban éltünk, akkor a szünidőre hazatérő útvonalat úgy választottuk meg az én kérésemre, hogy Igló felé menjünk át a csehszlovák-magyar határon, mert én szeretném megkeresni az iglói gimnáziumot. Meg is tettem, és az udvaron ott volt egy nagy hársfa valóban. Én arról letörtem egy ágat, elhoztam az édesanyámnak, és mondtam neki, hogy ez, anya, a Petőfi-hársfa ága.

Igló a Magas-Tátra tövében van, ma úgy hívják, hogy Spišska Nová Ves. Nagyapámék onnan sokszor kirándultak gyerekkorukban és középiskolás korukban is, úgyhogy mi nagyon sok történetet hallottunk az ottani községekről és városokról, mert nagyapám mindenütt járt. Eperjesről is rengeteget mesélt, mert ott volt tüzérkatona, még hozzá lovas tüzér, és erre nagyon büszke volt. Azt is nagyon sokszor elmesélte például, hogy aki megkerülte a Poprádi-tavat, azt már befogadták a hegymászók családjába. Én is voltam ott a férjemmel, mert amiről a családi legendáriumban hallottam, azokat a területeket, ha lehetséges volt, meglátogattam. Ezért hoztam a Petőfi-hársfáról is egy ágat, mert tudtam, hogy az édesanyámnak ez egy ereklye lesz, és az is volt.

Második világháború

Pápán nagyon sok zsidó ember élt a háború előtt.³³ Édesanyámnak volt egy boltosa, akinek textilüzlete volt; zsidó volt, de rettenetesen rendes. Mindig félretette

anyámnak a mi gyerekruhánkra való maradék anyagot, és anya abból vett, amiből két egyforma volt (amit én nem szerettem, de mindegy). A boltosnak volt egy bevásárló könyve, abba beleírta, amit édesanyám vásárolt, és nem kellett azonnal fizetni, hanem időnként, amikor apám kapott fizetést, anyám bement és törlesztett valamennyit. Ezt meg lehetett tenni annak, akit a boltos személyesen ismert és tudta róla, hogy megbízható ember. Ez a boltos nagyon tisztelte az édesapánkat is meg minket is, és amikor már a zsidóüldözés megkezdődött, és ő már sejtette, hogy előbb-utóbb elviszik őket, eljött, és az édesapánkkal beszélt arról, hogy ő neki az üzletén kívül van egy csomó ezüstkészlete, ami nagyon nagy érték. Azt mondta: „Nagytiszteletű úr, én ezeket ideadom, mert tudom, hogy becsületes ember, és ha én visszatérek onnan, akkor ön nekem vissza fogja adni. Ha meg nem térek vissza, akkor itt hagyom a családnak”. Édesapám nem fogadta el, azt mondta: „Nem, én ezt nem tudom vállalni. Ha segítségre volna szüksége, megtenném, de azt, hogy valakinek, aki esetleg soha nem tér vissza, az értékeit én használjam, vagy egyáltalán eltegyem a szekrénybe, nem vállalom” – és nem vette át.

A Református Kollégium vallásra való tekintet nélkül felvette a gyerekeket, akiket oda beírtak. Az osztályomba járt Deutsch Márta, akivel nagyon jóban voltunk, okos, kedves lány volt. Úgy mentünk haza mindig az iskolából, hogy előbb én kísértem el őt, aztán ő még velem visszajött egy kicsit, egyszóval kísérettük egymást, mert két 14-15 éves lány nagyon jókat tud beszélgetni. Miután a németek megszállták Magyarországot, neki sárga csillagot kellett viselnie, jelezve, hogy zsidó – én rajtam persze nem volt –, és így mentünk hazafelé. Jött szembe két nyilas, és üvöltött ránk, hogy hol van a sárga csillag. És mondtam, hogy nekem nem kell. „Akkor hogy mer maga egy zsidóval együtt menni az utcán?” – és ránk fogta a géppisztolyt. Akkor Márta azt mondta, menjél haza. Hazamentem.

Én zongoraórára is jártam egy erdélyi zongoratanárnőhöz. Egyszer sírva jött órára egy Judit nevű lány: „Erzsike néni, most jövök utoljára” – „Miért?” – „Mert holnap beköltözünk a gettóba”. Pápa városának azt a részét, ahol a legtöbb zsidó lakott, deszkakerítéssel elzárták.³⁴ Ott már csak bizonyos kapukon lehetett bemenni, kijönni pedig nem volt szabad. Akiket arra ítélték, mert százszázalékos zsidók voltak, azaz izraeliták³⁵, azoknak be kellett költözni a gettóba, és azokat mi soha többé nem láttuk.

Édesapánk egyszer azzal jött haza, hogy mégiscsak igaz, elviszik a zsidókat, zárt vagonokban elviszik. Akkor én nem szóltam se apámnak, se anyámnak – mert tudtam, hogy nem engednének –, csak felültem a biciklire és kimentem a pápai vasútállomásra. Az állomásnak még akkor drótkerítéssel el volt kerítve egy része, ahol a vonatok közlekedtek. Ott ültek a földön egy-egy kis batyuval, és a színikitűnő tanuló, Neumann Vera, aki egyfeljebb járt, mint én, ő is ott ült, a haja lógott, és látszott rajta, hogy sejt, hogy ez valami borzasztó lesz. Ez a kép most is előttem van. Nézttem, de nem mertem neki szólni. És hazamentem a biciklin.

Az osztálytársaim között volt két Deutsch nevű lány is, Deutsch Márta, és Deutsch Mariann. Elvitték őket is, egyik sem tért vissza.

Az iskolaépület 1944-ben, tehát a második világháború legvégén hadikórház lett, a sebesült katonákat a frontról odahozták. Mi a református templomba jártunk iskolába, minden padosor egy másik osztály volt. A hadikórházba lehetett menni önkéntesnek, én is jelentkeztem. Nem a betegeket kellett ápolnunk, hanem egyéb dolgokban segíteni, például abban, ha valamelyikük levelet akart írni a családjának, vagy ha valamit venni kellett neki a boltban. Mi diákok kaptunk egy-egy kórtermet, és amelyik kórterem az enyém volt, abba minden nap jártam. Leültem, egy kicsit beszélgettünk: hogy van, hol lakik a családja... és tényleg, amit kellett, azt szívesen megcsináltam. Szörnyűek voltak a lövések, vágások, háborús sérülések – azt nekünk nem mutatták, de azért néha láttam, mikor jöttek a nővérek és kötötték őket. Életemben akkor láttam először halottat, akihez nem mertem közelebb menni, de láttam, hogy a gránát a fél testét levágta. Tudták a nővérek, hogy meg fog halni, és mondták is nekem, hogy ne menjek közel, mert ez nem sokáig fog élni. Azért messziről odanézttem, és láttam, hogy fel van emelve a karja... aztán letakarták.

Édesapám kapott egy vöröskeresztes karszalagot, és ugyanabban az épületben tábori lelkész volt. Ő azért ott hallott sok mindent, és egy részét elmondta otthon; nagyon megviselte, amit látott és hallott. '45-ben és talán még később is jöttek édesapámhoz vidékről asszonyok, hogy az ő fiuk vagy a férjük háborús sebesült, hadirokkant lett, és tudják, hogy a Református Kollégium is hadikórház volt, emlékszik-e rájuk. Hoztak magukkal fényképet, és ilyenkor apa behívott engem:

„Láttad ezt, mikor bejártál a katonákhoz?” – és volt, akire ráismertem. Talán kettő vagy három volt, akire emlékeztem, és akkor nagyon-nagyon örültek, de mondtam, hogy azt is tudom, mert nekünk megmondták, hogy továbbviszik a hadikórházat Németországba. És innen, az iskola épületéből vagonra felrakták és elvitték őket.

A háború végén Pápát is bombázták, de a bombázórepülők az előtt is többször átrepültek fölöttünk. Mi gyerekek a repülőgépek morajából próbáltuk kivenni, hogy most angol bombázók jönnek-e vagy pedig orosz bombázók. Az orosz bombázóknak más volt a hangja, erősebb, vaskosabb. Először csak a zajt hallottuk, és ha ez egy állandó morajlás volt, ami mintha mindenhol jött volna, akkor tudtuk, hogy most sok-sok bombázó repülőgép jön. És akkor kiálltunk a ház lépcsőjére, onnan már látszottak.

Amikor az oroszok már közel voltak, akkor már a németek is jöttek bombázni, tehát angolok, németek, oroszok bombázták a Dunántúlt, hol itt, hol ott. A Stukák hangját megismertük, és bizony borzasztó volt, mert félni féltünk, de óvóhelyünk nem volt. Földszintes családi házunk volt, és nem volt óvóhely, nem volt hová lemenni. Azt mondta a fizikus nagybátyám, hogy az ablak alá feküdjetek, mert az főfal, és talán nem dől össze. Az öcsém pár hónapos volt, édesanyám őt a karjaiba vette és rátett egy párnát, én meg pontosan az ablak alatt feküdtem hason, és a fejemre tettem egy párnát. Szőnyegbombázás volt³⁶ – tartott egy félóráig, tovább nem, de az borzasztó volt –, és egyszer csak a bomba úgy vágott le, hogy az egész ablak énrám esett, és rajtam összetört az üveg. Meg sem mertem mozdulni, mert azt azért fölfogtam, hogy itt most nagyon nagy baj van. De nem dőlt be a ház fala, és amikor elvonultak, mikor már csönd volt, akkor fölálltunk, és én is föltápászkodtam az üvegcserepek között. Életben maradt mindenki a családból, de mindenki ott feküdt a szobában a földön.

A szomszédjainknak volt egy tanyájuk, úgy hívták, hogy Rózsa-major. Oda kimentünk a bombázás után és ott voltunk, ameddig Pápán még ágyúztak. Rózsa-majorban is voltak oroszok, azon is keresztülment a front. Voltak ott fiatal lányok, nálunk idősebbek, és volt, amelyik hangosan sírt, de mi nem mertünk semmit sem csinálni, megmoccanni sem mertünk. És amikor az oroszok elmentek reggel, mert ment a front tovább, akkor mondták, hogy megbecstelenítették a lányokat. Emlékszem, nem mertem megkérdezni, hogy ez a szó mégis mit jelent, de azért

sejtettem. Minket a húgommal tulajdonképpen nem bújttak, mert én kis vékony voltam, ő meg nálam is kisebb volt, de az biztos, hogy anya féltett bennünket. Azt mondta, legyünk úgy öltözködve, mint a gyerekek és csak játszunk valamit a babákkal, ne is nézzünk az oroszokra, mert azt esetleg kihívónak tartják. És tudom, hogy a földre ültünk, valamivel játszottunk, és egy esernyő volt nálam, mert nem tudtam, mit vegyek a kezembe, ami valami ártalmatlan dolog. Ahogy ott ültünk a földön meg térdelgettünk, jöttek az oroszok, és az egyik énrám fogta a géppuskát. Nem is értettük, mit mond, úgyhogy én csak néztem, ő meg kikapta a kezemből az esernyőt, és kinyitotta, hogy lássa, nem puska-e. És akkor elment.

A Rózsa-majorból aztán visszajöttünk egy-két hét múlva. 15 kilométerre volt a Rózsa-major Pápától, és gyalog jöttünk véges végig. Az öcsém még akkor kicsike volt, és emlékszem, ahogy fel kellett lépni a járdára, apa a kampós botjával segített emelni a babakocsit, amiben Istvánka ült. És megtettük azt a 15 kilométert gyalog, hazajöttünk a lakásunkba, ahonnan gyakorlatilag mindent elvittek. Még a ruháinkat is, mindent elvittek, egyedül a kristályvázákat nem vitték el, mert az nem ennivaló meg innivaló, meg nem ruha. Úgyhogy édesapám a legócskább zakóban járt hetekig; valami madzagot talált, azzal kötötte össze, mert nem volt semmi más. Nem volt üzlet, nem volt semmi.

Pitze nagymama és nagypapa nem jöttek ki Rózsa-majorba, hanem otthon maradtak a lakásban, mert azt mondták, hogy ővelük már nem tudnak semmit sem csinálni. Viszont kiderült, hogy az én német nagyapám, aki Janóval szlovákul beszélt gyerekkorában, az oroszokkal úgy-ahogy megérteti magát. És akkor ő lett az utca tolmácsa, mert az oroszok – akik aztán beköltöztek hozzánk is az egyik szobába – folyton őt szólógták: „Sztarij papa, sztarij papa, jöjjön!” Nagyapánk szlovákul beszélt velük, de hát szláv nyelv az is, valahogy megértették egymást.

Soponya, 1945

Édesapám húga, Tóth Irma az én édesanyámmal egyidős volt. Jó barátnők voltak, kislánykorukban sokat játszottak együtt. Irma néni később férjhez ment a soponyai lelkészhez, Lányi Jenőhöz. Nagyon csinos ember volt Jenő bácsi, én csodáltam őt,

mert nagyon jóképű volt és nagyon családszerető. A faluban is nagyon szerették. Jenő bácsi nagyon jól tudott a gyerekekkel bánni. Mi voltunk náluk egyszer-kétszer kisgyerek koromban, és tudom, hogy annyi mindent megmutatott. Őnekik volt egy kis gazdaságuk is, voltak kecskéik meg disznóik, és mikor hozták be a reggelit vagy a vacsorát, akkor egyszer Jenő bácsi azt mondta nekem: „Tudod, ez úgy van, hogy van egy fehér kecskénk meg egy fekete kecskénk. És a fekete adja a kávéét, a fehér meg a tejet hozzá!” Én ámulva hallgattam, hát kicsi voltam. Emlékszem, egyszer, mikor jött egy néni a kecskéket megfejni, én titokban kimentem, hogy megnézzem és csalódtam, mert a fekete kecskéből is fehér tej jött. És akkor tudomásul vettem, hogy Jenő bácsi a kedvünkért ezt így mondta, de csak azért, mert mi gyerekek vagyunk.

Aztán jött a háború, és jött a front. Az én szememben maga a háború az, ami ott történt Soponyán. Nem tudom, hogy él-e még valaki a nagyon öregek közül a faluban, aki emlékezhet, mindenesetre minimum nyolcvanévesnek kell lennie. A második világháború alatt Soponya környéke volt az a rész, ahol a front hol jobbra, hol balra mozgott, mert az oroszok és a németek közül hol az egyik győzött, hol a másik – ez egy elképesztő korszak volt –, és amelyik éppen elfoglalta ezt a sávot, az volt itt az úr. Ágyúkkal jöttek, repülőgéppel bombáztak... háromszor vagy négyszer cseréltek gazdát ezek a Fejér megyei falvak.³⁷ Egyszer az oroszoknak sikerült valahonnan áthozni utánpótlást, és akkor ők jöttek előre, azután a németek dobtak be nyugat felől még újabb hadtesteket, és ők jöttek vissza... Ezt kegyetlenül megszenvedte Fejér megye falvainak népe. Egyrészt valóban háborús veszély volt, mert hullottak és robbantak a bombák, másrészt pedig, amelyik éppen bent volt, az teljességgel elárasztotta a falut, és követelt mindent, és az embereket zaklatta... a legrémesebb háborús film sem tud olyan lenni, amilyen a valóságban volt ez.

Mi Pápán rettenetesen aggódtunk értük. Egy alkalommal, mikor éppen a németek voltak bent Soponyán – ugye, mi Németországgal voltunk szövetségben –, Tóth Lajos nagyapám azt mondta: „Elmegyek a leányomhoz, megpróbálok vigyázni rá”. A felesége akkor már régen meghalt, maga nagyapám hetven év körüli szép, magas szál ember volt. És elment Irmuskáékhoz Soponyára. Igen ám, de a front jött és ment, és attól kezdve sokáig nem tudtunk róluk semmit, mert közben Pápát körülzárták – tehát mi be voltunk kerítve –, és hol az angolok bombáztak, hol az oroszok bombáztak. Végül továbbment a front Ausztria felé, túlment rajtunk, és

amikor már minket nem bombáztak, édesapám azt mondta, elmegyek megnézni, hogy mi van velük. Vonatok nem jártak, hanem valami lovas kocsit szerzett. A Kollégiumban volt egy iskolaszolga, annak volt egy lova, a Bandi meg egy szekere, és ő vitte el édesapámat Soponyára. És Soponyán a következőt találta: a családból senki nem maradt életben, csak Irma nevű kislányuk.

Az oroszok, amikor februárban vagy márciusban elfoglalták Soponyát, a dicsőséggel élve végigitták a borospincéket, és aki nőneműt elkaptak, azt ők elintézték – én akkor, 15 évesen tanultam meg azt a szót, hogy megbecstelenítették. Utólag a falusiak mesélték el, hogy mi történt. A papnét is elkapták, és Irmus néni – pedig igazán hívő ember volt – fogta a két kisgyerekét, és halálos elkeseredésében a két gyereket beledobta a Séd nevű kis folyócskába, ő pedig utánuk ugrott. A kicsi fiúgyerek meghalt, Irmus néni meghalt, de Irmuci, akit Mucinak hívunk, ő megmaradt, mert volt rajta egy kis irhabunda, ami fenntartotta a zajló, jeges patakban, és a falusiak kifogták. Ötéves volt akkor, még nem volt iskolás. Őt kihúzták, és a tanító bácsiéknál helyezték el. A falusiak úgy mesélték el, hogy a nagytiszteletű úr azt hitte, hogy mindenki meghalt a családból, ezért szerzett valami fegyvert az oroszoktól, és agyonlőtte magát. A nagyapámat pedig, aki próbálta volna az oroszoktól megvédeni a lányát, puskatussal agyonverték.

Akkor édesapám fogta a kislányt és elvitte Zánkára, mert ott volt lelkész Tóth Kálmán, édesapám legfiatalabb öccse, aki később fölkerült Budapestre, és ószövetségi tanszékvezető professzor lett. Mucit Kálmán bácsiék iskolába adták Zánkán, ott végezte el az alsó tagozatot. Akkor édesapám elment érte és elhozta mihozzánk, úgyhogy ötödiktől kezdve nyolcadik osztály végéig nálunk volt. Akkor a másik nagybátyja, Lányi Miklós, aki Budapesten élt, azt mondta, hogy ne legyen már ez is tanítónő, úgyhogy amikor Irmuci nyolcadikos volt, akkor felvitte magával Pestre, és beadta ipari tanulónak. Ugye, egy tizennégy éves kislány, akinek senkije sem maradt, mit csinálhatott? – hát semmit, odament. Ott megismerkedett egy ragyogó férfival, aki akkor már végzett üvegcsiszoló mester volt, mégpedig ólomkristályokat csiszolt. Nagy megrendeléseket kapott Ausztriából, és minden egyes ólomkristály poharat kézi munkával készített. Így lett Muci Háberl Andrásné, és született egy Irma nevű lánya és egy András nevű fia. Bandi, a férje néhány év múlva sajnos meghalt, és ő ott maradt egyedül. A lánya ma a Magyar Operaház kórusában énekel,

gyönyörű hangja van. Éppen most mondta az anyja, hogy „Képzeld el, a Kis Muci három hónapig Japánban volt az Operaházzal!” András, a fia talán másfél éves volt, amikor kapott egy agyhártyagyulladást, oxigénhiányos állapotba került, aminek a következménye az lett, hogy szellemileg megállt a fejlődésben. Járatták mindenféle iskolába, ahol sokat tanult, de írni-olvasni nem tud, viszont beszélni igen, és nagyon kedves. Muci, aki két gerincműtéten van túl, azt mondta: „Tudod, a legfőbb segítségem Öcsike, mert ha leküldöm kenyérért és megmondom, hogy a baloldali boltba menj és kérjél egy kiló kenyeret, akkor lemegy, odatartja a cédulát, hogy egy kiló kenyér, és megveszi, és hazahozza”.

Debrecen

Pápán elvégeztem a négyosztályos polgári iskolát, utána mehettem volna tanítóképzőbe, de volt még egy – nem sok évig élt – iskolatípus, a leánylíceum.³⁸ Én abba mentem, mégpedig szándékosan, mert azt mondtam, én nem akarok tanítónő lenni, hanem tovább akarok tanulni. A líceumban is lehetett érettségizni – csak ott nem öt osztály volt, hanem négy –, de '47-ben, mikor a harmadikat kijártam, édesapámat kinevezték Debrecenbe, úgyhogy a '47/48-as tanévet én már itt jártam, és itt is érettségiztem a Református Kollégium egyetlenegy évig működő líceumi osztályában. '47 nyarán már a levegőben volt, hogy a pápai Református Kollégiumot meg fogják szüntetni, és éppen akkoriban halt meg Soós Béla, debreceni egyháztörténész professzor.³⁹ Édesapám akkor azt mondta: „Én most vagy kimegyek falusi papnak, vagy pályázom Debrecenbe”. Pályázott, és Isten akarata volt talán ez, hogy megkapta az állást, és 1948-tól végig, haláláig itt volt ő a debreceni református teológián, ami akkor külön kar lett.⁴⁰

Mikor átjöttünk, én izgultam, mert vadonatúj osztálytársak közé kerülni az érettségi évében nem könnyű dolog. Ez volt szerintem Magyarországon az első koedukált osztály; addig voltak fiúlíceumok és leánylíceumok, de minket összevontak. Harmincvalahány fős, tehát nem túl nagy létszámú osztályunk volt, ahol külön padban ültek a fiúk, és külön padban ültünk mi lányok. Magáztuk egymást, akkor még ez volt a szokás, de nagyon jópofa osztály volt, és volt egy nagyon klassz osztályfőnöknőnk, Deákné Bartha Katalin. Nem dicsekvésként mondom, de amikor jött a ballagás, engem kértek föl, hogy a búcsúbeszédet az érettségizők nevében

elmondjam. Abban az évben kerültem oda, de azt mondták, hogy te olyan jól tudsz fogalmazni...

Egyetemi évek

Érettségi után jött a nagy kérdőjel: akkor most hová tovább? Ez a származásom miatt sem volt könnyű kérdés, mert ekkor már 1948-at írtunk, és én egy teológiai tanárnak a lánya voltam.⁴¹ Töprengtem, hogy mégis milyen szakra menjek. A fizika nagyon vonzott, mert volt egy remek fizikatanárnóm még a polgáriban, és valami tudás a fizikus nagybátyámtól is csöpögött belém. Igen ám, de matematika lett volna a másik tantárgy – akkoriban csak matematika–fizika szakra lehetett menni –, a matematikát viszont annyira nem szerettem, és ennek volt egy szubjektív oka: nagyon utáltam a matematika tanárnőmet, aki mindig mindenkivel gúnyolódott. Gondolkodtam akkor, gondolkodtam, és édesapám nem olyan nagyon sokat segített. Azt mondta, csináld azt, ami érdekel. Én mindig övele voltam bizalmasabb viszonyban, vele tudtam megbeszélni a dolgaimat, és az ő véleménye döntő volt. Egyik nap avval mentem haza, hogy „Apuka, mi lenne, ha történelem–földrajz szakos lennék?” Az mondta: „Hát, ha az érdekel...” Ő sokgyermekes családból jött, annak idején náluk nem lehetett mindenkivel mindent részleteiben megbeszélni.

Írásbeli, szóbeli felvételi vizsga volt, és én egy dolgot biztosan tudtam: vagy kitűnőre csinálom meg a felvételit, vagy nem fognak fölvenni, mert papnak a lánya vagyok. Igyekeztem, az érettségim is kitűnő volt, és azért ez ellen már nem mertek mit tenni, úgyhogy fölvettek a debreceni egyetemre, történelem–földrajz szakra. Az egyetemi évek alatt mindig igyekeztem, hogy jeles legyek, mert tudtam, hogy én nem jó káder vagyok. Minden egyes kollokviumkor megkaptam, hogy na, szerencséje, hogy ötösre felelt, mert ugye a származása miatt nem biztos, hogy bent maradhat az egyetemen.

Először engem csak rendkívüli hallgatónak vettek fel, mert a líceumban nem tanultam latint, és akkor lehettem csak rendes hallgató, miután levizsgáztam belőle. Ketten voltunk ilyenek, én meg egy Varga Gyula nevű évfolyamtársam, aki tanítóképzőbe járt, és szintén nem tanult latint. Az egyetemi könyvtárnak volt egy könyvtárosa, aki latin szakot is végzett, és ő elvállalta, hogy minden héten egyszer latinórákat tart nekünk. Valami jegyzetet is kaptunk, és ott kínlódtunk ezzel a latin

nyelvvél, hogy mégis valamennyit legalább tanuljunk meg, mert a vizsgán néhány klasszikus latin költeményt tudni kellett lefordítani a gimnáziumi tananyagból. Horatiusnak van egy Ad Maecenatem – Maecenáshoz című költeménye, ezt például meg kellett tanulni. „Maecenas atavis edite regibus...” [„*Maecenas, királyok sarja*”] – így kezdődik, és én ottan kínlódtam, hogy jó, hát én ezt be fogom magolni. Volt egy magyar–latin szakos egyetemi hallgató barátunk, aki akkor negyedéves volt, úgy hívták, hogy Béres András.⁴² Odajött hozzám: „Ilus, mit kínlódik?” Magas szál fiú volt, jó tanuló, és tudtuk, hogy ő már néptáncos, úgyhogy nagy tisztelettel néztem rá. Akkor még magázódtunk. „Mit kínlódik?” Mondom, ezt magolom, ezt a Mecénást, meg le is kéne fordítani. Azt mondja: „Ó, nem nagy ügy ez. Úgy kezdődik, hogy Maecenas atavis edite regibus... vagyis Mecénás adta-viszi... – tehát magyarosan elmondta, olyan szavakkal, amik hasonlítanak a latinra. – Na, így kell ezt lefordítani!” Hát neveltünk, aztán én megtanultam rendesen, és végül becsülettel levizsgáztam latinból, s akkor aztán átminősítettek rendes hallgatónak. De Béres Bandi ilyen szellemes volt, ilyen jópofa. És ragyogó néptáncos! Azt mondta, alakítsunk egy tánccsoportot, úgyhogy Debrecen városának megalapította a Hajdú Táncegyüttest, ami mind a mai napig működik.⁴³

Remek professzoraink voltak. Kádár László⁴⁴ például nem akármilyen ember volt. Teleki Pálnak volt a tanítványa, és Afrikában is járt Almásy Lászlóval.⁴⁵ Tulajdonképpen minden órája érdekes volt, mert mindig valamit beleszólt, de a kedvenc témája a sivatagi erózió volt, gondolom, az afrikai útja miatt. Ő erről nem mesélt, mert Almásy László akkoriban gyanús személy volt. Gróf volt, vagy nem volt gróf... állítólag nem, mert nem ő volt az elsőszülött, és a grófi címet az elsőszülött örökölte. Később tudtam meg, hogy amikor Kádár Lászlót felkérték, Teleki Pál mondta neki, hogy megy egy expedíció Afrikába, és ha nem fél az afrikai homoktól meg a forróságtól... mire a fiatal tanársegéd megkérdezte: mikor indulunk?

Tizenketten voltunk történelem–földrajz szakosok, és a földrajz órákon együtt voltunk a biológia–földrajz szakosokkal. Ezek kis létszámú szakpárok voltak. De nagyon jó volt, mert Kádár professzor szerette, hogy nem sokan vagyunk, két padosor talán, vagy három padosor. A 15-ös tanterem volt a miénk, az most Kádár László terem. Mi voltunk az elsők, akik az újonnan létrehozott Természettudományi Kar diákjai voltunk, illetve mint történelem szakosok, a bölcsészkarhoz tartozunk, mint földrajz

szakosok meg a TTK-hoz. Akik odakerültünk, mind jóban voltunk egymással. Volt a rajzterem a folyosó legvégén, ha véletlenül lyukasóránk volt, oda mentünk be, és ott mi ragyogóan társalogtunk. Az évfolyam összeforrott valósággal, barátságok szövődtek. Egy volt évfolyamtársam, dr. Szendrői Lászlóné Nagy Valéria – később a Kossuth Gimnáziumban tanított, történelem–földrajz szakos – szokta mondogatni, hogy mi az első órán leültünk egymás mellé a második padba, és „úgy maradtunk”. És tényleg véges végig a négy tanéven keresztül mi egymás mellett ültünk, együtt jártunk a Botanikus kertbe tanulni, egymásnak mondtuk föl az anyagot – nemcsak a földrajzot, hanem a történelmet is –, és jó barátnők lettünk, most is azok vagyunk.

Jól kellett vizsgázni, az biztos. Kádár igényes volt, de soha nem emelte föl a hangját. Egy tankönyvünk volt, a Bulla - Mendöl Tibor-féle Kárpát-medence földrajza.⁴⁶ Azt meg kellett venni, de nem abból kérdezett, hanem abból vizsgáztunk, amit órán jegyzeteltünk. Kádárnak volt egy nagyon érdekes modora: ő végigvárta a feleletet, aztán nem kérdezett. Emlékszem, egyszer a glaciális erózióból feleltem nála. Ott ültünk talán hárman-négyen, és Kádár velünk szemben. Én elmondtam mindent, amit tudtam, meg ami a jegyzetben volt, ő pedig csak nézett – kék szeme volt –, a szempillája se rebbent. Én úgy éreztem, hogy mindent elmondtam, jól feleltem. Csönd. Azt mondja Kádár: És? Na, hát akkor az ember szedje össze magát! Most mondjak még valamit, mert azt nem mondhatom, hogy nem tudom. És akkor valamit még összekapartam és mondtam legalább még egy mondatot, mire azt mondta, hogy na, most már jól van. Szóval érdekes modora volt, de nagyon tiszteltem és szerettem.

Márton Béla professzor urat, aki természetföldrajzot tanított, emberként is tisztelte mindenki, mert nem volt nagyképű, nem volt fensőbbes, pedig hihetetlen tudással rendelkezett. A saját utazásairól is mesélt, és jó tanácsokat adott hozzá. Volt például egy kedves mondása, amit megjegyeztem: „Ha majd a Rajnán hajóznak, kérem, akkor vigyázzanak, hogy a jobb oldaluk felé essen a Loreley-szikla, mert úgy sokkal szebb. Nem mindegy, hogy a folyónak a jobb vagy a bal oldalán nézik, mert más formát ad”. És a Loreley-költemény első két sorát elmondta, és ezzel felkeltette a figyelmünket, hogy a földrajz egy élő dolog, mert tanulunk a térképről meg a tájakról, de oda kell menni és megnézni, ha csak lehetséges.

Volt egy Csinády Gerő⁴⁷ nevű professzorunk, aki gazdaságföldrajzot adott le nekünk. Ő aztán valami rettenetes csontritkulásban betegedett meg, úgyhogy a végén nem tudott járni, de a gazdaságföldrajzot nagyon jól adta elő. Minden egyes városnak az adott nyelven való helyes kiejtését is elmondta – hogy például a lengyelek ezt így mondják, mert a lengyel nyelv olyan... –, tehát ő is életet vitt a tananyagba.

Berényi Dénes⁴⁸ alapította a Meteorológiai Tanszékét, azt az ő számára létesítették. Négy évig tanított minket. Nagyon-nagyon emberséges volt, és a meteorológiát nagyon érdekesen tanította, tehát nem csak azt mondta el, hogy mi az a meteorológia, hanem azt is, hogy milyen műszerek vannak. Kiküldött bennünket a meteorológiai állomásra, amit ő épített ki az egyetemi sportpálya mögött. Volt ott szélmérő, csapadékmérő, talajmérő meg minden egyéb, és be voltunk osztva, hogy melyik héten ki megy el közülünk mérni. Berényi mindig azt mondta: „De kérem, a műszerek is tévedhetnek, tehát a tévedési hibaszázalékot bele kell számítani”. Ez a számunkra elég unalmas volt, mert ő aztán rendkívüli türelemmel, de elmondta nekünk, hogy melyik műszernél milyen a hibaszázalék, és beszélt ennek a lehetséges okairól is. Nagyon rendes ember is volt, nemcsak jó tudós. Mi négy évet végeztünk, és az ötödév „gyakorlóév” volt, akkor már kijártunk középiskolába tanítani. Berényi Dénes, amikor az utolsó órájára bejött, akkor nagyon-nagyon kedvesen, családiasan búcsúzott. „Négy évig voltunk együtt ezeken az órákon – mondta –, maguk nagyon rendesek voltak, sok mindent megtanultak, most pedig engedjenek meg egy jó tanácsot. Ha igazán meg akarják tudni, hogy milyen idő lesz, vegyenek egy levelibékát és tegyék befőttesüvegbe, mert a meteorológus körülbelül ennyire tudhatja, hogy holnap vagy egy hét múlva milyen idő lesz”.

Szabó István⁴⁹ professzor magyar történelmet adott le. Nagyszerű volt, mert az anyagot ő nemcsak „leadta”, hanem élt az anyaggal együtt és úgy tudta elmondani, hogy mi is szinte benne éltünk. Ő megtartotta a régi szokást, mert mindig kisasszonynak szólított bennünket. Ugye, én líceumba jártam és nem gimnáziumba, tehát latint nem tanultam. Volt egy szemináriumi óra, a középkori oklevélolvasás, és amikor sorra kerültem, én felolvastam azt az oklevelet, mert tudtam latinul olvasni, csak éppen nem nagyon értettem. „Tóth kisasszony, maga milyen iskolába járt?” – mondtam, hogy líceumba. „Aha, akkor azért nem tud latinul”. De aztán nem bántott.

Szabó István volt a magyar történelem, Szabó Dezső⁵⁰ pedig az egyetemes történelem professzor. Idősebb volt Szabó Istvánnál, de ragyogó tanár volt, olyan lexikon feje volt, hogy az fantasztikus. A vizsgáján nem húztunk tételt, hanem ő kérdezett. És úgy kezdődött, hogy akkor mondja el a Hohenzollern dinasztiát ezerháromszáz-ekkortól. Hát az ember felkurblizta az agyát, és azért elmondta. Na most, őt a párt nem tartotta megfelelően párthűnek, és ezért Szabó Dezsőt letiltották a tanításról, hogy az ifjúságot ne befolyásolja rossz irányba. Ez volt Szabó Dezsőnek a büntetése, mert ő nem vett részt semmilyen pártmunkában. Persze ő nem szövetkezett a népköztársaság ellen, csak egy idős professzor úr volt, akit mi nagyon tiszteltünk, mert olyan tudása volt, hogy fantasztikus. Kimondták, hogy nem taníthat, a jegyzete viszont – ezt elismerték – kiváló, nagyszerű, tehát a jegyzetét majd az egyik tanársegéd fogja felolvasni nekünk. Ez a tanársegéd pedig nem más volt, mint Ormos Mária.⁵¹ Mi egykorúak vagyunk, de ő egy évfolyammal lejjebb járt. És Ormos Mari bejött, kinyitotta Szabó Dezső jegyzetét, és felolvasta nekünk. Mi meg jegyzeteltünk. Aztán vizsgáztunk, méghozzá Szabó Dezsőnél, a saját jegyzetéből, de nem őt hallgattuk. Levizsgáztathattak minket, de ott ült mellette Ormos Mária és még valaki a párt nevében.

Ormos Mari okos is volt, párttag is volt, és alkalmasnak találták erre, be is osztották Szabó Dezső mellé tanársegédnek, holott akkor még nem végzett, amikor nekünk felolvasta a jegyzetet. Tényleg nagyon okos volt egyébként, és nagyon remek könyveket is írt, és aztán idővel ő átnyergelt egy olyan szakágazatra, olyan témakörre, ami őneki alkalmasabb volt. Később aztán elkerült ő Pécsre, a pécsi egyetemen lett rektor. A sors különös játéka, hogy az én öcsém, aki történész lett és Pécsre került, érdekes módon Ormos Máriával szakmailag nagyon jó kapcsolatba került. Ormos Máriának imponált, hogy Tóth István megalapít egy új tanszéket, ami addig a pécsi egyetemen nem volt, ez pedig az ókortörténeti tanszék. Az öcsém azt mondta róla, hogy szakmailag nagyon jó, és az egyetemet minden erejével igyekszik segíteni, úgyhogy ezt az ókortörténeti tanszéket is az ő nagy támogatásával sikerült elég hamar létrehozni és működtetni. Amikor az öcsém habilitált a Tudományos Akadémián, én természetesen felutaztam Pestre. Ormos Mária is ott volt, és nekem gratulált. Mondtam, ne nekem gratuláljál, hanem majd az öcsémnek. „Hát ővele minden nap kapcsolatban vagyok – mondja –, neked is gratulálok az öcsédhez”.

A történelem és a földrajz mellett volt egy harmadik szaktárgyam is, a művészettörténet. Igen ám, de amikor másodéves voltam, akkor – mint fölöslegest – megszüntették hatalmi szóval a művészettörténet szakot a Debreceni Egyetemen. Továbbra is hallgathattuk mint harmadik szakot, de az oklevélbe nem kerülhetett be. Az indexemben benne van, hogy „az órákat szorgalmasan látogatta”, de osztályzatot nem kaptunk, mert nem volt többé érvényes a szaktárgy. Járdányi Paulovics István⁵² tanított minket, később Kádár Zoltán⁵³ professzor, aki nagy ember volt és nagyszerű kutató. Négyen voltunk összesen az órán, Vali, én és még ketten. A Traianus-oszlop domborműveit Kádár Zoltán körülbelül egy hónapig mondta végig, és elmesélte a csatákat, amiket a domborművek ábrázolnak, és mutatta, hogy nézzék meg, ez itt megy, kérem szépen, spirálisan fölfelé a történelem sorrendjében. Amikor végigmondta, letette a jegyzetét vagy a képet, amit mutatott, és azt mondta: „Hát nem gyönyörű ez az egész dolog?” – gyakori szavajárása volt ez, és mi megjegyeztük, mert az ember tényleg látta, hogy gyönyörű. Még az öcsémnek is professzora volt Kádár Zoltán, őt nagyon szerette. Ha meglátta bárhol az egyetem épületében, utána kiabált, hogy „István, Tóth István!” – és zengett az egész egyetemi épület, mert olyan hangja volt.

„Az elvtársnő nem oktathatja a csillagászatot”

1952-ben, negyedéves korunk végén végeztem az egyetemen, mert ötödév csak elméletben volt. Akkor egy évig, mindenkit, akit tudtak, valahová elhelyeztek, és egy év múlva kaptuk meg a diplomát. Ebben az évben én Kádár László tanársegédje voltam. Már egyetemistaként is az ő asszisztense voltam; nekem kellett behozni a térképet, föltenni a térképtartó állványra, vagy aszerint, hogy mi következik a tananyagban, gondoskodni arról, hogy őneki minden rendben legyen, minden ott legyen az előadásokon. Mikor végeztem, Kádár László azt mondta: „Idefigyeljen, Ilona, maga az egyetlen, aki kitűnőre végzett, azon kívül végig nekem asszisztált, legyen a tanársegédem!” Lettem is.

Önálló oktatómunkaként rám bízta a csillagászati földrajzot, ezt én tanítottam másodéveseknek. Ebben nagyon sok matematika volt, és bár én középiskolában nem szerettem a matematikát, de itt igen, mert az éggömböt kellett feltérképezni gyakorlatilag, és ott aztán a tangens-tételtől kezdve a gömbháromszögtani cosinus-

tételig mindenféle érdekesség volt. Végeztünk konkrét méréseket az egyetem előtti parkban, mégpedig szextánssal meg olyan műszerekkel, amilyenekkel Kolumbusztól kezdve a hajósok mértek. Például egy adott évszakban jelöljük ki magunknak az éggömbön egy pontot, amihez viszonyítunk – például mérjük a Sarkcsillaghoz, vagy mérjük valamihez –, és akkor meg tudjuk határozni a földrajzi szélességünket, hosszúságunkat stb. Én tartottam a térképész és vetülettan órákat is, tehát azt, hogyan kell megszerkeszteni a térképeket. Ugye, a Föld gömb alakú, és gömböt síkban ábrázolni nem lehet. Azt kellett önállóan előadni, hogy a hengervetület meg a Mercator-vetület miért olyan, amilyen, mert ugye a gömb, ahogy összehajlik, ezt mégis síkban kell ábrázolni – ez hihetetlenül érdekelt engem is. Ezt én tanítottam másfél évig, vagyis én adtam le az anyagot, én gyakoroltattam a diákokkal, bár eleinte Kádár László vizsgáztatott. Később rám bízta a vizsgáztatást is úgy, hogy bejött, egy-egy idősebb tanársegéd – Borsi Zoltán vagy Pincés Zoltán – vizsgabiztosnak.

Kádár László sok más feladatot is rám bízott. Például tömbszelvényeket rajzoltam – akkor még nem volt számítógép, hanem indigószerű papírra kellett ezeket rajzolni, és azt stencileztük –, de a sivatagi homokbuckákat is énám bízta, hogy én számoljam ki, bizonyos szélerősség mellett milyen távolságra vannak ezek a „ripple mark”-nak nevezett homokfodrok. Kiszámoltam, megrajzoltam, milliméterpapírra, mert ez volt az ő kérése: „Ilus, rajzolja meg milliméterpapírra, mert megyünk az Akadémiára, és erről fogok előadást tartani” – és akkor mentünk az Akadémiára, és az én rajzomat vetítette. Ezen kívül időnként behívott, és elmondta, hogy mi lesz a rákövetkező héten, ehhez mire van szüksége, milyen térképekre stb. Ezek segédfeladatok voltak, de én élveztem, mert nagyon szerettem a földrajzi intézetben lenni.

Kádár Lászlónak nagyon fontos volt, hogy ő székely ember; ezt nem hangoztatta, legfeljebb egyszer-kétszer tett rá utalást, de mi azért tudtuk. A másik székelyt, Kőrösi Csoma Sándort nagyon tisztelte, elment a sírjához Dardzsilingbe és letette a virágját. Az íróasztalán volt egy szép dísz tárgy, rajta Kőrösi Csoma síremlékének a képe, és körülötte az idézet, amit Széchenyi István mondott róla: „Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt kitartó hazafiságtól lelkesítve – Kőrösi Csoma Sándor – bölcsőjét kereste a magyarnak, és végre összeroskadt fáradalmai alatt. Távol a hazától alussza itt örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében.” Mikor engem

meghívott őhozzájuk, ezt az íróasztalán felém fordította: „Látja, Ilus, látja? Ezt én onnan hoztam”. Aztán kaptam tőle egy olyan könyvet, amiben egy Kőrösi Csoma Sándorról szóló vers volt legalább ötven nyelvre lefordítva; ezt is ajánlva nekem adta.

Sok évvel később a Kádár László terem felavatásán ott voltam, oda személyes meghívót kaptam. Ez egy nagyon-nagyon szép ünnepség volt, és utána volt egy beszélgetés a XV-ös teremben, amikor spontán mindenki fölállhatott és elmondhatta, milyen személyes emléke van Kádár Lászlóról, és nemcsak mint professzorról, hanem mint emberről. Nekem van egy személyes emlékem arról, hogy milyen ember volt ő, de ezt ott sem és azóta sem mondtam el. Az ötvenes években egyszer behívott engem Kádár professzor az intézeti szobájába, és azt mondta, itt van nála most egy lány, földrajz szakos szeretne lenni, de nem járhat egyetemre, mert kitelepített, a Hortobágyra vannak kitelepítve. Nem tud a mai napon már hazamenni, tehát valahol meg kell, hogy szálljon. „Senkinek nem merem mondani, senkinek nem mondhatom, Ilus, egyedül magának – mondta. – Vigye haza, és hadd aludjon meg maguknál. Én garantálom, hogy ez nagyon rendes lány, nem akárki. Nem szólunk senkinek” – és akkor én valóban hazavittem. Kádár László ilyen emberséges volt, segített azon a kitelepített lányon, méghozzá így, hogy ne terjedjen híre. Tudta, hogy én nem fogom továbbadni.

1953 elején behívtak engem az egyetemi személyzeti osztályra, ami félelmetes volt, mert a személyzeti osztály köztudottan a kommunista párté volt. A vezetője akkor egy bizonyos Győriné elvtársnő volt, aki előzőleg, így hírllett, takarítónő volt a Klinikán, de mint jó párttagot kiemelték, és ő lett a Debreceni Egyetemen a személyzeti osztály vezetője, „élet és halál ura”. Behívatott – megálltam az íróasztalánál, mert nem kínált helyet –, és a következő mondatot mondta, amit nem lehet elfelejteni: „Az elvtársnő nem oktathatja a csillagászatot”. Én megkérdeztem: „Elnézést kérek, miért?” – „A származása miatt”. Kész, tovább nem magyarázott semmit. Úgyhogy ez egyike lett életemben ama kevés alkalmaknak, amikor sírva fakadtam – nem ott előtte, azt szégyelltem volna. Kijöttem, és arra gondoltam, most akkor mi lesz. Számomra az egyetlen lehetséges állás ez volt. Hazamentem, apámnak – ő volt az én bizalmasom – elmondtam, mi történt, és akkor tényleg sírva fakadtam. Azt mondta: „Idefigyelj, az apádat nem cserélheted ki, úgyhogy válassz:

vagy belépsz a pártba, vagy pedig az maradsz, aki eddig is voltál”. Így aztán tudomásul vettem, hogy én holnaptól nem oktathatom a csillagászatot.

Na jó, de mit csináljak? Elmentem Kádárhoz. Ő volt akkor a dékán, és azt gondoltam, hogy a dékán talán mégiscsak följebb van, mint egy személyzeti osztályvezető. Kádár László meg az én édesapám nagyon jóban voltak. Akkor még a professzori villákban laktunk az egyetem mellett – Kádárral szomszédok voltunk –, és amikor esténként ők összetalálkoztak, jókat beszélgettek. Mondta is édesapám: majd én beszélek vele. Mondtam, hogy ne, és én mentem el a profhoz. „Ja, a párt ellen nem tehetek semmit” – mondta Kádár László, a dékán. Én nagyon elkeseredve arra gondoltam, hogy még egyvalakihez tudok elmenni, aki elég jól áll pártvonalon is, de nem párttag, Bognár Rezső, kémia professzorhoz, aki akkor a rektor volt.⁵⁴ Kértem tőle kihallgatást, kértem időpontot, és mondta, hogy másnap ekkor meg ekkor jöhetnek. Bementem, az egész jelenetet elmondtam, és azt mondta Bognár Rezső akadémikus professzor nekem: „A párttal szemben nem tehetek semmit”.

Kertész Andorral mi már akkor menyasszony-vőlegény voltunk. Ő azt mondta: „Akkor még azt lehet csinálni, hogy megkérdezem az én témavezető professzoromat, Szele Tibort” Szele Tibor⁵⁵ matematikus volt és tényleg olyan ember, aki, ha valakiért bedobta magát, mindent megtett. Ő debreceni volt egyébként, mindenkit ismert, és elkísért kettőnket Csapó Istvánhoz, aki akkor a Debreceni Városi Tanács Oktatási Osztályának vezetője volt.⁵⁶ Csapó tényleg nagyon rendes ember volt. Azt mondta: „Idefigyeljen, akkor maga most már nem lesz többé egyetemi oktató, és nem fog doktorátust sem tenni, és nem lesz magából egyetemi tanár sem, pedig lehetett volna, de hát ilyen származással nem lehet. Keresünk magának egy iskolát”.

Közben Kádár beszélt az egyetemi könyvtár akkori igazgatójával, Csűry Istvánnal, hogy vegyen át addig, amíg találnak nekem valamilyen állást, mert ugye, az egyetemen többé nem oktathatok. Csűry István⁵⁷ is egy remek ember volt, és azt mondta, jól van, küldjétek ide. Odamentem, jelentkeztem. Azt mondja: „Tudom az egész történetét, most csak azt mondja meg, hogy mit csináljak én magával” – „Hát ne haragudjon, igazgató úr, nem tudom” – „És mi tud, tudja az ábécét? Jól van, akkor a könyvtárnak dolgozhat, mint létszámfeletti. Igazi könyvtárosi munkát nem adhatok, mert magának nincsen könyvtárosi végzettsége, de katalóguscédulákat tud írni”. Az

egyetemi könyvtár alagsorában volt egy kis fülke, és ott volt egy ún. adréma gép. Ilyen gép már nincs, ezzel a beérkező könyveknek a katalóguscéduláit lehetett elkészíteni.⁵⁸ Betette az ember a cédulát a gépbe – amin volt egy kormánykerék, azon körben a betűk meg a számok –, a megfelelő helyre beállította a tárcsát, és akkor egy pedált le kellett nyomni, mire a gép ráütötte a cédulára a címet. Ostoba munka volt, de ezt kellett csinálnom. Volt egy norma, minimum száz katalóguscédulát meg kellett írni egy műszak alatt. Hát megírtam, de azt hittem, hogy megzavarodok. Ráadásul ez egy sötét, levegőtlen kis luk volt, ahol nappal is villanynál kellett dolgozni.

A vőlegényem meg Szele Tibor professzor azt mondták, ezt sokáig nem csinálhatom, beszélnek Csapó Pista bácsival. Ő azt mondta: „Idefigyeljen, egyelőre nincsen Debrecenben gimnázium, ahol ezzel a szakkal taníthatna, de addig is egy általános iskolába ki tudom tenni”. És akkor a Simonyi úti Általános Iskolába tettek engem, ahol Rapcsák matematika professzornak a felesége is tanított, őt helyettesítettem. Első évben eltettek engem elsős, hatéves gyerekekhez napközis tanítónőnek. Mondtam, én nagyon szeretem a gyerekeket, de én ezt nem tanultam, se óvónő nem vagyok, se tanítónő nem vagyok. Mondták: „Csak ültess le őket és írasd meg a leckét, utána meg játssz velük!”

Házasság

Andrást* a Csenki Kórusban ismertem meg. Csenki Imre⁵⁹ a Tanítóképző Intézet ének-zene tanára volt, aki összegyűjtötte a jó hangú, jó hallású fiatalokat, és alakított egy kórust a Református Kollégiumban. A hivatalos neve Kollégiumi Kórus volt, de mindenki Csenki Kórusnak nevezte.⁶⁰ A Református Kollégium Kántus-termében voltak a kóruspróbák. Akkor még nem volt más fűtés, csak cserépkályhák, és Csenki Imre azt mondta nekünk, hogy gyerekek, hogyha mindenki hoz egy darab fát, be tudunk fűteni, és akkor nem hideg teremben próbálunk. Így is volt, vittük a fát, befűtöttünk a cserépkályhába, és amíg a kétórás próba tartott, úgy éreztük, melegebb van – lehet, hogy csak ezt hittük, de mégis tettünk érte valamit.

---

* Kertész Andor saját kérése volt, hogy Andrásnak szólítsák a családban. A munkatársai viszont Bandinak szólították. (Kertész Andorné)

Ott volt Kertész Andor is a kórusban, nagyon szép bariton hangja volt. Egy alkalommal odajött hozzám, hogy hazakísérhet-e. Ez még '48-ban történt – ő akkor már elsőéves matematikus volt, én meg negyedikes lícista –, és attól kezdve éveken keresztül mindig hazakísért. Ő Andor, de Andrásnak hívatta magát, mert kiderült, hogy tévedésből kapta az Andor változatot. Gyulai származású volt, és az ő családja is zenészcsalád. Későbbi apósom zenetanár volt és orgonista, mint nagyapám, tehát teljesen hasonló jellegű családjaik voltak. A férjemnek három fiútestvére volt. Anyósom mindig azt mondta: „Legalább egy kislányt szerettem volna, mert szalagot akartam kötni a hajába, de nem lett, hanem mindig fiú született”.

Andrással mi egyidősek voltunk nagyjából – ő 1929. februárban született, én meg 1929. szeptemberben –, és nagyon jól tudtunk mindig beszélgetni, azonosan gondolkoztunk sok mindenről. Mindig hazakísért, amikor jöttünk a kóruspróbáról, főleg télen, hogy ne sötétben menjek haza. A Kollégiumból jöttünk villamossal, és a villamostól egészen a teológiai villáig kísért. '52 telén egy alkalommal azt mondta: „Idefigyelj, tulajdonképpen van egy lány, és úgy érzem, feleségül tudnám venni, de hát nem tudom, hogy ő hogy gondolja, hogy gondolkodik rólam”. Én meg azt mondtam rá: „Kérdezd meg!” – „Akkor vedd úgy, hogy megkérdeztem”. Ez volt a lánykérés.

Én azt mondtam, jól van, de azért még várjál egy kicsit, hogy mit mondanak a szülők ilyenkor... Hát édesanyámnak eleitől kezdve – és véges végig az egész házasságunk alatt – az volt a véleménye, hogy András túl fiatal hozzám, mert nem szabad két egykorú gyereknek összeházasodni. Édesapám nem, ő egy nagyon szelíd ember volt. „Ahogy gondolod” – mondta. Anyámban tulajdonképpen mindvégig megmaradt a tartózkodás Andrásval szemben. Nem tudott vele közvetlenül beszélgetni – pedig az én férjem annyira tisztelte –, azt hiszem, végig az volt a véleménye, hogy túl fiatal hozzám.

Leendő férjem nagyon egyszerűen kérte meg a kezemet a szülőktől; még csak be se küldtek engem a másik szobába. Az eljegyzés úgy zajlott, hogy András átjött, elmondott egy pár szavas imát, amit ő talált ki – hogy az Isten legyen velünk, és kívánjuk, hogy békességben, szeretetben éljünk –, és akkor felhúztuk a gyűrűt, és

attól kezdve menyasszony-vőlegény voltunk. Anyámnak az volt a kérése, hogy legalább egy évet várjunk ki. Mert ez úgy illett. Tényleg vártunk egy évet, úgyhogy '53 áprilisában kötöttünk házasságot. Tekintettel a pártviszonyokra, nem volt templomi esküvő, de volt egyházi esküvő háznál. Kovács József volt az egyetemi lelkész, édesapám őt kérte meg, hogy eskessen össze bennünket, és ő felvette a palástot és el is jött. Az akkori időkre tekintettel, nekem nem volt menyasszonyi ruhám, hanem egy szép sötétkék ruha volt rajtam fehér gallérral, és akkor ott a háznál megvolt az egyházi esküvő. Édesapám azt mondta: „Ha Péter János püspököt kértétek volna föl, akkor mehettetek volna a Nagytemplomba”. De hát ez olyan időszak volt '53-ban, amikor sétáltak fel-alá a templomok előtt vasárnap délelőtt – Szendrey István meg még mások is – és azt nézték, mikor jönnek ki a templomból, van-e köztük egyetemista vagy egyetemhez kapcsolódó ember. Szendrey István⁶¹ történész volt és nagy pártember, és neki az volt a pártfeladata, hogy ezt figyelje.

A vőlegény nászajándéka pedig ez volt: „Most pedig egyhetes nászútra megyünk Budapestre, méghozzá repülővel!” Volt akkor egy Debrecen–Miskolc–Budapest repülőjárat, ezzel mentünk. Aki a jegyünket nézte, azt mondta „Na, akkor maguk házasok. Mikor volt az esküvőjük?” Mondta a férjem, hogy tegnap. „Akkor ez gyönyörű repülés lesz!” A gép felszállt, Miskolcon leszállt, ráadásul belekerültünk néhány szélörvénybe, úgyhogy én elszédültem, hányingerem lett... Azt mondta András: „Jaj, csak bírd ki még egy kicsit, tíz perc múlva ott vagyunk!” Mikor leszálltunk Pesten, ott várt a két bátyja. Az idősebbik a Zeneakadémiára járt, ugyanis ő zongoraművész, úgyhogy a zene megmaradt a családban. De előzőleg teológiát végzett – az is megmaradt a családban. Velük együtt mentünk egy szállodába, ott volt az elegáns esküvői vacsora. Egy hétig sétáltunk Andrással, nagyon jókat beszélgettünk. Fölmentünk a Gellérthegyre meg az Eötvös Kollégiumhoz is; ott Gábor sógorom várt, hogy most majd elvisz minket a Margitszigeti Szabadtéri Színpadra. Mikor meglátott, azt mondta: „Na végre, most már tegeződhetünk, mert András öcsém megtiltotta ám, hogy letegezzek addig, amíg ő úgy be nem mutat, hogy a felesége vagy”.

Kertész Andor és családja

Anyósom, Nyíri Mária édesanyját ómamának hívtuk, nagyon aranyos, kedves néni volt. Ő az akkori szokástól teljesen eltérően, a 19. század végén elvált a férjétől, merthogy az volt ama bizonyos dzsentri, aki eljárt mindig kártyázni, meg otthagya a családi vagyont a kártyaasztalon. Egyébként jószágigazgató volt, de anyósom soha nem beszélt róla. Mikor ómama egyedül maradt, fölnevelte a három gyerekét, azután feleségül ment a házuk másik felében lakó nyugdíjas táblabíróhoz, Sinka Endréhez, és további 25 évig éltek nagyon szép és boldog házasságban. Amikor Bandi bácsi 90 éves kora körül meghalt, ómamát elvitték Lajosmizsére, egy idősek otthonába. Mosolyogva mondogatta: „Itt felejtett engemet a Jóisten”. 98 éves koráig élt.

Férjem édesapja, Kertész Lajos egy Nagyszalonta melletti faluban született. Egyszer el is mentünk meglátogatni a testvéreit meg a sógorát – sógor bácsi meg sógor néni, így hívta őket –, vidéki parasztemberek voltak. Apósom a gyulai református tanítóképző zenetanára volt – emléktáblája is van Gyulán –, egyébként pedig a református templom kántora. Remekül muzsikált, még magyar nótákat is szerzett és játszott otthon zongorán. És énekelt hozzá. Amikor megérkeztünk, sokszor mondta: „Most a János vitézből játszom nektek egyet. Udvaromon három vályú, abból iszik három nyáj juh, én vagyok a vízmerője, szőke babám, kis Iluskám szeretője – És Isten hozott benneteket!” Ahogy kiléptünk a házból, volt egy szőlőlugas, amit ő készített vékony gerendákból a ház elé veranda helyett. Minden alkalommal így fogadott: „Na, megjöttetek! Tudjátok, az első fürt szőlő Iluskáé” – és akkor felnyúlt és a csabagyöngye nevű szőlőből egy fürtöt megkaptam. Tündéri ember volt.

A legidősebb fiuk, Lajos Gyulán érettségizett, azután a Debreceni Református Kollégiumban elvégezte a teológiát, és egyidejűleg zongorázni is tanult. Már palástos lelkész volt, amikor felment Pestre és elvégezte a Zeneakadémiát zongora tanszakon.⁶² Tehát őneki két diplomája van: egyrészt lelkész – prédikált is nagyon sokat –, egyébként pedig zongorista, aki sok szép hangversenyt adott, és ad még most is, 88 éves korában.

András másik bátyja, Gábor építészmérnök volt. Egy darabig Budapesten dolgozott, de aztán lehetett pályázni Bács-Kiskun megye főmérnöki állására, ezt ő elnyerte, és akkor leköltöztek Kecskemétre, s azután mindvégig ott éltek, a felesége most is ott

él. Gábor nagyon-nagyon komolyan vette a munkáját: mindenütt megjelent, megnézte, kontrollálta a nagy építkezéseket, és ment tovább. Gyakran csak este ért haza, de mindig hozott valami finom ennivalót, ugyanis ő nagyon szeretett főzni, és tudott is, neki ez volt a pihenés. Volt úgy, hogy megvett egy fél disznót, és még a kolbászt is elkészítette, irtó finom volt, mi is kaptunk tőle mindig. A mosogatást viszont a feleségére hagyta.

Kertész Attila, aki az én férjemnél 15 évvel fiatalabb, Pécsen él. Először orvostanhallgató volt, mert az édesanyja azt szerette volna, ha lesz egy orvos fia is. Az orvosi egyetemen két évet elvégzett, de azt mondta, ez nem nekem való, én zenével akarok foglalkozni, és elment képesítés nélküli tanítónak a Kecskemét környéki tanyavilágba. Gáborék adtak neki szállást, Kecskeméten lakott őnáluk, és minden nap gyalog járt ki onnan a tanyára, ahol tanított. Ezt becsülettel végigcsinálta, és ezalatt felkészült a főiskolára. Ének-zene szakon végzett, és végül is zenetanár lett. Két csodálatos énekkart szervezett Pécsen, egy leánykart és egy másik kórust, igazgató lett a zenei gimnáziumban, és már bejárta a világot mint kórusvezető.

András sokoldalú tehetség volt, először nem is tudta, hogy mi akar lenni. A római katolikus gimnáziumba járt – ők reformátusok, de ez volt Gyulán az egyetlen gimnázium –, és remek tanárai voltak. Gábor bátyjával elhatározták, hogy ők hivatásos katonatisztek lesznek. Nagyváradon volt egy hadapródiskola, ahova negyedik gimnázium után, vagyis 14 évesen lehetett jelentkezni. Kitűnő tanulók voltak, fel is vették őket, és Nagyváradon jártak két évet, amikor jött 1944, jött a háborús front, és elmenekítették őket Nagyváradról. Először Pestre vezényelték az egész nagyváradai hadapródiskolát. Az volt a szándék, hogy – menekülés címén – viszik őket tovább Németországba, viszont ők tartottak ettől, és Gábor nagyon okosan azt mondta, hogy öcsikém, ne menjünk mi ezekkel, hát nem akarunk mi Németországba menni. És Budapesten, ahol nagyon sok ismerősük, rokonuk volt, valahogy kiléptek a sorból. A Bartók Béla úton lakott egy ismerős család, Blahóék, és amikor ott meneteltek, ők egyszerűen beléptek a kapun, és felmentek hozzájuk. Akkor már annyira közeledett a front Budapesthez, hogy azok leköltöztek a pincébe, mint a legtöbb budapesti család, és Blahó Bözsi néni azt mondta: jól van, gyertek velünk, úgyhogy velük együtt a pincében élték át a budapesti ostromot. Később

odajött Lajos, a legidősebb testvér is, aki akkor már Budapesten járt a Zeneakadémiára, és a három Kertész fiú, ott lakott a pincében, néhány hétig.

Ahogy elvonult a front és ők feljöttek a pincéből, az ő Lajos bátyjában volt annyi lelkierő meg energia, hogy azt mondta, ne maradjunk itt, mert nem tudjuk, mi lesz, és különben is, mi nem Pesten lakunk, hanem Gyulán. Felbuzdította őket valósággal, nagyon keményen beszélt velük, ezt sokszor elmesélte nekem András. Jó, hazamegyünk Gyulára, na de hogyan? Járművek nem voltak, mert hát nem jártak a vonatok, úgyhogy nekiindultak gyalog Budapestről Gyulára. Kecskeméten volt egy ismerős lelkészcsalád – a pap veje Gyulán volt református lelkész –, hozzájuk bekérezkedtek, ott voltak egy-két napig, aztán mentek tovább. Az volt a terv, hogy lelkésztől lelkészig mennek, és valóban így értek hazáig gyalogosan, szakaszosan. Azt mesélte a férjem: „Tudod, sokszor olyan fáradtak voltunk meg éhesek, hogy már az árokparton is megaludtunk volna, de akkor Lajos bátyám mindig azt mondta, „Nem, öcsi, menjünk tovább!” Ha más ismerős nem fogadta be őket, akkor mindig bekérezkedtek a parókiára, megmondták, hogy ők kicsodák, micsodák, és másnap onnan mentek tovább. Aztán hazaértek. Akkor született a legfiatalabb Kertész fiú, Attila, és apósom ezzel fogadta őket: „Na, megjöttetek? Hát akkor 4:1 a magyarok javára!” Ő nagy futballrajongó volt, mindig kijárt a meccsre, és hogy a negyedik gyerek is fiú lett, ő így jelentette be a megérkezett nagyfiúknak, hogy na, fiúk, örülök, hogy megjöttetek.

András Gyulán fejezte be a gimnáziumot, és az volt az érdekes – ugye zenetanárnak a fia volt, óriási humán műveltséggel –, hogy ő egy darabig magyar szakos akart lenni. De a matematikát ugyanúgy tudta meg szeretete, meg is nyert egy pár országos matematikai pályázatot, és aztán eldöntötte, hogy inkább mégis matematikus lesz. Remek matematikus volt, de verseket írt például, és az irodalmat nagyon tudta. A matematika-fizika mellé harmadik szaknak felvette az ábrázoló geometriát, és abból is kapott egy külön bizonyítványt. Mikor egyetemre járt Debrecenben, Varga Ottó⁶³ volt a Matematikai Intézet vezetője, aki Prágában tanult, még az Osztrák–Magyar Monarchiában. Nagyszerű matematikus volt, az én férjem még egyetemistaként azt mondta, hogy az a legremekebb, amikor Varga Ottó professzor elmondja, hogy „na, most akkor üzzünk egy egyenletet”, vagy „most algebrát fogunk úzni” – ezt a szót gyakran használta. Szele Tibor volt az algebra tanszékvezető professzora, aki

nagyon fiatal, de nagyon remek ember volt, és Horváth János⁶⁴ volt a kvantummechanika tanára, aki kiment aztán Dél-Amerikába vendégprofesszornak, de onnan is levelezett az én férjemmel.

Családi élet

Még a házasságunk előtt történt, hogy a teológiát kitették az egyetemről, tehát megszüntették a Teológiai Kart⁶⁵, de úgy, hogy el kellett hagyni a lakást is, el kellett hagyni a hivatalos helyiségeket, tehát az egész teológiát cakk-pakk kitették az egyetemről a Református Kollégiumba. A teológiai tanároknak adtak lakást – olyat, ami megfelelt, vagy ami éppen volt az egyháznak –, a szüleim is kaptak egyet a Déri Múzeum háta mögött. Ott régi debreceni házak álltak, és az egyik a református egyházé volt, oda költöztettek bennünket.

Az esküvő után mi itt, a Déri tér 4-ben laktunk a szüleimnél. Ez egy hosszú ház volt, egymás után voltak a szobák. Az udvarra nézett az egész, utcára néző ablaka nem volt. A kertkapun a Déri Múzeum felé lehetett kimenni. Mi laktunk az egyik szobában, a másik két szobában a szüleim, az utolsó szobában pedig a nagymamám és nagyapám. Tehát három generáció élt együtt, és aztán három év múlva jött a negyedik, a fiam.

A szüleimtől kaptunk egy rekamiét, volt még egy könyvszekrény, amit az apósoméktól kaptunk kölcsönbe, egy kisasztalt pedig a bizományi áruházban vettünk; gyönyörű szép intarziás asztalka volt, valaki jómódú ember adta be a bizományiba. Volt egy nagyon szép és elegáns ülőgarnitúránk is, amit megörököltünk. Eredetileg a professzori lakásban volt ez, ott hagyta nekünk egy Vasady Béla nevű teológus professzor, mikor ők elmentek Amerikába és ott is maradtak. Ez valamikor egy gyönyörű nagypolgári bőrgarnitúra lehetett, de mire mi megkaptuk, már hiányzott egy darab a bőrhuzatból. Kiderült, hogy azt egy orosz katona tépte le '45-ben, hogy majd micsoda prima jó lesz ez cipőpucoló rongynak – nyilván azt húzkodta a csizmáján, azzal fényesítette gyönyörűen. Mikor anyukámék nekünk adták az ülőgarnitúrát, szereztünk szép zöld színű kárpitanyagot, és egy kárpitossal behúztattuk.

A férjem íróasztala pedig úgy lett, hogy mikor kitették a teológiát az egyetemről a Református Kollégiumba, akkor ez a bútor senkinek sem kellett – a Kollégiumnak sem meg az egyetemnek sem –, és akkor azt mondták, hogy elvihetjük. Elhoztuk, áthúztuk, és nagyon szép volt, nagyon elegáns, de nagyon nagy. De hát ez egy elég nagyméretű szoba volt, úgyhogy elfért. A könyvszekrényt aztán az apósoméknak egy idő múlva visszaadtuk, a zöld garnitúra pedig túl sok helyet foglalt, amikor megszületett András fiam és a gyerekágyynak kellett a hely, és akkor ezt a férjem elvitette az egyetemre a matematikai intézetbe.

Becsülettel igyekeztünk dolgozni, és tulajdonképpen a leghétköznapibb módon éltünk, de fogalmunk sem volt róla, hogy mi lesz. Anyagilag nem álltunk túlságosan jól, és az, hogy valaha nekünk lakásunk lesz, egy nagy kérdőjel volt hosszú ideig. A férjem demonstrátori fizetése akkor 2100 forint volt, és az én fizetésem pedig 1700 forint – hát ebből lakást venni nem lehetett.

András mindjárt dolgozni kezdett, mert egy matematikus folyton dolgozik. Ő egy évvel hamarabb végzett, mint én, és bent maradt az egyetem matematikai intézetében. Tanársegéd lett Szele Tibor mellett, és ún. modern algebrával foglalkozott. A nemzetközi kongresszusokra őt mindig meghívták előadni, mert ez egy teljesen új ága volt az algebrának. Amikor ebből a témából írt dolgozatot, a különlenyomatot mindig megküldte a hasonló algebristáknak, és akkor már kezdett ismertté lenni az ő neve nemzetközi viszonylatban. Meghívták Bulgáriába is egy kongresszusra, meg Romániába is...

Én 1954/55-ben voltam a napköziben, azután helyezett el engem Csapó Pista bácsi. Akkor még csak ketten voltunk Andrással, és már odavoltam teljesen, hogy én annyira akarok gyereket, de volt egy vetélésem, és akkor nem lett tovább. Elmentem a nőgyógyászhoz, aki azt mondta: „Most már meg az a baj, hogy maga annyira akarja. Az se jó, mert pszichésen nem jó. Majd lesz, várjanak egy kicsit”. Na, aztán '55-ben lettem terhes, és '56. március 8-án, a nemzetközi nőnapon megszületett András fiam.

A férjem nagyon aggódott értem, nagyon izgult, mikor engem bevittek a szülészetre, de akkor még nem volt kitalálva az apás szülés, sőt közel se jöhetett a férfi

egyáltalán. Így hát ő otthon maradt a Déri téren, és tudom, hogy anyuka bement hozzá abba a szobába, ami a miénk volt akkor, és azt kérdezte tőle – ezt ők mesélték el –, „Mit fogsz csinálni addig, míg az Iluska szül?” Azt mondja András: „Anyuka, én azt hiszem, hogy háynyi fogok”. Mert annyira aggódott. Én meg bekerültem a kórházba délután, és másnap reggelig vajúdtam, mire Andris megszületett. Az én édesanyám egy katonás asszony volt, és mindig azt mondta, hogy „aztán nem kell jajgatni, a fogadat összeszorítod, és ne csinálj semmilyen cirkuszt!” És akkor én ott feküdtem, és irtózatosan fájt, hát ez egy nagyon nagy szenvedés. Azt mondtam magamnak: nem fogok jajgatni, és lesz egy aranyos gyerekem, lehet, hogy fiú. Közben járkáltak ott a nővérek meg a madámok – ahogy akkor mondták a szülésznőt –, és bejött az orvos is, megnézett. Azt mondja: „Magának nem is fáj, hát nem kiabál!” Voltunk hatan a szülőszobán, a többiek ott kiabáltak, én meg nem. Azt gondoltam, akkor csak azért sem, ha az anyám meg tudta tenni, hogy nem kiabált, akkor én sem kiabálok. És úgy jött a világra Andris, hogy én csak sziszegtem és azt mondogattam magamnak, édes jó Istenem, lesz egy aranyos fiam, egy aranyos gyerekem. És az lett.

Akkor még nem volt kitalálva a GYES⁶⁶, tehát én nem voltam szabadságon. Csak mint „könyvtári aktíva”, úgy voltam beírva a könyvtári dolgozók névsorába az utolsó helyen. Na, hát azt megmondtam, hogy én inkább elmegyek napközibe vagy akárhova, de oda nem megyek vissza. Bementünk Csapó Pista bácsihoz, aki azt mondta: „Nézze, most nyilvánították középiskolává a tanítóképzőket, és ha magának megfelel, akkor oda el tudom helyezni”.⁶⁷ Hát én szerettem tanítani, és mondtam, hogy megfelel. Akkor én a fiú tanítóképzőbe kerültem, ahová nyolcadik osztályt végzett gyerekek jöttek, akik 18 éves korban leérettségiztek és tanítók lettek. Ezek vidéki parasztfiúk voltak, de nagyon akartak tanulni, és majdnem mindegyikből igazgató lett meg tanulmányi osztályvezető... szóval tényleg nagyon akartak. Na, ott jól éreztem magamat. Márciusban szültem, és szeptembertől én már dolgoztam. Bölcsődére nem volt gondom, mivel a szüleimnél laktunk, és anyuka úgy vállalta el a gyermekemet, mintha a saját gyereke lett volna. Néha nem is esett jól, hogy majd ő öltözteti, majd ő eteti... mindent ő akart, én meg nem mertem azt mondani, hogy de hát az én gyerekem... Na, de nem volt gondom arra, hogy a gyereket hova tegyem, mert én elmentem az iskolába tanítani, és Andrist otthon hagytam, mert anyukáék ott voltak.

1956

'56. október 23-án Osváth István igazgató összehívta a tantestületet a tanítóképzőben, és azt mondta: „Nem tudjuk pontosan, hogy ez most mi – tényleg nem tudtuk, a rádió egyfolytában Beethoven Egmont nyitányát sugározta –, de azt mondják, hogy közelednek a szovjet tankok, hogy az esetleges megmozdulást megfékezzék. Az is lehet, hogy löni fognak. Ebből az iskolából egyetlenegy gyereket sem engedünk ki az utcára, nehogy felvonuljanak és bármelyik diáknak baja essék, úgyhogy menjenek be, kollégák az órára, olvassanak, meséljenek vagy társasjátékozzanak, de innen diák ki nem mehet”. Megértettük, mert azért mi háborús nemzedék voltunk, átéltünk egyet-mást. És valóban nem engedték ki őket, csak majd délben, mikor vége volt a tanításnak.

Ez így ment két-három napig, de aztán hazamentem én is, a többi tanár is meg a gyerekek is. Mondtuk nekik, hogy ne együtt, ne tömegben menjenek, és ki-ki menjen haza a szüleihez, vagy aki kollégiumban lakik, az oda. Én is hazamentem és a férjem is hazajött az egyetemről. A Déri Múzeum mögött, azzal párhuzamosan volt a mi nagy kapunk, és egyszer csak azt láttuk, hogy egy orosz tank megy a Déri Múzeum háta mögött közvetlenül. Tank megy *itt*. Na, akkor éreztük, hogy komoly a dolog. Másnap reggel kiviszem a gyereket, tologatom a babakocsiban, és azt látom, hogy a Fűvészkert utcai iskola tanulói fel vannak lelkesedve, és az orosz nyelvű tankönyveiket ott a szemem láttára tépdésik darabokra és dobálják, hogy na, vége a szovjet rendszernek, nem kell többé orosz nyelvet tanulni. És akkor egyszer csak jött egy tank, én meg rájuk szóltam, hogy menjetek be, a gyereket is betoltam gyorsan, és bementünk.

Férjem tagja lett az egyetemi forradalmi bizottságnak⁶⁸, mert azt mondta, ennek fele sem tréfa, ez egy szovjetellenes felkelés. Tudtunk a Petőfi Körről meg néhány dologról, de ide Debrecenbe nem nagyon ért el a pesti események híre. Az egyetemen viszont mégiscsak alakult egy forradalmi bizottság. Két emberről tudok név szerint, akik ennek a tagjai voltak, az egyik Hevessy József, aki később polgármester lett Debrecenben.⁶⁹ Ő kémia szakos volt, és ennek az egész dolognak a lezajlása után azzal büntették, hogy kitették az egyetemről, tehát nem lehetett

többé egyetemi oktató. Később polgármester lett Debrecenben, de aztán súlyos betegségben meghalt. Az egyetemi forradalmi bizottság másik tagját, Dede Lászlót⁷⁰ viszont elítéltek. Őt elkapták, talán meg is kínozták, de mindenesetre börtönbe zárták, és aztán eltűnt. Nem tudom, hogy a börtönben meghalt-e, vagy kiszabadult és elment külföldre, de soha többé ő Debrecenben nem bukkant föl. Az én férjem megúsza, mert valamelyik gyűlésre nem ment el, éspedig a gyerekünk miatt, mert lázas lett, és akkor András hazajött.

Egy géppuskás szovjet egység fölment a Déri Múzeum tetejére, fölvittek egy géppuskát – kerekeken, mint egy ágyút –, és onnan körbe lőttek mindenfelé. Mi pedig hátulra letettük a kisfiamat a falhoz, és ketten elébe ültünk, hogy ha jön a golyó, ne a gyereket érje, hanem minket. András fiam féléves volt akkor.

A Püspöki Palota épületében lakott egy rokonunk, egy gyermektelen házaspár. A férj református lelkész vagy pedagógus volt, és akkor már nem élt, a feleségét, Bözsi nénit viszont elérte a golyó, mert ő kiment – szabad folyosók vannak ott kifelé, a Posta felé eső oldalon –, és a karja elnyomorodott egész hátralévő életére. Varga Gyula meg a felesége, Nádasdy Katalin nekem évfolyamtársaim voltak magyar-történelem szakon. Ők is a szülőknél laktak a Püspöki Palotának a Déri Múzeum felé eső oldalán. Oda is belőttek, és a szülők valamelyikét lelőtték, a másik pedig öngyilkos lett. Egyszerre mindkét szülőt temették.

Kijárási tilalmat rendeltek el, ami azt jelentette, hogy délután négy óra után senkinek nem volt szabad az utcán tartózkodni, és gyülekezési tilalmat, vagyis három embernél több nem tartózkodhatott együtt, egymással beszélgetve az utcán. A mi kapunk és a Déri Múzeum között van egy sétány, ott az orosz tankok fel-alá sétáltak, jobbra-balra. Én kimentem megnézni – mégiscsak nő vagyok, azért engem csak nem lőnek le –, bár a férjem azt mondta, hogy ne tedd, hát Bözsi nénit is meglőtték. De azért megnéztem, nem volt jó látvány. Borzalmas nagynak láttam a tankokat, azért a filmekben nem látszanak akkorának, mint amekkorák a valóságban, és azok ott fel-alá sétáltak meg körbe mentek a Déri Múzeum körül. A Kistemplom előtti téren négy oldalról jöttek, és úgy járkáltak körbe a tankok.

Október utolsó napján az iskolába bejött a Csokonai Színház egyik színésze és azt mondta: „Végigjárom az iskolákat, mert sztrájkolunk. Ne jöjjenek a gyerekek iskolába, a tanárok ne tanítsanak, így tiltakozunk az ellen, hogy minket itt most az oroszok megszálltak!” Ezt aztán három napig megtartottuk, és tényleg nemigen mentünk be az iskolába, a gyerekeknek pedig megmondtuk, hogy nincs tanítás, vegyétek úgy, mintha szünidő lenne. Ez három napig tartott, november 4-én pedig bejött a szovjet hadsereg. Na, megjöttek az oroszok, és jött az iskolákból – a mi iskolánkból is meg minden iskolából – a hír, hogy meg kell kezdeni a tanítást, a szovjet városparancsnok ezt parancsolta, elvégre nincs háború, hanem béke van, és a szovjet hadsereg titeket majd megvédelmez. Hát mit tehattünk, bementünk. A gyereket én akkor ott hagytam megint anyáméknál, és mentem be az iskolába. Az igazgató, Osváth István – magyar–német szakos tanár volt és egy nagyon tiszteletreméltó ember – azt mondta: „Üdvözlöm a kollégákat, felolvasok egy verset”. És felolvasta Vörösmarty Mihály *Előszó* című versét. „Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég” – így kezdődik. Ezt ő fölolvasta, a könyvet becsukta, és azt mondta: „Kollégák, menjünk tanítani!” Semmiféle fölösleges szót nem ejtett, de ebből megtudtuk az ő véleményét az egész helyzetről: hogy elnyomtak bennünket, legyőztek, leigáztak...

Utána viszont totális csend lett, senki nem mert semmit sem mondani, mert nem tudtuk, hogy most akkor mi van, és merre fordul ez az egész. Azt láttuk, hogy Rákosi egyszerűen eltűnt, Kádárról semmit sem tudtunk, és a rádió meg az újság úgy viselkedett, mintha mi sem történt volna.

Hatvanas évek

„Nézd, vannak még jó emberek”

A tanítóképzőben, amit, mire én odakerültem, már leminősítettek középiskolává, jól éreztem magam, mert nagyszerű emberek tanítottak ott. Az igazgató, Osváth István kemény ember volt, de nagyon tudott, és az biztos, hogy fegyelemre nevelte a tantestületet is. Minden egyes óra után kinyílt az iroda ajtaja, kiállt az igazgató, és amikor becsengettek, figyelte, hogy megyünk-e órára, tehát ott nem lehetett gatyázni, hogy még beszélgetünk egy kicsit – becsengettek, indulás órára. Behívatta magához a fiatal tanárokat, így engem is, mivel én akkor még eléggé kezdő voltam. „Van

óravázlata?” Mondtam, igen, van – „Hadd nézzem!” Megnézte és jónak találta, de azt mondta: „Nem húzott margót. Írja oda a pontos dátumot, hogy maga ezt az órát mikor tartotta, vagy mikor fogja tartani!” Én ezt nagyon megszíveltem, és attól kezdve margót is húztam mindig. Egyébként én majdnem egész tanárságom alatt írtam óravázlatokat, mert nekem is nagyon jó volt, pláne történelemből, hogy tudom, mi az óra menete. A gyerekeket pedig megtanítottam arra, hogy bármilyen korszakról van szó, a történelem egy folyamat, mindennek van előzménye. Egyes számú vázlatpont: előzmények – melyik évszázad, mi történt előtte... –, és majd aztán abból jön a többi.

A régi történelemmel nem volt különösebb problémám, azt rendesen, korrektül megcsináltam, 1948-ról és 1956-ról viszont merészeltem azt mondani a diákoknak – még most is emlegeti némelyik, aki emlékszik rá –, hogy „Idefigyeljtek, a tankönyvben vannak dolgok, amik nem pont úgy történtek. Tegyük félre, ez nektek feladat, lecke, tanuljátok meg, de én elmondom, hogy mit tudok arról”. És elmeséltem egyet-mást, hogy én mire emlékszem abból, ami nem egészen úgy történt azért, ahogy a hivatalos tankönyvben le volt írva. És ezt meg mertem tenni. Férjem mondta is, hogy ne csináld, én meg azt feleltem, hogy én nem tudok hazudni ebben a dologban. Ebből egyébként különösebb problémám nem volt. Egy másik dologból volt. Amikor a második világháborút vettük, én valahonnan megszereztem Hitlernek egy beszédét – akkor még az a régi típusú magnetofon volt –, és egész egyszerűen elrettentő példának lejátszottam órán. Mondtam: „Csak azért hallgassátok meg, hogy halljátok, ez nem volt egy normális ember”. Egy hét múlva az igazgató azt mondta nekem: „Idefigyeljen Iluska, vigyázzon ezzel, mert a gyerek hazamegy és elmondja, hogy mi Hitlert hallgatjuk történelemórán”. Aztán többször nem csináltam.

A tanítóképzőben négy vagy öt évig voltam, '56-tól '60-ig, akkor érettségiztek, akiket elsőtől tanítottam. Akkor én már nagyon szerettem volna még egy gyermeket, és '59. december 27-én megszületett a lányom, Gabriella. Hála Istennek, mindkét gyerekkel szerencsém volt, mert GYES ugyan nem volt, de olyan időpontban születtek, amikor éppen egy kis szünet volt, és hosszabban otthon tudtam maradni. A terhesség alatt és a szülés után járt hat-hat hét szabadság, és volt egy rendelet, hogy ha az orvos igazolja, hogy valaki egészséges, akkor ezt a tizenkét hetet egyben veheti igénybe szülés után. Na, ezt én mind a két gyereknél megcsináltam. Andrásnál az volt a szerencsém, hogy márciusban született, így mire letelt a kétszer hat hét és a nyári

szünet, és visszamentem tanítani, addigra ő már féléves volt. Gabinál éppen téli szünet volt, mikor a gyerek megszületett, akkor kivettem a tizenkét hetet, és mire az is letelt, jött a húsvéti szünet.

Sajnos nekem nem volt elég tejem, de amikor a fiam született, volt egy csodálatos gyermekgyógyász főorvos, Buda Károly⁷¹, akinek az volt a hite és alapelve, hogy a gyereknek pedig anyatejet kell kapnia. Ő indított egy mozgalmat Debrecenben a gyermekgyógyászok között: összeírták, hogy kik azok az asszonyok, akik nemrég szültek, és sok tejük van, és voltak anyatejgyűjtő állomások, ahonnan nekem is kiutaltak anyatejet, csak érte kellett menni. De aztán kiderült, hogy a Református Kollégiumban a kapus altisztnek a felesége is nem sokkal előbb szült, és rengeteg teje van. Akkor Buda főorvos azt mondta nekem: „Idefigyeljen, Ilus, magának én kiutalom Tóth Sándornét” – és kiutalta, úgyhogy ő átjárt hozzánk szoptatni a Déri térre naponta egyszer, és amennyi tejem volt, az a többi szoptatási időpontokra elég volt. Gabival hasonló volt a helyzet: volt énnekem anyatejem, csak valahogy kevés. Volt akkor egy gyermekgyógyász orvos a Klinikán, Péter Ferencnek hívták – az édesapja a Református Kollégiumban volt kollégiumi vezetőtanár –, és az ő feleségének rengeteg teje volt. Őhöz én elgyalogoltam, vagy valaki a családból, a cumisüvegekkel.

Akkor már volt hűtőszekrényünk, mert a férjemet meghívták a kölni egyetemre, és amikor Kölnbe elmentünk, előre elhatároztuk, hogy ami honoráriumot fog kapni, abból mi egy hűtőszekrényt veszünk. Az egyetem kifizette a honoráriumot az ő három előadásáért, mi azt fillérre megszámloltuk és láttuk, hogy egy Bosch hűtőszekrény abból kitelik; olyan akkor még Magyarországon nem volt. Elmentünk egy kölni áruházba, találtunk is megfelelő hűtőszekrényt, csak hogy kiderült, hogy a pénzünk ugyan elég rá, de már hazaküldeni nem tudjuk, kifizetni a szállítást nem tudjuk. Legalább egy félóraig járkáltunk egyik hűtőszekrénytől a másikig az áruházban, mígnem odajött egy alkalmazott és rendkívül udvariasan megkérdezte, van-e valami problémánk. A férjem elmondta őszintén, hogy mi Magyarországról vagyunk, és szeretnénk egy hűtőszekrényt venni, de nem tudjuk hazaszállítani, mert nincs több pénzünk, pedig kicsi gyerekünk van, és nagy szükségünk volna a hűtőszekrényre. Az alkalmazott megkérdezte, hogy annyi pénzünk van-e, amiből ki tudjuk fizetni – igen, pont annyi van, meg hát a repülőjegyjegyünk hazáig. Akkor

foglaljanak helyet. Hát leültünk tanácstalanul, és kicsit meg is voltunk ijedve, hogy akkor most mi lesz: megkapjuk, vagy nem kapjuk, vagy megbüntetnek... Visszajött az alkalmazott, mondta, hogy a főnök szeretne velünk beszélni, és bevitt a belső irodába. Az áruházzal vezetője azt mondta: „Tekintettel arra, hogy önök a keleti blokk országaiból valók, és itt vásárolnak nálunk, a cég költségére mi önöknek elszállítjuk ezt a hűtőszekrényt”.

Így jöttünk haza. Teljesen meg is voltunk hatódva, de azért egy kis ijedtségféle is volt bennünk, hogy hátha nem jön át a határon. Hetekbe tellett, mígnem egyszer a debreceni állomásról kaptunk egy hivatalos értesítést, hogy „az Önök számára Nyugat-Németországból egy szállítmány érkezett, kérjük, hogy vegye át”. És ekkor történt a következő érdekesség. A férjem ment a hűtőgépetért – ami természetesen vámköteles volt –, és a vámtiszt felállt és azt mondta: „Professzor úr, tudom, hogy ön a matematika intézetben dolgozik. Az én lányom matematikus-hallgató, ezért én vám nélkül önöknek ezt a hűtőszekrényt holnap hazaszállítom”.

Az akkori Somogyi Bacsó úton – ami ma Egyetem sugárút, de közben volt Tanácsköztársaság útja is – beépítetlen telkek voltak egymás mellett. 1957 körül az OTP ezeket megvásárolta, és meghirdette, hogy itt építtetne lakásokat. A férjem az elsők között volt, aki bement az OTP-be érdeklődni és jelentkezni, mert már neki is elege volt az egész helyzetből. Mondták neki, hogy két éven belül a lakások készre megépülnek, negyvenévi havi törlesztéssel ezeket meg lehet vásárolni, és akkor saját tulajdonú öröklakások lesznek. Az én férjem azt mondta, mire várjunk, hát nem fog lepottyanni semmilyen lakás nekünk, úgyhogy ő bejelentkezett ebbe.

Akkor megint különleges szerencsénk volt. Futó András volt akkor az OTP igazgatója Debrecenben, akinek a testvére a gyakorló általános iskola első osztályának a tanítónője volt, és őt ismertük. A férjem, akinek voltak amolyan „azonnal cselekedni” akciói, azt mondta, hogy ő szeretné, ha őt az igazgató úr fogadná. És hála annak, hogy Futó Klári néni ismertük, egyszer csak hívatta a férjemet az OTP igazgató, helyet kínálta és azt mondta: „Önöknek rendelkezésére fog állni 40 éves törlesztésre egy három szoba összkomfortos lakás, éspedig délnyugati fekvésű – reggel jön a nap, egész nap körüljárja, tehát a legjobb – és első emeleti, hogy ne kelljen a második emeletre felmenni”. Azt hiszem, hogy az első három között voltunk, aki

megkapta a lakást. Mindegyik házban 12 lakás volt, és az első emeleti háromszobás lakások azért lehettek háromszobások, mert a harmadik kisháló – ami aztán a férjem dolgozószobája lett – a bejárati kapu fölött van; a fölöttünk levő ugyanígy háromszobás, az összes többi pedig kétszobás volt.

Havi 640 forinttal kellett negyven év lejáráttal törleszteni, viszont szerződéskötéskor egy összegben le kellett tenni 50 ezer forintot, ami nekünk nem volt. Hát hogy lett volna, mikor kettőnknek együtt nagyjából 3500 forint volt a fizetésünk! Akkor azt mondta a férjem: „Nézd, vannak még jó emberek”. A szülőktől nem kérhettünk, mert nekik sem volt pénzük. A férjem szülei Gyulán éltek, édesapja nyugdíjas pedagógus, felesége háztartásbeli volt, tehát onnan nem várhattunk. Ugye, kaptunk tőlük egy könyvszekrényt, mondták, hogy kölcsönbe, ha majd veszünk könyvszekrényt, adjuk vissza. És meg is tettük, visszaadtuk. Az én szüleimnek sem volt ilyen jellegű pénze, tőlük meg kaptunk egy rekamiét azzal, hogy ha már nem kell, adjuk vissza – vissza is adtuk. De hát az 50 ezer forintot le kellett tenni foglalónak, hogy le tudjuk kötni a lakást. És egyik szülőpár sem tudott adni, nem is kértünk, ellenben a férjemnek volt egy nagyon-nagyon jó barátja, akivel együtt lakott egyetemistaként, Fényes Tibor, aki ma is megvan, az Atommagkutatóban volt fizikus. András azt mondta, ha valakinek van pénze, akkor Tibikének van valamennyi. Elmentünk mind a ketten ehhez a dr. Fényes Tiborhoz, és elmondtuk neki az egész helyzetet. „Tibikém, valamennyi pénzt tudnál-e nekünk kölcsönadni, adunk róla papírt, és határidővel is megszabhatjuk, de nekünk most kell kifizetni ezt a pénzt”. Fényes Tibor elővette a takarékbetétkönyvét, és ami abban volt – 15 ezer forint, ha jól emlékszem –, azt ideadta azzal, hogy majd megadjátok, amikor tudjátok.

Volt az apósomokénak is egy nagyon-nagyon jó barátjuk Gyula városában, egy gyermektelen maszek fogorvos, Gyarmati Pista bácsi, aki gazdag is volt, saját házban is lakott, és a férjem gyerekkorától ismerte. Ehhez a gazdag fogorvoshoz elment az én férjem és elmondta ugyanezt a helyzetet. Akkor Pista bácsi azt mondta: „Nézd, Bandikám, tudok adni kétezer forintot, de számítsuk át búzába. Nincs határidő, szívesen adom, de amikor majd meg tudjátok adni, annyi a búzának az árát adjátok meg”. Tehát a gazdag ember így reagált: nem 15 ezret adott, hanem kétezer forintot, és számítsuk ki, hogy akkor ez most hány mázsa búza. Nem tudok rá mást mondani, akkor is azt mondtam, ez az alföldi ember: aki güzül és a fogához veri a

garast. Egyébként nagyon szerették egymást, az apósommal nagyon jóban voltak és tisztelték is egymást, csak hát ő ilyen volt.

Édesapámnak az öccse, Tóth Lajos fizika professzor meg a felesége nagyon jómódúak voltak, mert Mancini néni örökölt is valamit, és házuk is volt. Őhözjuk is elment András, és ott majdnem pont ugyanez zajlott le, mert ők is kétezer forintot adtak, és mondták, hogy határidő nélkül, de hát ők nem tudnak többet adni. Hát tudtak volna, de nem adtak. Úgyhogy így güzültük össze apránként, aztán kinyögtük valahogy az 50 ezer forintot, és így lett lakásunk Debrecenben '58-'59 körül; a lányom már ott született. Ez a lakás mind a mai napig megvan, csak most nem ott lakom, hanem ideköltöztetett a fiam Hajdúböszörménybe.

A Jóisten küldött egy vendégprofesszori meghívást.

Azt szoktam mondani, hogy a történelem mindig kihúzta alólam az állásokat. Úgy kezdődött ugye, hogy „csillagászatot az elvtársnő nem taníthat” – tehát megszűnt az egyetemi állásom, és akkor kerültem az általános iskolába. Mikor Rapcsákné, akit ott helyettesítettem, visszajött, megint nem volt állásom, és akkor Csapó Pista bácsi elhelyezett a tanítóképzőbe – jobb híján, mert nem volt más iskola. De a tanítóképző középiskolákat megszüntették, és lett helyette a felsőfokú tanítóképző, ahová a diákoknak érettségi után lehetett menni. Így aztán az ottani állásunk is megszűnt, s megint azt mondták, menjünk, ahová akarunk. És ekkor történt, hogy a Jóisten küldött egy vendégprofesszori meghívást.

1962-ben a férjemet meghívták Halléba. Létezett akkor a Művelődésügyi Minisztériumban egy olyan intézmény, hogy Nemzetközi Kapcsolatok Intézete⁷², odautasítottak mindenkit, aki valamilyen hivatalos külföldi meghívást kapott. Amikor korábban a férjem Hollandiába vagy Kölnbe ment előadni, akkor is mindig úgy kapott útlevelet, hogy először a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében kellett az egész történetet előadni meg a kérvényt beadni. Ha hivatalos volt az út – másképp úgysem lehetett –, ott azt elbírálták, és jött egy értesítés, hogy megkaphatja az útlevelet. A hallei Luther Márton Egyetem matematikai intézetében Keller professzor ugyanazzal az ún. modern algebrával foglalkozott, mint András, ismerte a férjem munkásságát, és ő név szerint kérte a kiküldetést a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetén keresztül.

Nagyon szépen, precízen intézte az egészet, úgyhogy megkapta a férjem az engedélyt, bár így is beletelt jó néhány hónapba. A fiam hat és fél éves volt, a lányom pedig kettő, amikor megjött az értesítés, hogy a férjem megy vendégprofesszornak Halléba, és engedélyt adnak arra is, hogy a feleség és a két gyermek vele mehet. Így kerültünk Halléba 1962. április 1-jén.

Azt én tudtam, hogy az NDK-ban én nem mehetek el dolgozni, mert a magyar nyelvű diplomámmal ott se tanár, se más nem lehetek. Nem baj, gondoltam, úgyis ott van a két kisgyerek, majd háztartásbeli leszek. András ezt nagyon élvezte. Azt mondta: „Na végre, legalább itthon leszel, háziasszony leszel, és majd főzöl jókat!” Hát jól van, szerettem is csinálni, de azért egy kicsit hiányzott a tanítás. A hallei egyetem nagyvonalúan adott egy ősrégi házban egy hatszobás szolgálati lakást, amiből a tulajdonosok disszidáltak, azaz átmentek Nyugat-Németországba. Becsületükre legyen mondva, az egyetem mindent adott, mert ez egy teljesen berendezett lakás volt, egy teljes háztartás, ahol az utolsó kanálig, pohárig minden megvolt. Mikor megérkeztünk, az első nehézségünk az volt, hogy az első havi fizetést az én férjem egy hónapi munka után kapta, viszont nekünk nulla márkánk volt. Az egyik matematikus kolléga adott kölcsön, aztán persze megadtuk. Nagyon kedvesen fogadtak, nagyon nagy tisztelettel és szeretettel. Az NDK eléggé elzárt ország volt – sokkal inkább, mint az akkori Magyarország –, és az, hogy jön egy külföldi vendégprofesszor, ez nekik egy nagyon pozitív dolog volt, úgyhogy a férjemet hallatlan tisztelet övezte ott.

1962-től '64-ig, tehát két tanéven keresztül voltunk Halléban. Közben az én lányom óvodába került, a fiam viszont nem mehetett rögtön iskolába, bár hat és fél éves volt, mert nem tudott németül, és azt mondták, hogy nyelvtudás nélkül iskolába járni nem lehet. Úgyhogy ő is járt Gabival az óvodába, és otthon egy kicsit gyakoroltuk a német beszédet, de hát csak annyira, hogy mégis köszönni tudjon. Hétéves volt, amikor beíráthattuk az iskolába. Meg kell adni, az elsős tanító néni nagyon rendes volt, mert tőle mindig külön megkérdezte: Andreas, érted? Eleinte persze nem értette – ráadásul a hallei dialektus az nem a hochdeutsch –, de azért becsülettel helytállt, és végül jó bizonyítványt kapott az első osztály után. Gabi lányom pedig egy talpraesett óvodás gyerek lett, aki jött haza, hogy „Édesanya, hülye német gyerek nem engedett be engem az óvoda udvarán, ott volt egy csónak a fűvön, és nem engedett be

engem a csónakba!” Mondom: „És Gabikám, mit csináltál? Remélem, hogy nem sírtál”. – „Nem, megpofoztam, és akkor beengedett”.

Tulajdonképpen mind a két gyerek rendkívül rövid idő alatt megtanult németül. Gabi a gyereknyelv szavait hamar megtanulta, mert ott az volt a szokás, hogy – mivel játszóterek nem voltak – a gyerekek az utcán játszottak. Forgalom alig volt, akkor még csak Trabantok voltak, de abban az utcában azok sem nagyon jártak, úgyhogy a gyerekek kimentek délután az utcára, és ott játszottak. Édesapja jött haza egyszer, azt mondja: „Te, ez a Gabika olyan hallei dialektussal beszél a többi gyerekekkel, hogy nem is értem!” Tényleg egy kicsit másképp beszélnek, az szász beszéd. Én se német nyelven éltem addig, de aránylag hamar belejöttem, mert volt egy nagyon jó némettanárnőm még hajdan Pápán, és az én német nagyapám is legalább minden tárgynak a nevét megtanította nekünk. A férjemnek német nyelven kellett az egyetemen órákat tartania, viszont ő a gyulai római katolikus gimnáziumba járt, ahol latint tanultak, de németet nem. Sokat küzdött, egyszer mondta is, hogy „Hát te jobban beszélsz németül, mint én!” De azért a nehézségek ellenére aránylag gyorsan belejöttünk a német nyelvbe mindannyian.

Jó volt, igazán szerettünk ott lenni. Férjem ott megírt egy könyvet az algebráról, és nagyon tisztelték. Elkezdtünk társasági életet élni. Nagyon-nagyon rendesek voltak az egyetemi kollégák: meghívtak, elmentünk hozzájuk, és nagyon színvonalas beszélgetéseink voltak. Az NDK egyébként kommunisztább állam volt, mint az akkori Magyarország. A tanszéki értekezleten például, ahova a férjem is eljárt, ki kellett tűzniük egy ovális alakú pártjelvényt. Mondta az egyik: „Herr Kollege, a bonbonját nem tűzte ki?” – ugye, ezt lehetett érteni.

Megismerkedtünk egy fiatal matematikus egyetemi hallgatóval, akinek az édesapja történész professzor volt és nagy párttag, de egyébként nagyon rendes ember. Ők nagyon felkaroltak bennünket, nagyon kedvesek voltak hozzánk, pedig egyik sem volt matematikus. Ellenben a fiuk jelentkezett Kertész professzornál, hogy ő szeretne algebrát tanulni, és ha professzor úr megengedi, akkor eljárna az óráira. Egyszer jön haza a férjem, azt mondja: „Te, képzeld el, a Stern Manfredot megverték az orosz katonák!” Mentek át valami hídon, és két orosz katona ott verekedett, ő pedig odament és szét akarta választani őket, mire leütötték. Valami rettenetes

orrvérzéssel bevitték a kórházba, és az én férjem elment és meglátogatta – egy egyetemi hallgatót! A szülők ezt annyira nagy dolognak érezték – a férj különösen –, hogy utána meghívtak bennünket. Aztán mi visszahívtuk őket, és Frédi – Manfredot így neveztük – elkezdett Gabikával játszani, mintha csak a kishúga lett volna. Szóval mi ezzel a Stern nevű családdal tényleg jóban lettünk, holott nem szaktársak voltak, mert történész volt a papa, a mama pedig háztartásbeli. Ő egy osztrák zsidó családnak a leszármazottja volt, a férje pedig úgy lett történész, hogy a Német Kommunista Párt kiküldte Moszkvába tanulni, és onnan tért haza, úgyhogy eleinte nem is tudtuk, hogy kicsit kommunista vagy nagyon. Nagyon az volt, viszont nagyon intelligens volt, úgyhogy... hát Istenem, neki ez volt az elve, ott tanult, és ez által lett őbelőle valaki, mert egyébként egyszerű származású volt. Leo Stern, így hívták.

Egyszer csak Stern Manfred jelentkezett Kertész professzornál azzal, hogy ő szeretne algebrával foglalkozni. Majd ha végez az egyetemen – akkor talán másodéves volt –, eljöhetne-e Magyarországra, és itt lehetne-e a férjem aspiránsa? Mondta a férjem, hogy végül is lehet, ha az engedélyeket megkapja. De hát ahhoz magyarul kéne tudni, mondta a fiú, és arra kérte, ajánljon neki valakit, aki őt magyarul megtanítja. A férjem azt mondta, hogy én nem tudok senki mást ajánlani, mint a saját feleségemet, aki tud magyarul beszélni, de nem nyelvtanár. És akkor Frédi eljött hozzánk, és elkezdtük a köszönésekkel. Nagyon tehetséges volt, nagyon gyorsan tanult. Eljutottunk egy pár hónap múlva odáig, hogy azt mondtam, akkor most van egy javaslatom: olvassunk valamit, mégpedig egy olyan könyvet, amiben rövid mondatok vannak, de színvonalas magyar nyelven. Elővettük Gárdonyi Gézáét, az Egri csillagokat. Mikor már jól mentek neki a szavak, azt mondtam, ha igazán komolyan el akar jönni Debrecenbe, akkor gyakoroljuk a kiejtést is. A „g” és „k” hangok mögött a német egy kis „h”-t mond, a magyar viszont nem, és Frédi egyszer azzal jött, hogy ő most kitalált egy módszert arra, hogy fogja ő ezt megtanulni: egy ceruzát bedug a szájába, hogy ne jöjjön ki a „h” hang a „k” után. Tehát rendkívül ötletesen csinálta, és mire másfél év eltelt, és mi eljöttünk, már magyar nyelven tudtunk beszélgetni vele. Két évre volt a férjem oda szerződötve, utána jöttünk haza, Frédi pedig beadta a kérvényét, hogy ő Kertész professzornak akar az aspiránsa lenni. Mikor megjöttünk, hamarosan Stern Manfred is megérkezett, és akkor már olyan jól beszélt magyarul, hogy megkérdezték tőle: tulajdonképpen te most akkor

német vagy, vagy magyar vagy? Nagyon jól ment neki a tanulás is, úgyhogy meg is csinálta az aspirantúráját.

A hallei egyetem úgy engedte haza Kertész professzort, hogy fenntartja számára a tanszéket, mert kéri vissza. Schmidt Tamás professzort, aki helyettesítette, három évre szerződötték azzal, hogy amikor letelik az itthon töltendő három év, akkor Kertész visszamegy, mert ez Kertésznek a tanszéke. Vissza is mentünk '68-ban és további három évig voltunk Halléban. A fiam ott járta a hatodik, hetedik, nyolcadik osztályt, a lányom pedig a második, harmadik, negyedik osztályt, mert ő közben óvodásból előlépett iskolássá. Mindenki ismerősként üdvözölt, mindenki örült nekünk. Akkor is szolgálati lakást kaptunk, de új építésűt. Először egy tanyának a közelében, egy családi házban laktunk, de az nagyon messze volt a várostól, és azt kérte a férjem, hogy mivel a két gyereke iskolás, hadd legyünk bent Halle városában. Akkoriban adtak át egy újépítésű városközpontot, és ott kaptunk egy szép, modern lakást. Három tanévet töltöttünk ott 1968-tól '71-ig, nagyon jó volt.

Az NDK állampolgárok egy Trabant kiutalására akkoriban körülbelül három évet vártak, Wartburgra öt évet.⁷³ Mi három hónap múlva megkaptuk soron kívül a Trabantot, tekintettel arra, hogy a férjem vendégprofesszor volt, aztán ezzel jöttünk először haza, aztán ezzel jártunk haza az iskolai szünidőkre.

Azon kevesek közé tartoztunk, akik Ausztriába eljutottunk, mert a férjemet a bécsi egyetem matematikai intézete meghívta, hogy tartson egy három előadásból álló kurzust a modern algebrából, és azt mondta, hogy ebből most az egyszer mi fogunk üdülni. Kiszámolta, hogy ez a pénz körülbelül öt napra elég, és ajánlottak nekünk egy kicsi osztrák falut, hogy ott jól fogjuk magunkat érezni. Tényleg kicsi falu volt, oda bekanyarodtunk és mondtuk, hogy mi Magyarországról jövünk, és szeretnénk itt öt napot eltölteni. Ott csak ketten voltunk, a gyerekek nem voltak velünk. Kedvesek voltak, nagyon jól éreztük magunkat Minden reggel odajött a háziasszony az asztalunkhoz: „Herr Professor, jó lesz, hogyha ma levágunk egy borjút? Milyen részét adjam?” Mikor eljöttünk öt nap után és a Trabanttal kiálltunk, az utcára kicsődült a falu népe, mert olyan kocsit addig nem láttak. Hát miből van ez? A férjem mondta, hogy Kunststoff, vagyis hogy műanyag a Trabantnak a karosszériája, és akkor odajöttek, megkopogtatták – tényleg! Akkor aztán a férjem mondta, hogy köszönjük

az érdeklődést, jól éreztük itt magunkat, de most már elindulunk. És ott állt a falu népe az utcán, és integettek...

Másodszor '68 augusztusában mentünk vissza Halléba, éppen akkor volt a csehszlovákiai forradalom. Már indultunk volna, mikor édesapám azzal jött haza, hogy gyerekek, vigyázzatok, mert bemondta a rádió, hogy a határok nem lesznek nyitva, mert Csehszlovákiában forradalom van. Mit tudunk csinálni? – a vendégprofesszori állást szeptember 1-jén el kellett foglalni, ez volt a szabály, az ottani rektori parancs, ráadásul a Trabant a plafonjáig teli volt pakolva, hiszen három évre mentünk. Akkor a Trabantot úgy, teli felpakolva itthon hagytuk az udvaron, a férjem pedig telefonon megkérdezte a németeket, hogy most mit csináljunk. Azt mondták, rendben van, az önök számára repülőjegyet biztosítunk. Tehát repülővel mentünk, de érdekes módon Csehszlovákia fölött nem volt szabad átrepülni sem, úgyhogy Kárpátalja felé fordultunk, és legalább láttam felülről a Kárpátokat; az gyönyörű volt, úgyhogy nem bántam.

Hasonló protekcióval, mint vendégprofesszor, '68-ban egy Skodát tudtunk venni. Azt is elég hamar megkaptuk, és amikor az a három év is letelt, azt mondta a férjem, hogy egy új autóval menjünk haza, mert ameddig még megvan ez a kiváltság, hogy vendégprofesszor vagyok, addig megkapjuk hamarabb. És akkor egy Moszkvicot vásároltunk; elég széles autó volt, én nem is szerettem vezetni, de nem is sokat vezettem – hogyha autót kellett mosni, azt viszont megtehettem. És '71-ben hazajöttünk a Moszkviccsal. Mikor hazajöttünk, a fiam a Tóth Árpád Gimnáziumba, a lányom pedig a debreceni zenei általános iskolába ment, ami a tanítóképzőnek volt a gyakorlóiskolája. Volt egy olyan osztálya, ahova a jó hallású gyerekeket vették föl; Gabi nagyon szeretett oda járni, és minden rendben volt.

Gyász

'71-ben megjöttünk Halléból, és '72-től kezdve a férjemen látszott a betegség. Bejárt továbbra is az intézetbe, az óráit megtartotta, de amikor hazajött, látszott, hogy tényleg szenved a fejfájástól. Úgy gondolta, ez attól lehet, hogy agyondolgozza magát, mert volt úgy, hogy egész éjszaka dolgozott, azt mondta, a matematikai ötletek akkor jönnek a legjobban. Végül elmentünk idegorvoshoz, és lehet, hogy ő sejtette, de nem tudta kimutatni a betegséget. Tulajdonképpen minden rendben volt

addig, amíg a férjem fejfájásai nem erősödtek. Egy idő múlva már tényleg szenvedett éjjel is meg nappal is, a legkülönbözőbb időpontokban jött rá, és nem tudtuk, hogy mi baja van. Akkor már én is nagyon aggódtam. Végül elmentünk a neurológiai klinikára; egy Molnár nevű professzor volt akkor a vezetője, ő befektette úgy kéthavonként – volt úgy, hogy egy hétig, volt, hogy három napig –, de a férjem állapota nem javult. Minden áldott nap bementem hozzá, ő meg kijött rendszeren a folyosóra, de nem szólt egy szót sem. Én beszámoltam, ahogy régebben, hogy mi hogy vagyunk otthon, meg hogy mi újság az intézetben, ki érdeklődött felőle... csak karba tett kézzel ült ott és nem válaszolt. Ez furcsa volt nekem.

Egyszer annyira rosszul lett otthon, hogy ágyban kellett maradnia. Felöltözött rendszeren, de fekvé maradt és azt mondta, hogy nem bír felkelni, mert annyira szédül, nem tudja az előadását megtartani az egyetemen – ez borzasztó volt, mert ő ezer százalékig kötelességtudó ember volt. Egyszerűen nem értettem, és akkor megírtam a két bátyjának, Lajosnak és Gábornak, hogy nem tudom, mit csináljak. Ők egyszer csak megjelentek ott Debrecenben nálunk, hogy nem hagyják ezt tovább, mert látják, hogy ez komoly baj. Autóba ültették és elvitték Pestre. Azonnal ott fogták a kórházban, mondták, teljes ideggyógyászati kivizsgálás kell. Egy debreceni orvos barátunk, dr. Jurcsák László eljött énhozzám és azt mondta: „Te, idefigyelj, a két gyereked már elég nagy ahhoz, hogy egy napra itt hagyhasd őket. Gyere, felviszlek a Hárshegyi kórházba, hogy találkozzatok. Jó, én az iskolában bejelentettem, hogy egy napig hiányozni fogok, de őszintén megvallva, nem gondoltam azért ennyire komoly dologra, mert ő addig annyira hősiesen tartotta magát, amíg itthon volt, egy-két alkalom kivételével bejárt és a matematikai óráit is megtartotta. Az volt a drámai pillanat, amikor a pesti osztályos orvos behívott a szobájába és azt mondta: „Legyen erős, a férjének agydaganata van. Minden vizsgálat ezt igazolja, és a baj nagyobbik fele az, hogy olyan helyen van, hogy nem lehet megoperálni”.

Attól kezdve mindennap bejártam az intézetbe, mert nekünk nem volt telefonunk, és az intézetből hívtuk fel a kórházat. Második vagy harmadik alkalommal azt mondták, hogy most kapott egy olyan gyógyszert, amitől egy kicsikét jobban van, magához tért, de ez már csak tüneti kezelés. Jurcsák főorvos még egyszer felvitt bennünket, és akkor a fiam is jött. Ő akkor harmadikos gimnazista volt. Én nem mondtam meg a fiamnak, hogy az apjának konkrétan mi baja van, csak annyit, gyere, hogy lássad

édesapát. Nem mertem azóta sem megkérdezni, hogy ő erre emlékszik-e – ahogy én a fiamat ismerem, emlékszik, de soha nem beszéltünk róla. Senkinek a családban nem mondtam, hogy ez agydaganat, és nem lehet megoperálni.

Még egyszer beszéltem az osztályos orvossal. „Azt mondja meg, főorvos úr, hogy mik a kilátások”. És azt mondta: „Asszonyom, semmi jó, szörnyű”. Ez egyértelmű volt. Ez februárban volt, '74. februárban, és április 3-án meghalt. Kaptunk időközben vezetékes telefont, és telefonon felhívott Lajos sógorom, a legidősebb bátyja, és az ő szép szavaival elmondta, hogy ma este hét órakor András eltávozott. A két gyerek ott állt mellettem, és én nem tudtam mondani semmit, csak bólintottam. Ezek után tulajdonképpen nem beszéltünk róla. Annyira borzasztó volt az egész, mert ő korábban annyira élénk és életvidám volt mindig, hogy ezt egyszerűen nem lehetett elhinni. Az ember az agyával tudomásul vesz valamit, és én már sejtettem is, mindazonáltal váratlan volt.

Debrecenben temették el, az egyetem saját halottjának tekintette. A sógorom, aki építésszámológép volt Kecskeméten, küldött egy sírkövet, rá van írva, Kertész Andor egyetemi tanár, ekkor és ekkor élt. Nekem kellett bemenni a sírköveshez, megmondani, hogy mit írjanak rá, és én kiválasztottam a Bibliából egy idézetet, mégpedig Máté evangéliumából azt, hogy nem tudjátok előre, hogy mikor jön el értetek...⁷⁴ A sírköves megkérdezte, biztos vagyok-e benne, hogy ezt akarom. Mondtam, igen, ezt akarom, ez egy bibliai idézet. Tudom, tudom, mondja, csak tetszik-e tudni, hogy ez mit jelent? Mondtam, én úgy érzem, hogy tudom.

Nem volt könnyű magunkhoz térni, de a temetés utáni harmadik vagy negyedik napon, amikor újra megindult a tavaszi szünet után az iskola, én mentem tanítani, és a gyerekek is mentek iskolába. Mondtam, hogy százszor jobb most már, hogyha megyünk és tesszük a dolgunkat, mert mit csináljunk otthon most, gyászoljunk? – hát úgyis egyszerűen felfoghatatlan ez az egész. Úgyhogy a szokásos munkámat folytattam, amit annyira szerettem: tanítottam. A tanári szobában volt egy falitábla, oda kitétem a gyászjelentést, hogy mindenki lássa, ezzel a tudomásukra hoztam és kész, nem beszéltünk róla. Gyászruhában nem lehetett menni, fekete-fehér blúzban jártam, a magam részéről ezt azért betartottam egy évig. Egyszerűen nem tudtam, hogy fogunk tovább élni, mert az élet mindennapjait, azt megcsináltuk, de

felfoghatatlan volt, hogy attól kezdve így élünk. A gyerekeimmel sem beszéltünk róla, de azt tudom, hogy a fiainak annak a tanévnek a végén nem jó bizonyítványa volt. Ő általában jeles tanuló volt, és akkor hármasa volt, talán kémiából. Mondtam neki: „András, tudod, hogy most ez a legrosszabb bizonyítványod?” Azt mondta, hogy tudom, de nem tudtuk megbeszélni, mert az egész dolog olyan szörnyű volt, hogy nem beszéltünk róla. Gabi lányom általános iskolás volt még, nyolcadikos. Ővele sem nagyon beszélünk erről, bár néha említi, és azt tudom, hogy mind mostanig ki van téve nála az apjának a fényképe.

Tóth Árpád Gimnázium (1964-1987)

A Tóth Árpád Gimnázium 1956-ban nyílt meg. Debrecennek kellett még egy gimnázium, mert volt a Fazekas meg a Csokonai és kész, gyerekek meg azért, hála Istennek voltak, és így létesült '56-ban az iskola. Összesen talán négy tanteremmel indult, és saját épülete nem is volt egészen a nyolcvanas évek végéig. A Csokonai Gimnázium udvarában volt egy kis épület, ami valamilyen céllal megépült, aztán nem használták semmire. Két osztály odakerült, és akinek abban az osztályban volt órája, annak át kellett mennie az utca túlsó oldalára. Ment akkoriban egy film, *A Villa Negra nem apácázárda*, és arról elnevezték Villa Negrának.⁷⁵

Később az iskola megkapta a Svetits Római Katolikus Gimnázium fél épületét, tehát elvették az apácáktól az épület nagy részét, és az lett a Tóth Árpád Gimnázium.⁷⁶

Induláskor igazgatója sem volt, csak egy megbízott. Csapó Pista bácsi, az oktatási osztály vezetője akkor azt mondta, hogy ő tudna valakit, aki a Művelődési Minisztériumban dolgozik, és alkalmas volna tanárnak is meg igazgatónak is. Nagyon fiatal, úgy hívják, hogy Polgár Sándor. Na, lehozták Polgár Sándort⁷⁷, és azt mondta neki Csapó Pista bácsi, hogy indítunk egy új gimnáziumot, és te leszel az igazgató. Sándor később elmesélte, hogy se köpni, se nyelni nem tudott, fogalma sem volt, hogy majd mihez kezd, de hát mivel kapta ezt az ukázt, ő igent mondott. Pista bácsi meg azt mondta neki, hogy „Fiam, majd csak beletanulsz. Hát tanítani tudsz, a tantestületet megismered, a tantervet meg majd elolvasod” – és rábízta.

Mi '62-től '64-ig Halléban voltunk, de én tudtam, hogy eközben nekem Debrecenben ismét nincs állásom, mert ugye a tanítóképző megszűnt. A Tóth Árpád Gimnázium tanárai között volt dr. Oláh Józsefné és Koós Sándor, akikkel egy időben jártunk egyetemre, és amikor Oláhné Irénkéből – aki történelem–földrajz szakos volt – igazgatóhelyettes lett, ők írtak nekem, hogy ha megjövök Halléból, eljönnek-e a helyére, tehát ők hívtak meg tulajdonképpen az új gimnáziumba. Én meg nagy örömmel visszaírtam, hogy igen. Amikor '64-ban hazajöttünk, rögtön tanítani kezdtem, a férjem pedig visszakapta a tanszéki munkáját a debreceni egyetem matematikai intézetében, ahol ő akkor talán már docens volt.

Nagyon szívesen mentem a Tóth Árpád Gimnáziumba, mert láttam, hogy ez egy jó tantestület. Az igazgató, Polgár Sándor, nagyon jól válogatta össze a tanárokat, nem is volt köztük soha semmiféle ellentét vagy féltékenység. Abban az iskolában én nagyon jól éreztem magamat, és azután mindvégig ott tanítottam. Mindkét gyermekem ide járt, András '75-ben, Gabi '78-ban érettségizett.

Az Oktatási Minisztérium hivatalosan 23-24 főben határozta meg egy gimnáziumi osztály maximális létszámát, na, de olyan sokan jelentkeztek, hogy sokkal többet fel kellett vennünk, és 38-40 fős létszámú osztályokban tanítottunk, de volt 45 fős osztály is. A heti kötelező óraszám egy tanárnak akkor heti 24 tanítási óra volt, ami úgy jött össze, hogy nagyon sok osztályban kellett tanítanom, mert egy osztályban a történelemórák száma heti három, a földrajzórák száma heti kettő volt. Volt egy harmadik szaktárgyam is, a művészettörténet, amit aztán nem érvényesítettek, tehát az oklevélbe nem került bele, viszont a gimnáziumban úgy alakult a helyzet, hogy nem volt művészettörténet tanár, ezért az igazgató rám bízta, hogy tanítsam azt is.

'56-ban úgy kezdődött a Tóth Árpád Gimnázium, hogy más iskolákból hozták össze a tanulókat. Volt közöttük rendes, jó tanuló, de volt nagyon gyenge osztály is, és nem akarok rosszat mondani, de bizony eleinte elég szedett-vedett tanulókból állt az iskola. Az igazgatónak volt egy nagy mondása – nem akkor mondta, hanem később, de igaza lett –, hogy vegyük észre azt, hogy minden gyereknek van valami iránt érzéke, van valami tehetsége. Aki nem jó a szellemiekben, nem jó a matematikában, nem jó az irodalomban, annak jó a kézügyessége, tehát csináljunk technikai foglalkozásokat is. A legtöbb osztályban heti egy technika óra volt, de volt, ahol heti

két órában tartottak gyakorlati foglalkozásokat – és végül ez az osztály is összerázódott és a gimnázium is, úgyhogy egyre jobb és jobb lett. A vége felé a gimnázium szellemi eredményekben a város legjobb gimnáziumai közé tartozott. Volt is egy kis rivalizálás a Kossuth Gimnázium és a Tóth Árpád Gimnázium között, mert ugye a Kossuth egy régi és nagyhírű gimnázium volt, és akkor megjelenik a Tóth Árpád Gimnázium, amelyik igyekszik feltörni.

Engem nagyon szokott érdekelni, hogy kiből mi lett, és az érettségi találkozókra is ezért szoktam elmenni – hogyha egészségileg rendben vagyok –, mert ez nagyon-nagyon érdekes. Például megcsinálta az igazgató elég hamar, hogy ún. tagozatos osztályok voltak, tehát abból a tárgyból több órájuk volt, és külön képzést is kaptak, úgyhogy akik biológia tagozatos osztályba jártak, azoknak legalább a 30 százaléka orvos lett. Az vicces dolog aztán, amikor az ember betegként odakerül a Klinikára, és minden harmadik-negyedik orvos felismeri: „Tanárnő, hát én vagyok!” – és akkor elmondja, hogy ő kicsoda, melyik osztályba járt. Ez nem rossz, mikor az ember meg van ijedve attól, hogy mi baja lehet.

Volt egyetlenegy olyan tanév, amikor a szórakozóhelyeken muzsikáló zenészeket arra kötelezte a Művelődési Minisztérium, hogy le kell érettségizniük. 80 százalékuk cigány volt, akik jó muzsikusok voltak, de nem volt érettségijük. A városi tanács művelődési osztálya – az volt a középiskolák felett a mindenható – beosztotta őket először a dolgozók gimnáziumába. Igen ám, de a dolgozók gimnáziumába nem járhattak, mert az este működött, a zenészek viszont este muzsikáltak. Ezért körülnézett a művelődési osztály az iskolák között, és egyedül a Tóth Árpád Gimnázium volt, ahová beoszthatták őket. A tanárok vállalták, hogy délután, amikor a gimnáziumban már nincs tanítás, foglalkoznak a zenészekkel, ezért beosztották ezt az osztályt a Tóth Árpád Gimnáziumba. Őnekik tulajdonképpen a tantárgyokról fogalmuk sem volt. Valamikor jártak általános iskolába, de aztán elmentek és zenéltek a különböző éttermekben. Nagyon óvatosan kezdtük őket a mi tantárgyainkra tanítani, mert nem tudtuk, hogy ki mennyit tud egyáltalán, mennyit tanult, vagy egyáltalán hány évig járt általános iskolába. Igyekeztünk úgy tanítani, hogy megértsék és tudjanak is, mert a végén le kellett, hogy érettségizzenek, ez volt a feltétel. És ők próbáltak nagyon figyelni és jegyzeteltek is, mert ennek tankönyve

nem volt, mi pedig szép lassan és nagyon óvatosan tanítottunk, mondjuk, mintha egy általános iskolában tanítottunk volna.

Láttam rajtuk, hogy ők nagyon akarnak tanulni, mert ezek jó zenekarok voltak, és a sikeresen letett érettségítől függött, hogy kapnak-e engedélyt arra például, hogy külföldi vendégszereplést vállaljanak. Volt egy-két kedves epizód. Az ókori történelmet vettük, a pun háborúkat, és amikor ott jártunk, hogy a rómaiak a földdel egyenlővé tették Karthágót, akkor az egyik felkiáltott: „Ha én ezt tudtam volna! Tavaly jártunk ott a zenekarral, és nem néztem meg Karthágó romjait”. Tehát azt láttam én is, hogy érdemes velük foglalkozni, mert tudni vágyó emberek, és nagyon jó hozzáállással igyekeznek tanulni. A másik földrajzból volt kiváló. Ő pedig fogta a térképet, és mutatta végig, hogy hol járt már a zenekarral külföldön, és mondta, hogy ezentúl mindent meg fog nézni, mindent és mindenkit megkérdez. Végül is a zenész osztály sikeres és eredményes volt. Egyetlenegy tanév volt, a végén leérettségiztek. Természetesen mi is igyekeztünk – az érettségi tételeket nekünk kellett összeállítani –, mert év közben megismertük őket annyira, hogy tudtuk, mégis mit és milyen színvonalon lehet kérdezni. De tisztességgel leérettségiztek, és nagyon boldogan vitték az érettségi bizonyítványt, mert ettől kezdve engedélyük volt egyáltalán zenélni a zenekarral, valamint külföldre menni. Nagyon érdekes tanév volt.

Élet legyen abban a tantárgyban, ne csak a tankönyv!

Eltelt egy pár év, és az igazgató valószínűleg meg volt velem elégedve, mert egyszer az iskola folyosóján azt mondta nekem: „Maga fogja tanítani az idegenvezetést”. Én elcsodálkoztam: „Az idegenvezetést? Hát annak nincsen tankönyve, nincsen tanmenete...” Mire azt mondja: „Majd maga megcsinálja”. Meglepődtem, de én mindig szerettem az új dolgokat, úgyhogy elkezdtem gondolkodni. Az igazgató megrendelt egy hivatásos idegenvezetők számára kiadott folyóiratot, de azzal semmire sem mentem, mert egész más dolgok voltak benne: mennyi a költség, mennyit kell az utasoknak befizetni stb. Azonban visszaemlékeztem arra, hogy mi a férjem révén néhányszor voltunk külföldön – mégpedig nyugati külföldön is, tekintettel az ő szakmai lehetőségeire –, és igyekeztem felidézni a saját tapasztalataimat arról, hogyan végzik az idegenvezetők a munkájukat. És ennek alapján végigjártam Debrecen városát és megnéztem, milyen műemlékek azok,

amiket érdemes egy idegennek megmutatni. Az igazgató, Polgár Sándor, meghirdette a tanrendbe az idegenvezetés tantárgyat, és a diákok erre vállalkozhattak. Ez ún. fakultatív tantárgy volt, aki akarta, az választhatta. Minden osztályból akadt néhány diák – eredetileg fiúgimnázium volt, '68-tól már lányok is jártak ide –, és nagyon lelkesen csinálták.

Az általam megtervezett útvonalakon végigmentem velük, és először én mutattam be a láttnivalókat, azután kijelöltem, hogy amikor legközelebb jövünk az Aranybikához, vagy jövünk a Déri Múzeumhoz, a Református Kollégiumhoz vagy más nevezetes épületekhez, akkor arról melyik diák fog beszélni. Tehát önekik készülniük kellett, és hogy honnan készülnek, az részben az ő dolguk volt, részben azt mondtam, van lexikon, engem is megkérdezhetsz, de erre osztályzatot fogtok kapni. Második-harmadik alkalommal már nagyon élvezték. A nyelvi tagozatos osztályokból jelentkeztek legtöbben, és én örültem ennek. Angol tagozatos vagy? Angolul mondd el a Déri Múzeumról, amit tudni kell... a másik németül. Abban, hogy honnan készül, én szívesen segítettem, de mondtam, te vagy angol szakos, nézz utána, van nyelvtanárod is, dolgozz vele! És valóban, ennek feleletértéke volt, tehát én osztályoztam ezt, és ha valaki a lényegét kifogástalanul elmondta, mondjuk angolul vagy németül, akkor azt is osztályoztam. Kimentünk a Hortobágyra is, beszéltünk a Hortobágyi Csárdáról, a Petőfivel való kapcsolatáról, a Kilenclükú hídról... még a hortobágyi pásztorokkal is beszéltünk. Már sok-sok éve, hogy leérettségiztek, de most is azt mondják, hogy az idegenvezetést nagyon élvezték. Mit tesz az, hogy szerették? – például idegenvezetést vállaltak a nyári szünidőben. Évek múlva is mesélték: „Tudod, Iluska, nyáron én idegenvezetést csináltam úgy, ahogy te tanítottad: hogy forduljak szembe a csoporttal, úgy mondjam el, és olyan nyelven, amilyen nyelvű az a csoport”.

Tényleg szerettem tanítani. Gondolom, hogy ez apáról fiúra – vagy apáról lányra – öröklődik, mert a felmenőimnek nagy része tanár volt. Érdekes módon nem tanítottak vagy oktattak otthon, csak elmondták, hogy mivel foglalkoznak, miről volt szó... és egész egyszerűen belém ívódott az, hogy ha az ember tud valamit, azt igyekezzék átadni. Az volt bennem, hogy amit tudok, azt olyan jó, ha elmondom a diákoknak. Valamikor nagyon régen én elhatároztam, hogy nem akarok tanár lenni, mert a családban majdnem mindenki tanár. De a vége felé már azt mondtam, és most is

azt mondom, hogy nem is tudtam volna más lenni. Szóval ez bennem volt, hogy el kell mondani, át kell adni, esetleg megmagyarázni – bár nem szeretem azt, hogy magyarázni, csak azt, hogy elmondani –, hogy ez ugye milyen érdekes és milyen jó, és ezt meg ezt illik tudni róla.

A tantárgyaimat sohasem csak a tankönyv alapján, tehát nem tankönyv-ízűen igyekeztem tanítani, hanem hogyha találtam valami odailót, akár verset, akár zenét vagy mást, akkor azt én beleépítettem az órába. Például feladatul kapta valamelyik gyerek azt, hogy itt a *Szondi két apródja*, tessék megtanulni, és akkor az óra anyagában ez is benne volt. Elmondták, és egy pár szóban beszéltünk is a versről. És mindig azt mondtam, hogy kérdezzetek, mert hát van egyszer a tananyag, na de lehet mellette más is – tehát arra törekedtem, hogy élet legyen abban a tantárgyban, ne csak a tankönyv. Hogyha nyáron valaki a szüleivel elutazott valahová, akkor szeptemberben az első földrajzórán azt kértem, hogy keressük meg a térképen, és próbáld elmondani, hogy mit volt érdemes megnézni.

A hatvanas években még mindig erősen egyoldalú történelem tankönyvek voltak, és nem volt könnyű tanítani, főleg olyan értelemben, hogy amit én nem úgy láttam, meg nem úgy éreztem, azt én nem akartam megtanítani. Az 56-os eseményekről meg még néhány dologról mondtam is, hogy nézzétek, a tankönyvben benne van a lecke, amit nektek meg kell tanulni, én meg elmondom, hogy én mit láttam és mire emlékszem. És igyekeztem tényleg úgy elmondani, hogy azért ne mondjak olyat, ami az akkori idők politikai felfogásának nagyon ellentmond, de azt elhatároztam, hogy nem hazudok, tehát nem mondtam olyat, amivel nem értettem egyet. Sok év elteltével az egyik volt diákom azt mondta nekem az utcán: „Tanárnő, amikor '56-ról tanultunk, egyetlen egyszer sem tetszett kiejteni azt a szót, hogy ellenforradalom”.

Mindig kiadtam előre, hogy a következő tananyagrészhöz – akár történelemből, akár földrajzból –, föl lehet készülni, és egyikük tarthat kiselőadást az órán. Volt egy nagyon ügyes gyerek, aki tartott egy jó kiselőadást, még meg is dicsértem érte, mikor észrevettem, hogy dugdos valamit a tankönyvben vagy a füzetben. Hát kiderült, hogy egy lexikonból kitépett lap volt! Akkor én nagyon haragudtam, de soha nem voltam annak híve, hogy egy gyereket az osztály előtt megszégyenítsenek. Kint a tanári szoba előtti folyosórészen azt mondtam neki: „Ülj le, és írd le!” Velem csinálta ezt

egyszer az édesapám, mikor nem vallottam be egy rossz dolgot, és valami mást mondtam helyette. „Ilyet nem lehet csinálni, úgyhogy ülj le és írd le!” – apám azt mondta, ez a büntetés. Hát vért izzadtam, mire leírtam. Ezt mondtam a gyereknek is: „Ülj le és ide írd le! És aláírom esetleg, és megmutatjuk az édesapádnak. Ez nem tartozik az iskolára, ez nem iskolai dolog, hanem személyes dolog és belső dolog. Kitéptél egy lapot? Elszakítottad a lexikont? Egyáltalán hogy gondoltad? Nem lett volna elég, hogy ha kimásolod, vagy elolvasod?” És leültettem oda, és leírta. Többet nem beszéltünk róla, mert ez elég büntetés volt.

Szakkörök

A tanárok olyan szakkört tarthattak, amelyet akartak, vagy amire volt érdeklődés a diákok részéről. Volt egy falitábla a folyosón, ahová ki lehetett írni, hogy milyen szakkörök indulnak, és azokra a diákok feliratkozhattak. Én is kitaláltam néhány szakkört és meghirdettem.

Volt egy „művelődési” szakköröm. Úgy gondoltam, a történelem tankönyvekből tulajdonképpen nem derül ki a diákok számára, hogy mi történt ugyanabban a korban más országokban, hogy például Mátyás király korában ki volt a francia király, vagy ki volt Anglia uralkodója... Mondtam, mi lenne, ha csinálnánk egy szakkört, ahol megnézzük a korokat párhuzamosan. Szerkesztettem egy művelődéstörténet táblázatot: évszázad, Magyarország, Németország, más országok, kultúra, felfedezések, művészetek... Volt egy könyv, ami akkoriban jelent meg, és ez annyira egybeesett a szakkör témájával, hogy nagyon jól tudtam használni, egy bizonyos Simonyi Károly nevű műegyetemi tanár *A fizika kultúrtörténete* című könyve⁷⁸. Ez adta azt a megerősítést, hogy nem bolondság, amit én gondoltam. Harmadik-negyedik gimnazisták jelentkeztek, és hogy a történelmi korszakokat ők is lássák, a táblázat egy-egy rubrikájának kitöltését nekik feladatul adtam. Dolgoztak nagyon, szóval élvezték, és ők nevezték ezt el művelődési szakkörnek. Egyikükről, aki aztán orvos lett, kiderült, hogy ő nagyon szereti a verseket. „Tanárnő, én megtanultam mára ezt a verset, mert beleillik ebbe a korszakba” – és elmondta. Én jól beszéltem németül, és volt, amikor azt mondtam: fordítsuk le Heinrich Heine versét magyarra, hogy benne legyenek a megfelelő szavak, sőt még vers is legyen, ugyanakkor

mégiscsak azonos hangzású. Felírtam a verset a táblára, felírtam minden egyes szónak a magyar jelentését. És megcsináltuk.

Azt akartam én ezzel a szakkörrel megtanítani, hogy ne úgy tanuljatok, hogy ezt a leckét meg ezt a leckét, hanem úgy, hogy a történelem, az egy folyam, a nyomtatásban nem lehet egyszerre megírni, de a fejetekben igen. És élvezték, és én is élveztem, és valami újat csináltunk.

Érdekelt a csillagászat mindig is – ugye Kádár Lászlónál annak idején csillagászati földrajzot tanítottam –, hát meghirdettem, hogy csillagászati szakkört indítok. Vannak-e jelentkezők? Majdnem húszan voltak. Volt egy videó-kölcsönző Debrecenben, és én kihoztam onnan az űrhajós felvételeket a kék bolygóról és a Holdra szállásról meg a csillagokról szóló felvételeket, amiket a NASA, az Amerikai Űrkutatási Központ adott ki. Iskolai aláírásra egy hétig lehettek nálunk, s én ezeket mind levetítettem és megbeszéltük. A csillagászati szakkörnek igen lelkes tanulója volt Gyarmati István, aki most a Hortobágyi Nemzeti Park igazgatóhelyettese, egyébként pedig csillagász, sőt egyik fő-fő tagja a Debrecenben működő csillagászati szakkörnek.

Az igazgató javaslatára csináltam, egy történelmi szakkört is, ahol az akkor aktuális történelemmel foglalkoztunk: ha valamelyik országnak éppen jubileuma, nemzeti ünnepe volt, akkor foglalkoztunk vele, de nem a tananyaggal, hanem a tananyaghoz kapcsolódóan, például azzal, hogy ez az ország jelenleg milyen korszakot él át, mi van most ott.

Van egy 19. század végén kiadott könyvem, *A magyar költészet kincsháza*, amiben sok nagyon értékes vers van, az egyiknek a címe az, hogy *A fogoly lengyel*. Írta Csengey Gusztáv.⁷⁹ Sógornőm édesanyját úgy hívták, hogy Csengey Izabella, és az ő sokadik nagybácsija volt ez a Csengey Gusztáv. *A fogoly lengyel* csodálatos hazafias vers. Kosciuskóról szól és az oroszok ellen vívott lengyel szabadságharcról 1830–31-ben, mikor végül az oroszok elfoglalták Lengyelországot.⁸⁰ „Beh világos a cár palotája!...” – így kezdődik, és leírja, hogyan ünneplik, hogy legyőzték a lengyeleket.

1980-ban volt a lengyel forradalom 150 éves jubileuma, amikor a szakkörrel rendeztünk egy ünnepséget. Írtam a lengyel nagykövetségre, hogy mi Lengyelországról szeretnénk megemlékezni a történelem szakkörrel a debreceni Tóth Árpád Gimnáziumban ezen a jubileumon, és kérem a követség segítségét, hogy néhány képet Lengyelországról, a lengyel hősookról küldjenek. Szép 40x50 cm-es képeket küldtek azzal, hogy egész tanévre ott maradhat nálunk, csak a tanév végén majd küldjük vissza. Volt az osztályomban egy lány, akinek az édesapja képkeretező volt, ő készített a képeknek ideiglenes keretet, én vagy valamelyik gyerek szép betűkkel odaírta alá, hogy Lengyelországnak milyen jubileuma van most, és ezeket felakasztottuk abban a tanteremben, ahol a jubileumi megemlékezés volt. Erre én meghívtam az igazgatót természetesen, meghívtam a Déri Múzeum egy munkatársát, az oktatási osztályról valakit meg a történelem szakos kollégákat és persze a diákságot is. Azt hiszem, Koroknai Berta volt akkor éppen az oktatási osztály vezetője, aki nagy párttag volt, de gondoltam, erről hivatalosan is megemlékeznek, nem lehet olyan nagy baj belőle.

A diákoknak kiosztottam a szerepeket, a feladatokat, hogy ki minek nézzen utána a történelemkönyvben – hála Istennek, azért a kamaszokat tényleg be lehet lelkesíteni –, és az ünnepségen végigmondtuk Lengyelország történetét. A végén bejelentettem, hogy a következő verset Olasz Szabó Pista fogja nekünk elmondani – és ez volt Csengey Gusztáv *A fogoly lengyel* című verse. Olasz Szabó Pista olyan fiú volt, akit fel lehetett buzdítani arra, hogy „de úgy mondd el, hogy érezd, hogy ez megtörtént dolog valóban!” És úgy mondta el. És a levegő megdermedt. Amikor befejeződött, akkor a Lovas Rezső nevű kollégám, aki 15 évig volt szovjet hadifogságban, fölállt és azt mondta, hogy „Ilyen, csodálkozom magán, de ne mondja nekem senki, hogy ez nacionalista történelemfoglalkozás volt” – és ezzel ő kiment. A többiek összehajoltak és szintén elmentek. Senki sem gratulált, senki – hát, gondoltam, jó.

Gondolatok a hazaszeretetre nevelésről

Amikor már közeledett a rendszerváltás, kaptam én Polgár Sándortól egyszer egy feladatot: dolgozzam ki a hazaszeretetre nevelés témáját. Valival, a barátnőmmel, aki a Kossuth Gimnáziumban tanított, akkor összeültünk és együtt írtunk pár oldalt

Gondolatok a hazaszeretetre nevelésről címmel, és aztán mind a ketten felolvastuk a tanári kar előtt. Az volt a mondandónk lényege, hogy a jelenlegi helyzetben, amikor egy kozmopolita világban élünk, igyekezzünk, hogy a középiskolások valamennyi hazaszeretetre is nevelődjenek.

Az én családom, a felmenőim olyan emberek voltak, akiknek a hazaszeretet rettenetesen fontos volt. Az én német anyanyelvű, evangélikus nagyapám énekelt nekünk sokat; ő szeretett énekelni, egyszer csak rázendített és énekelt. Például tőle hallottam nemegyszer ezt: „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország, gyönyörűbb, mint a nagyvilág...”⁸¹ Tehát ő, aki azt mondta saját magáról, hogy német anyanyelvű, magyar dalokat énekelt nagyon sokat nekünk. Édesanyám is, aki nagyon szerette a történelmet, sokat mesélt, de nem történelemkönyvszerűen, hanem a családról, a felmenőkről, meg amire ő szívesen emlékezett. És énekeltek, anyuka is meg a nagyapám is: „Krasznahorka büszke vára, ráborult az éj homálya, magas tornyán az őszi szél, régi-régi dicsőségről mesél. Rákócziak dicső kora, nem jön vissza többé soha” – ezt ezerszer elénekelték.⁸²

Azt, hogy „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában” elmondtuk reggel, az első tanítási óra előtt, és hallottuk sokszor azt is, hogy „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”⁸³, de a tanárim közül a történelem tanárnő az előadásába is mindig belevette, hogy szeressük a hazánkat, a magyar hazát. Elemi iskolában egy erdélyi születésű tanító nénink volt, aki egy csomó verset meg dalt egyszerűen a tanítási óra közben vagy a végén elmondott nekünk. Nem mondta, hogy meg kell tanulni, csak azt, hogy gyerekek, ezt most elmondom nektek, mert olyan szép. Én meg valahogy megjegyeztem ezeket. Tehát úgy neveltek minket a hazaszeretetre – a családom is meg a tanárim is –, hogy mi nem voltunk ennek tudatában. Trianon természetesen azért is beszédtema volt a családban, mert az elszakított részből származott a nagyapám, de a többiek is, tehát tulajdonképpen mindenki nagyon komolyan hitte, hogy ez egy igazságtalan dolog volt, és hogy ezt a megmaradt hazát szeretni kell.

Amikor a Tóth Árpád Gimnáziumban a hazaszeretetre nevelés témáján dolgoztunk, én készítettem egy kérdéssort is a diákok számára, és minden osztályban, ahol történelmet tanítottam, ezt kiadtam a gyerekeknek azzal, hogy most nem a soron

következő leckét tanuljuk, hanem válaszolj erre, hogy mi a véleményed például arról, hogy most kisebb az országunk... Talán tíz kérdésből állt az egész, egy tanítási órába belefért. Kosztolányinak van egy verse, a *Zászló* – „Csak bot és vászon, de nem bot és vászon, hanem Zászló.” –, és ugyanerről Illyés Gyulának is van verse: „Sokaknak mindegy, ott van-e. De senkinek, ha nincsen ott.” [*Kongresszusi zászlók*] Ezeket belevettük, ezekről is megkérdeztük a diákokat. Vali ugyanezt megcsinálta, és ebből összegeztük, hogy a gyerekekben vajon van-e hazaszeretet vagy nincs, és mind a két iskolában a tanári kar előtt ezt is felolvastuk. Nagyon gratuláltak.

Végigcsináltam a tanévet

A Tóth Árpád Gimnázium a nyolcvanas évek végén új épületbe költözött. Említettem, hogy a Svetits Gimnáziumtól elvették annak idején az épületük egy részét, de amikor közeledett a rendszerváltozás, Debrecen városa felajánlotta, hogy a Tóth Árpád Gimnáziumnak – amelynek tulajdonképp saját épülete nem volt – egy új épületet épít a Szombathi István utcában, és az épületnek azt a részét, amiben mi addig voltunk, visszakapta a Svetits Gimnázium. Nem volt ez könnyű. Az új épület tervezésére kiírták a pályázatot, és Makovecz Imre, aki nem akárcsi volt, szintén pályázott, de a végén nem őt bízták meg, hanem másvalakit, és akkor Makovecz Imre kijelentette, hogy ő soha többé semmit Debrecen számára nem fog tervezni és építeni. A Tóth Árpád Gimnázium végül átkerült egy frissen épült épületbe, de az építkezés nagyon sokáig elhúzódott, és közben minden második tanár nyugdíjba ment – én is, mások is. Időközben az igazgató is nyugdíjba ment, bár mint címzetes igazgató még egy-két évig ő vezette az iskolát, merthogy ő tudta, hiszen az első pillanattól ő csinálta az egészet. Azután pályázott egy Kertész Béla nevű fizikatanár – remek ember egyébként –, és akkor őt megválasztották igazgatónak.

December 31-étől kellett volna nyugdíjba mennem naptár szerint, de mondtam az igazgatónak, hogy én még nem akarok. Azt mondja, hogy „De muszáj magát nyugdíjba küldenem, ki kell töltenem azt az űrlapot...” Mondtam, én másoktól mindig azt hallom, hogy már alig várják, hogy nyugdíjba menjenek – hát én meg nem. Ugye, a gyerekeim, ekkorra már végeztek, ott voltam egyedül. És nagyon szerettem tanítani. Azt mondtam neki, akkor engedje meg, hogy mint nyugdíjas csináljam tovább – legalább a második félét, hogy én érettségiztethessem még le ezt az

utolsó osztályomat. Jó, ebbe belement. Nem mondtam senkinek a kollégák közül, és végigcsináltam a tanévet. És a tanév végén, az utolsó tanári gyűlésen az igazgató megmondta, hogy Kertészné kolléganőnk nyugdíjasként csinálta végig ezt a tanévet, és akkor mindenki odajött és gratuláltak. Utána nagyon nem jól éreztem magamat, mert én egyrészt szerettem tanítani, másrészt szerettem azt, hogy sokfélét csinállok, mert ami engem érdekelt, azt mindig meghirdettem, és láttam, hogy vannak rá jelentkezők... És nagyon jó volt addig, de utána otthon maradtam.

A Pápai Református Gimnázium újraindítása

Arról a korszakról beszéltem eddig, amikor mindent átszótt a politika, és nem jóindulatú politika volt ez. 1948-ban megszüntették az egyházi iskolákat, és '50-re két teológiai akadémia maradt, a debreceni meg a budapesti. Mikor aztán a rendszerváltás már érlelődött, akkor az is érlelődött, hogy a híres-nevezetes hajdankori két református kollégiumot visszaadják. 1990-ben ez bekövetkezett, és Pápai Református Gimnázium néven újra megindíthatták a Református Kollégiumot. Alapító igazgatónak meghívták Bujáky Miklóst, akinek az édesapja református lelkész volt, gyerekkoromban Pápán egymás mellett állt a házunk, és akinek a nővérével Bujáky Piroskával mi osztálytársak voltunk első perctől egészen addig, míg én el nem jöttem Debrecenbe. Miklós, aki nálunk négy évvel fiatalabb, matematika–fizika szakos tanár lett. Ezzel egyidejűleg elvégezte a Műegyetemet is, de azt mondta nekem, hogy sutyiban, mert nem mondta meg senkinek, de felváltva járt a két egyetemre. Érvényes oklevele szerint ő matematika–fizika szakos tanár, de van műszaki végzettsége is, amit akkor, a Kádár-időkben, hivatalosan nem jelentett be.

Engem Bujáky Miklós '90-ben felhívott telefonon és azt mondta: „Tudod-e, hogy újrálétesül a Pápai Református Kollégium? Te is diák voltál itt, az apád itt volt tanár, a nagyapád itt volt tanár, és ez a dinasztia most újra Pápára kerülhet!” Miklós impulzív ember volt mindig, úgyhogy azt mondta: „Nélküled meg sem indítom ezt az iskolát! Jövő héten megkapod az órarendedet”. És így is volt, pár nap múlva kapok egy levelet, amiben benne van, hogy mikor lesznek az óráim. Na, akkor beszéltem a fiammal, beszéltem a lányommal. Hát, ha édesanyának ez jó, mondták, meg ha úgy gondolja, hogy tetszik... meg hát édesanya pápai, hát akkor tessék elmenni! Én

akkor gondolkoztam, de azért nem olyan nagyon sokat, és mikor eldöntöttem, gyorsan, mielőtt meggondolom magam, felhívtam őket, hogy megyek.

Igen ám, de kiderült, hogy nem kaptak német szakos tanárt – ugye, nulláról kellett összegyűjteniük a tanárokat más iskolákból vagy valahonnan –, történelem és földrajz szakost viszont kaptak. Azt mondta Miklós: „Tudom, hogy te folyékonyan beszélsz németül, akkor majd te fogsz németet tanítani”. Mondom: „De hát Miklós, nekem abból nincsen diplomám!” – „Nem baj”. Úgyhogy a Pápai Református Gimnáziumban én három tanéven keresztül németnyelv tanár voltam, ami vicces dolog volt, ugyanakkor élveztem. Debrecenből egy nagyon jó, nagyon ügyes német tankönyvet szereztem – mert meg kellett írni, hogy milyen könyvet kér a tanár –, Szanyi Gyula tankönyvét, aki német szakos volt a Kossuth Gimnáziumban. Az ő könyve egészen az alapokról kezdte, és nagyon egyszerűen tanította a nyelvet.

Amikor még anno Pápán laktunk, engem a szüleim eljárattak délutánonként egy külön németórára, mivelhogy a nagyapám német volt, és az alapvető dolgokat én már tőle megtanultam: köszönni, a tárgyak nevét... tehát nekem nem volt annyira idegen a német nyelv. Volt Pápán egy matematikatanár, akinek a felesége német szakos volt – ő Bécsben tanult németül, a bécsi egyetemre járt –, és ehhez a Tercsike nénihez járattak a szüleim minden héten egyszer vagy kétszer, hogy el ne felejtsem a németet. Tercsike néni nagyon szellemesen, jó pedagógiai érzéssel elmondott egy pár olyan dolgot, ami a német nyelvtani szabályoknak a nagyon egyszerű változata, például azt, hogyan lehet megtanulni a prepozíciókat. Ötven évvel később ez nekem eszembe jutott, és a diákoknak én pluszban mindig lediktáltam, hogyan jönnek ábécérendben egymás után a prepozíciók. És kiderült, hogy a némettanítás jól megy: a nyelvet megtanulták, a leckét megírták, úgyhogy tudtam osztályozni. Miklós behívott egyszer az irodájába és azt mondta nekem: „Idefigyelj, nem tudja ám senki, hogy neked nincs némettanításból okleveled, ezt csak ketten tudjuk”. Úgyhogy az újjászületett Pápai Református Kollégium minden évben kiadott évkönyveiben a nevem mellett az áll, hogy a tanított tárgy német.

A Pápai Református Kollégium épületében 1948-tól 1989-ig a Petőfi Gimnázium működött. Elfoglalták teljesen. A Kádár-korszakban Pápán két gimnázium volt: ez és a volt bencés gimnázium, amit átneveztek Türr István Gimnáziumnak. A

rendszerváltás pillanatában, 1990-ben a Petőfi Gimnázium hajlandó volt átadni három tantermet az épületben, a többit megtartotta. Azonban nagyon sok probléma merült föl, mert a Petőfi, ami állami gimnázium volt, nagyon haragudott, amiért vissza kell adni az épületet – illetve akkor még csak három tantermet –, ezért elzárta saját magát. Volt egy csapóajtó, ahol fordult a folyosó, arra egy nagy-nagy láncos lakatot tettek, nehogy véletlenül mi, reformátusok átmenjünk. Miklós, a megbízott igazgató – akinek szerencséire volt műszaki végzettsége és tudása – a legnagyobb méretű tanteremben egy falat építtetett; a leválasztott rész egyik fele lett az igazgatói iroda, a másik rész a tanári szoba, és így megmaradt három, oktatás céljára szolgáló tanterem.

Aztán '91-ben, amikor a Petőfi Gimnáziumnak már pakolni kellett, mert az egész épületet át kellett adniuk, mindent összepiszkítottak, elrontottak, tehát egyszerűen tönkretették azt az épületet belülről. A padokat elvitték, úgyhogy üres tantermekeket kaptunk, de még a vécédeszkákat, a kagylókat is elvitték, sőt villanykörte sem maradt. A falon sáros tornacipőtalpaknak a nyoma volt, tehát lehet, hogy még fel is biztatták a diákokat, hogy piszkítsák be a falakat is... azért látszott a szándékosság. Amikor mi végre az egész épületet megkaptuk, akkor nem lehetett használni, mert hát ilyen iskolába nem lehet a diákot beengedni, ahol nincs pad, ahol nincs a mellékhelyiségekben mosdókagyló... nem is tudom, talán még a táblákat is elvitték, szóval rettenetes állapot volt. A Petőfi ezzel megszűnt egyébként, mert ez állami gimnázium volt, és tovább már nem volt Petőfi Gimnázium.⁸⁴

Az első tanévnyitó 1990-ben a pápai református templomban nagyon ünnepélyes volt. Az évnyitó beszédet Antall József, akkori miniszterelnök tartotta, csodálatos beszéd volt. Persze mondtuk magunkban, hogy igazi tanár, mert negyvenöt percig beszélt, amennyi egy tanítási óra. Ott volt a nagybátyám, Tóth Kálmán is. Azt mondta nekem: „Miért nem mondtad hamarabb, hogy eljössz Pápára?” – „Nem is tudom – feleltem –, nem akartam híresztelni, mert számomra is meglepő volt, hogy igent mondtam”.

Tanévnyitó után volt egy fogadás a Díszteremben, ami úgy-ahogy megmaradt épségben. Ott volt a püspök, Márkus Mihály⁸⁵ és a felesége, egy szép, magas hölgy. Odajöttek hozzám, örömmel üdvözöltek, a feleség pedig meghajolt, pukedlizett

előttem – én csak néztem rá: a püspökné nekem pukedlizik? Azt mondja: „Hát én Márkus Mihályné vagyok, de a lánynevem Eördögh Ildikó”. Debrecenben Eördögh Béla Kádár Lászlónak volt a tanársegédje, és ez az Eördögh Ildikó az ő lánya; mint gimnazista lány volt is velünk néhányszor kirándulni, és ő akkorról emlékezett rám, úgyhogy ő engem ilyen tisztelettel üdvözölt. Ez volt az egyik kedves dolog, a másik pedig az, hogy az akkori honvédelmi miniszter, a történész Für Lajos⁸⁶ is ott volt. Mellette állt két tagbaszakadt ember. Egy időben voltunk egyetemisták, tegeződtünk, hát gondoltam, azért én csak odamegyek, hogy Lajos, akkor most üdvözöljük egymást. Odamentem, eléem állt a két testőr: „Hova tetszik menni?” Mondom, a miniszter úrral szeretnék beszélni. „Na, és kicsoda tetszik lenni?” Ekkor Für Lajos meglátott engem messziről, és harsány hangon kiabált: „Ilus, te mit keresel itt?” – abban a pillanatban utat nyitottak a testőrök. Mondtam Für Lajosnak, hogy én eljöttem ide tanítani, ő meg rettenetesen örült, gratulált.

Amikor ő valamelyik történelmi dolgozatát írta a magyar parasztság vallási hovatartozásáról, akkor az én édesapám segítségét kérte, tehát nemcsak hogy egy időben jártunk egyetemre, hanem apámat is jól ismerte, tudta, hogy egyháztörténész.

Aztán megkezdődött a munka, és én tanítottam becsülettel és sikerrel is, mert mindazt, amit valaha megtanultam németül Tercsike nénitől – hogy abszolút kezdőknek hogy kell német nyelvet tanítani –, azt én alkalmaztam, és Szanyi Gyula tankönyve is nagyon jól bevált. Első év végén rendeztek egy vizsgát, és jól sikerült a dolog, úgyhogy az igazgató mondta is: „Akkor ugye, nem kérdéses, hogy a következő tanévre is maradsz?” – és én is úgy éreztem, hogy nem kérdéses. Maradtam a következő és a harmadik tanévre is. Még segítenem is kellett az igazgatónak, mert amikor a külföldön élő pápai öregdiákok megtudták, hogy visszatér a régi Református Kollégium, rengeteg anyagi segítséget adtak, és csodálatos leveleket írtak, főleg Amerikából. Ezek megválaszolását az igazgató nevében külön feladatnak kaptam. Egy pár levelet lediktált nekem, a többit pedig rám bízta azzal, hogy írd meg, és majd én aláírom. „Életére, munkájára Isten áldását kérem” – ez volt a befejezés. Odatettem Miklósnak, ő aláírta, és a levél elment. Úgyhogy nagyszabású levelezés folyt, és ez még egy külön feladat volt, amit én nagyon szerettem csinálni. Idős emberek voltak már, akik '48-ban vagy még korábban érettségiztek, nagyon meghatóttan írtam nekik az igazgató nevében. De jártak olyan

emberek is ebbe a pápai hajdani Református Kollégiumba, mint Lőrincze Lajos, Csoóri Sándor, Nagy László, a költő és így tovább.

Azután eltelt két tanév, és a harmadik tanév közepén kaptam egy telefont a lányomtól, hogy „Édesanya, el tetszik jönni nagymamának?” – „Hogy értsem, akkor megint lesz egy gyerek?” – „Igen – azt mondja –, jön a második”. Na, életemben nem sokszor fakadtam sírva, de akkor igen, mert azt éreztem, hogy egyrészt akkor el kell mennem innen, ahol nagyon szerettem lenni, másrészt pedig annyira örültem, hiszen a lányom első gyereke is olyan sok várankozás után született, és akkor most újabb négy év után lesz még egy gyerek. Így aztán elbúcsúztam az első félév végén, és elmentem Mátraderecskére, ahol a második gyerek, Szilvia azon a nyáron meg is született. Tehát örömmel mentem én Pápára, és egy másik öröm érdekében jöttem el. Mentem unokázni Mátraderecskére, aztán Egerbe, és mikor a kislány is már nagyobb lett, akkor hazajöttem Debrecenbe.

Most már aztán tényleg nyugdíjas vagyok, és ez jó is, meg nem is, mert úgy nyugdíjasnak lenni, hogy az embernek konkrét munkája nincs, ezt én nem szeretem. De hát olvasni olvasok természetesen, és most örülök ennek a munkának, mert át kellett gondolnom bizonyos dolgokat, és nagyon sok kedves epizód még most is eszembe jut.

Gyerekek, unokák

A fiam érettségi után német–angol szakra jelentkezett. Akkor még meg volt határozva, hogy egy-egy szakra vagy szakpárosításra hány diákot vehet fel az egyetem – angol–német szakra abban az évben kettőt. András egyik osztálytársa volt, aki megnyerte az OKTV-t angolból, és az én fiam azt mondta, hogy „akkor azt az összes egy helyet nekem kell megszerezni” – és egyből felvették az „összes egy” helyre. Aki a vizsgabizottságban a kérdező tanár volt, Kocsány Piroska azt mondja nekem a szóbeli után: „Te nem is mondtad, hogy a fiad német szakra készül! Hát nem is kellett őt kérdezgetni, mert elkezdtünk beszélgetni arról, hogy mi a kognitív nyelvészet és abszolút szakmai beszélgetést folytattunk”.

András aztán a német-angol szakot elvégezte, és utána a német tanszékre került. Nagyon szépen ment a tudományos pályáján fölfelé, és jelenleg a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetnek az igazgatója. Sok könyvet írt már, és most is rengeteget dolgozik. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, és jelenleg az egyik berlini egyetemnek a vendégprofesszora. Az utolsó egyetemi évében ismerkedett meg a lányomnak az egyik évfolyamtársával az orvosi egyetemről, akivel összeházasodtak. A felesége belgyógyász szakorvos. Két gyermekük született, Máté és Annamária, akik már 30 és 28 évesek. Máté jogász, és most még a közgazdasági egyetemet is végzi, Annamária közgazdász, tehát hála Istennek, két sikeres és eredményes gyermekük van.

A lányom mindig arra készült, hogy orvos legyen, úgyhogy amikor ő a Tóth Árpád Gimnáziumot befejezte, az orvosegyetemre jelentkezett, és egyből felvették őt is. Először fül-orr-gégész akart lenni, a szakvizsgát le is tette belőle, de egy idő után mindig baj volt a torkával meg a fülével, a szervezete úgy látszik, hogy ezt nem bírta, és akkor otthagyta a fül-orr-gégészetet, letette a belgyógyászat szakvizsgát és belgyógyász orvos lett. Igen ám, de közben megkedvelte a reumatológiát, és ez lett a harmadik szakvizsgája. Ma is reumatológus szakorvos. Ami Debrecenben most Kenézy Kórház, azt akkor még Bartók Béla úti Kórháznak hívták, és ott egyik osztályról, egyik épületből a másikba került át, de mindenütt szívesen fogadták, mert az oklevelét mindig kérték, és az kitűnő volt.

Azután az én lányom Mezőkövesdre került, ott ismerkedett meg a férjével, aki eredetileg műszerész volt, de aztán az akkori Nyugat-Németországban számítógépes rendszereket tanult, és végül onnan van egy diplomája, arról nem beszélve, hogy perfekt német. Összeházasodtak, és három év elteltével született a fiuk. Mikor a lányom bekerült a szülőszobára, a vőm azt mondta nekem: „Akkor most édesanya, azt szeretném kérni, hogy a fiamnak Andor lehessen a keresztnéve a nagyapjára való tekintettel”. Úgyhogy így hívják a gyermeket, hogy Bolyki Andor. Azután újabb négy év telt el, és született még egy gyermekük, ez pedig egy kislány, úgy hívják, Bolyki Szilvia. Mezőkövesdről átkerültek ők egy Mátraderecske nevű faluba, később Egerbe, de most már Németországban élnek.

Jegyzetek

---

¹ **Tóth Lajos** (1872-1945): középiskolai ének-zenetanár, karnagy. A debreceni városi zeneiskola tanulója volt, majd a debreceni református tanítóképzőben szerzett oklevelet. 1891-1911 között Hajdúszoboszlón segédkantó, illetve 1901-től kántor volt. Emellett egyházi éneket tanított az elemi iskolában a nagyobb gyerekeknek és őt bízták meg az akkor erősödő polgári iskolában az ének-zene tantárgy tanításával. Megválasztása évében, azaz 1891-ben fő szervezője volt a Hajdúszoboszlói Dalegylet megalakulásának s ő lett első karnagya. Magán zeneiskolát is szervezett, ahol évente tizenöt-húsz gyermek tanult hegedülni és zongorázni. 1905-ben a Kolozsvári Zeneakadémián zenetanári oklevelet szerzett. 1911-1936 között a Pápai Református Kollégium ének és zenetanára volt. Pápai működése során munkájának fő területe a gimnáziumi énektanítás lett, emellett az iskola énekkarát vezette. Zenekar, hangszeroktatás jellemezte mindazoknak a folytatását, melyeket Hajdúszoboszlón megkezdett. Mindezek mellett a pápai teológiai főiskolán egyházi éneket tanított, az alsós gimnazistákból gyerekkórust szervezett, a teológusokból és a felsős gimnazistákból kántust. Volt egy vonószekera is, mely sokszor szerepelt iskolai és ünnepi rendezvényeken. (Források: Pápai Pedagógus Lexikon (főszerk. Tungli Gyula), Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 1997., Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor*; doktori disszertáció, Vásárosnamény, 1996.)

² **Tóth Endre** (1899-1970): teológiai tanár. 1918-ban érettségizett a Pápai Református Gimnáziumban, majd szintén Pápan végezte el a Teológia Akadémiát. 1920-1923 között ösztöndíjasként Utrechtben folytatott teológiai tanulmányokat. Már diákként is élénken részt vett a keresztyén diákmozgalmakban: a MEKDSZ-ben és a Soli Deo Gloria (SDG) Szövetségben, valamint később a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) munkájában is. 1923-tól egy évig hitoktató volt Kaposváron, majd 1924-től előbb óraadó tanár, majd – doktori címe megszerzése után – magántanár a Pápai Teológiai Akadémia Egyháztörténet Tanszékén. Az egyháztörténet rendes tanáraként 1927-től 1947-ig működött Pápan, 1930-1935 között a Teológiai Akadémia igazgatója volt. Oktatói munkája mellett 1927-től 1945-ig levéltáros volt a pápai Püspöki Könyvtárban. 1950-től nyugdíjba vonulásáig a Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténet Tanszékén tanított, 1950-1958 között a Teológiai Akadémia dékánja volt. 1935-1942 között a Dunántúli Református Egyházkerületben a missziói ügyek előadója. 1939-ben Pápan presbiternek, a pápai egyházmegyében tanácsbírának választották, majd lelkesi aljegyző, zsinati póttag és 1943-ban egyházkerületi főjegyző lett. (Forrás: Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor*; doktori disszertáció, Vásárosnamény, 1996.)

³ **Tóth Lajos** (1902-1990): fizikus, egyetemi tanár. 1935-ben kapott középiskolai tanári állást a debreceni Fazekas Gimnáziumban. 1938-1949 között a Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának vezető tanára, annak megszűnése után újból a Fazekas Gimnáziumba ment vissza tanítani 1950-ig. Közben tanított a Dolgozók Gimnáziumában, szakérettségis tanfolyamokon, volt igazgatóhelyettes, igazgató, szakfelügyelő. 1950-től az Orvosi Fizikai Intézet tanszékvezető egyetemi tanára, majd igazgatója volt Debrecenben. (Forrás: História – Tudósnapár <http://tudosnapar.kfki.hu/historia/egyen.php?namenev=tothl>)

⁴ **Máté János** (1934-1998): orgonaművész, karnagy, teológiai professzor, XX. századi egyházzenesész, a budapesti református kántorképző megalapítója. 1952-ben érettségizett a Budapesti Lónyay Református Gimnáziumban. 1955-ben elvégezte a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolán a zongora szaktanárképzőt, majd a Zeneakadémián 1960-ban orgonaművészi diplomát szerzett. Párhuzamosan elvégezte a középiskolai énektanári és karvezetői tanszakot is. 1959-től húsz évig volt orgonistája a Rákospalotai református gyülekezetnek, és vezetője az ifjúsági énekkarnak, emellett 1968-tól a budapesti Kálvin téri Református templom orgonista-karnagya volt harminc évig. 1959-től Budapesten, Debrecenben és Fótton, 1995-től Szlovákiában, Jugoszláviában és Romániában vezetett rendszeresen kántorképző tanfolyamokat. 1962-től rendszeresen hangversenyzett orgonistaként és kórusvezetőként. 1971-1979 között zongorát tanított a Kodály Zoltán Zenei Általános Iskolában, 1992 óta éneket tanított az újjáalakult Lónyay utcai Református Gimnáziumban. 1990-től haláláig, 1998-ig a Károli Gáspár Református Egyetem hittudományi karán az egyházzenei tanszék vezetője és a Ráday Kórus karnagya volt. (Forrás: a Dunamelléki Református Egyházkerület Kántorképző tanfolyamának honlapja; <http://www.kantorkepzo.zsoltar.hu/lapok/MJ.htm>)

---

⁵ **Tóth Kálmán** (1917-2010): lelkész, teológiai tanár. A Pápai Református Kollégium gimnáziumában majd Teológiai Akadémiáján végzett. Lelkeszi oklevele megszerzése után két évig tanult az utrechti egyetemen. 1940-1950 között zánkai, majd 1958-ig nyáradi lelkész lett, miközben, annak bezárásáig (1951) óraadó tanárként dolgozott a Pápai Teológiai Akadémián. 1951-től nyugdíjba vonulásáig a Budapesti Teológiai Akadémia professzora, 1967-1969 és 1982-1984 között dékánja volt. (források: Pótor Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor; doktori disszertáció, Vásárosnamény, 1996., Egy fizikus a Kádár-korban. Interjú Dr. Tóth Kálmánnal. Emlékpontok: <http://www.emlekpontok.hu/hu/vetito/egy-fizikus-a-kadar-korban>)

⁶ **Kállay Kálmán** (1890-1959): lelkész, teológiai tanár, sémi filológus. Teológiai tanulmányait a pozsonyi evangélikus teológián kezdte, az utrechti egyetemen folytatta (1911-1913), majd a Pápai Református Kollégiumban szerzett lelkészi oklevelet 1915-ben. 1914-1921 között Hontfüzesgyarmaton volt helyettes lelkész, ugyanakkor hitoktatóként is működött, majd adminisztrátor-lelkész volt Bukarestben. 1916-1917-ben tartalékos tábori lelkész lett Bécsben, majd vezető tábori lelkész Brünben. A trianoni béke után előbb Pápán nyert tanári állást, majd 1923 szeptemberéig konventi titkárként, és 1922-23-ban a budapesti teológiai akadémián héber nyelvi előadóként működött. Az Ószövetség, a héber, az arám és az arab nyelv szakavatott művelője, kiváló nyelvész volt. Pápán 1920-ban habilitálták teológiai magántanárrá a Református Teológiai Akadémián. 1922-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán tett szigorlatot keleti nyelvekből, a teológiai doktori fokozatot pedig 1926-ban Debrecenben, az egyetem Hittudományi Karán nyerte el. A második világháború után megindult magyar protestáns bibliafordító munkában kezdettől fogva haláláig nagy újszerűséggel és aktivitással vett részt. A Magyar Bibliatanács Ószövetségi Szakbizottságának elnöke volt. 1923-ban választotta meg tanárának, majd igazgatónak (1930-1940) a Debreceni Kollégium Lelkészképző Intézete. 1928-ban lett a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Kara ószövetségi szakos tanára. Előbb egyetemi, majd akadémiai professzorként működött ezen a tanszéken haláláig, 1959-ig. 1934-től 1942-ig kollégiumi igazgató volt, három alkalommal pedig hittudományi kara dékánja választották. (Forrás: Pótor Imre: Kállay Kálmán professzor élete és egyházépítő szolgálata. In. Uő. *Tanulmányok egyházunk múltjáról*. (MRE Doktorok Kollégiuma, Vásárosnamény, 2002.)

⁷ **Kiss Domokos** (1953-2007): lelkész, újságíró, 1990-1994 között önkormányzati képviselő, a XV. kerületi Szociálpolitikai Bizottság elnöke. A Teológiai Főiskola elvégzését követően Újpest Belsővárosának református lelkészeként szolgált, majd 1979-ben került át Rákospalotára, ahol 1982-ben lett a Rákospalota-Újvárosi Református Egyházközség lelképásztora. Tevékenyen részt vett az egyházközség Arany János utcai gyülekezeti házában rekonstrukciójában, az itt található református templom felújításában, majd 1994-ben a MÁV-telepi református templom újjáépítésében. Munkájáért 2003-ban a XV. kerület Díszpolgára lett. A *Reformátusok Lapjában*, az *Egyház és Világ* c. lapban (melynek felelős kiadója és szerkesztője volt), az *Életjelben* és a *Hitel* című lapban számos publikációja látott napvilágot. (Forrás: <http://irinyi71.kapitan.hu/Archivum/KissD.html>)

⁸ **cipszerek** (szepességi szászok): eredetileg a Szepességben élő, németajkú népcsoport, nevük a német Zips (Szepes) szóból származik. A tatárjárás után IV. Béla király telepítette le őket, és a 18. században kaptak letelepedési jogot Erdélyben és Kárpátalján is (legnagyobb számban az ún. teréziánus betelepítés csúcspontján, a 1760-as években érkeztek ide). Közjogi és gazdasági helyzetüket V. István király szabadságlevele (1271), majd Károly Róbert 1312-es és 1328-as kiváltságlevele erősítette meg. Összegyűjtött törvényeiket 1370-ben foglalták írásba (Zipser Willkühr) (Forrás: Demkó Kálmán: A szepesi jog keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyagokhoz. MTA kiadása (Értekezések a Történettudományok Köréből), Budapest, 1891.)

⁹ A tanácsköztársaság ideje alatt erőszakos jellegükben az oroszországi eseményekhez hasonló atrocitások történtek, ezekben hadügyi népbiztos helyettesként Szamuely Tibor jelentős szerepet játszott; számos embert végeztetett ki statáriális módon. 1919. április 20-án Győrben elhangzott beszédében a következőket mondta: „A hatalom a kezünkben van. Aki azt akarja, hogy visszatérjen a régi uralom, azt kíméletlenül fel kell akasztani. Az ilyenek bele kell harapni a torkába. A magyarországi proletariátus eddigi győzelme nem került különösebb

---

áldozatokba. Most azonban szükség lesz arra, hogy vér ömöljön. (...) Ki fogjuk irtani, ha kell az egész burzsoáziát!” Szamuely és a vele egy véleményen lévők – akik „Lenin-fiúknak” nevezték magukat – terrorkülönítményt állítottak fel. Hírhedt páncélvonatokon járták az országot, és mindenütt felléptek, ahol a tanácsrendszert veszélyeztető megmozdulásokat sejtettek. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Szamuely_Tibor)

¹⁰ **B-lista:** azoknak a közalkalmazottaknak, állami hivatalnokoknak a listája, akik a politikai fordulatok után valamilyen szempontból nemkívánatosak voltak. A Horthy-rendszer első éveiben nagy problémát okozott, hogy a trianoni Magyarország túlméretezett szellemi dolgozói réteget örökölt. Mivel az 1919/21-es politikai és gazdasági emigráció létszáma alatta maradt az országba menekült tisztviselőkének, megszületett az első félmegoldás a B-lista. Ez 1922–23-ban 26 ezer közalkalmazottat, 1924–25-ben, a népszövetségi kölcsön feltételeként, újabb ezreket érintett. Ugyan a kiválasztásnál társadalmi szempontokat is érvényesítettek (zsidók, nők, politikailag megbízhatatlanok), mégis érzékenyen érintette a rendszer támaszát jelentő középrétegeket is. A háború előttinek így is csak a háromnegyedére sikerült csökkenteni a köztisztviselők számát. A Magyar Államvasutaknál volt legtöbb fölös számú tisztviselő. A MÁV 66 ezer fős létszáma az ország megcsonkítása ellenére csak kevéssé apadt, ezért a vasúti tisztviselők közül már 1922-ben mintegy nyolcezer embert bocsátottak el. (Források: Pornói Imre: Az 1920-as évek népoktatása és a nyolcosztályos népiskola Magyarországon. In. *Magyar Pedagógia*, 95. évf. 3-4. szám, 1995., <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>)

¹¹ **kommenció** (latin: conventio: megegyezés, egezség): a mezőgazdasági cselédek szóbeli vagy írásbeli szerződésben megállapított szegődménye, természetbeni és pénzárandósága. Elsősorban az uradalmi cselédeket nevezték kommenciósoknak, ők rendszerint saját háztartást vezettek és élelemjárandóságukból önmagukat kosztolták. Gyermeküket is elszegődítették, amint azok munkaképesek lettek, ők fél kommenciót kaptak. (Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon)

¹² **SAS-behívó:** névre szóló katonai behívóparancs a II. világháborúban Magyarországon a nem tényleges állomány számára. Expressz küldeményként kezelték, címzetje köteles volt 48 órán belül bevonulni. Nevét a parancson feltüntetett „SAS” feliratról kapta, amely a „Sürgös Azonnal Siess” vagy a „Sürgös, Azonnali, Soron kívüli” kifejezések rövidítése volt.

¹³ **A szolyvai 2. számú hadifogoly-gyűjtőtábor** a 4. Ukrán Front második legnagyobb tábora volt. Az 1944. október 15-én a Kárpátalját elfoglaló 4. Ukrán Front hadtápterületének ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok a város határában lévő egykori magyar kaszárnyát minősítették központi hadifogoly-átvevőhelynek, és az NKVD lágerépítési terve alapján 8–10 ezer fő befogadására alkalmas tábor alakítottak ki, amely a katonai levéltári dokumentumokban „SZPV-2” fedőnéven szerepel. A magyarság köznyelvében „szolyvai láger”, illetve „szolyvai tábor” néven vált ismertté. A szolyvai hadifogolytábor akkor vált emberi tragédiák központjává, amikor flekktífusz miatt 1944. december 12. és 1945. január 1. között hivatalosan is egészségügyi zárlatot rendeltek el. A 4. Ukrán Front katonai közegészségügyi főosztályának rendelkezése értelmében a 4292. sz. kórházat Munkácsról Szolyvára helyezték át, de a járványos betegség több ezer áldozatot követelt. A bekövetkezett tragédiákat főleg a járvány, a rendezetlen lágerélet, az elégtelen táplálkozás, az orvos- és gyógyszerhiány, valamint a kimerítő munka okozta. A szolyvai lágert 1945 tavaszán számolták fel.

A Szolyvai Városi Tanács 1990. augusztus 16-án kelt 166. számú határozatával engedélyezte az első világháborús temető és a második világháborús lágertemető megmaradt (beépítetlen), csaknem egy hektáros területén emlékpark tervezését és megépítését. Az emlékpark alapkövének elhelyezésére 1991. novemberében került sor. 1994. novemberében, a deportálások 50. évfordulójára elkészültek a park főbb elemei (tereprendezés, emlékfal, kerítés stb.) és megtörtént az emlékhely ünnepélyes felavatása. A későbbi években megépült az emlékhely obeliszkje és a közel 50 méter hosszúságú emlékfalon elhelyezett egységes fekéte márványtáblákra vesztességlistája. (Forrás: Dupka György: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946); *Kárpátaljai Magyar Könyvek* 215. Szolyvai Emlékparkbizottság, 2012.)

---

¹⁴ **stipendisták:** ösztöndíjasok. A Stipendium Bernardinum (Bernard ösztöndíj) alapítója Guillemssoon Daniel Bernard 18. századi utrechti tisztviselő volt, aki végrendeletében rögzítette: „A pfalzi német és hungáriai magyar studensek között, akik időnként elindulnak Pfalzból és Hungáriából Utrecht felé, hogy tudományukat a város falain alapított református teológián gyarapítsák...fizetessenek ki esztendőnként kerek háromszáz hollandus forintok”. Végrendeletét 1761. szeptember 28-án bemutatták az utrechti városi tanácsnak, amely jóváhagyta a 9 000 font sterling értékű alapítványt a jelzett nemzetek diákjai részére. 1961-ben, amikor az ösztöndíj alapítvány 200. jubileumát tartotta, a debreceni református teológiai akadémia ünnepélyes köszöntését küldte Utrechtbe. Ennek szövegét dr. Tóth Endre egykori ösztöndíjas fordította hollandra. A köszöntésben egyebek között ez áll: „A Debreceni Református Teológiai Akadémia a Stipendium Bernardinum működésének 200 éves jubileumán hálával emlékezik arra, hogy a Magyarországi Református Egyházból csaknem 300 lelkesüljelt nyert e stipendium által lehetőséget az utrechti egyetemen való tanulásra, látóköreinek szélesítésére, a németalföldi teológia és az ottani református egyház megismerésére, és ott szerzett tudományával a magyar református egyház hűségesebb szolgálatára”.

Egy-egy hallgató eredetileg öt évig élvezhette az Alapítvány 300 holland forintos segélyét, ami állandóan emelkedett a változó létfeltételekhez képest. 1922-ben Tóth Endre 1.000 holland forintot kapott egész évre ösztöndíjként. A 19. század végétől három évig vehették igénybe a Stipendium Bernardinum támogatását. A stipendista tandíjmentességben részesült, és végleges eltávozásakor 50 holland forint útiköltséget kapott. A magyar diákok hollandiai peregrinációjának költségeit régebben részben, ma pedig teljes mértékben a holland testvéregyházak és a Bernard Daniel-féle Stipendium Bernardinum nevű alapítvány viseli. (Forrás: Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professor*; doktori disszertáció, Vásárosnamény, 1996.)

¹⁵ **Tóth István** (1944-2006): ókor- és vallástörténész, egyetemi docens. Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem szakos tanári diplomát – és ókori történelemből külön szakképesítést 1967-ben. 1977-ben tett bölcsészdoktori vizsgát az ELTE-n, kandidátusi címet 1994-ben, akadémiai doktori fokozatot 2005-ben nyert. 2006. márciusában habilitált a PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolájában. Először népművelő muzeológusként helyezkedett el a székesfehérvári István Király Múzeumban. Később dokumentátor lett az MTA Történettudományi intézetében, majd tudományos segédmunkatárs az Ókortudományi Kutatócsoportban. 1978–1982 között a keszthelyi Helikon Könyvtár vezetője volt, innen a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolára, majd – megalakulásakor, 1983-ban – a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemre került adjunktusként. 1997-től haláláig docensként dolgozott ugyanitt. Az Ókortörténeti Tanszék alapítója és első tanszékvezetője volt. Vezetője és szervezője volt a *Fiatal Archaeológusok Szövetsége* nevű, a kezdő régészeket, történészeket, művészettörténészeket és néprajzosokat tömörítő csoportnak. A Történelem Tanszékek közös évkönyveként *Specimina Nova* néven újjászervezte a Kerényi Károly által alapított pécsi egyetemi évkönyvet, melynek szerkesztésében, évenkénti megjelenésében oroszánrészt vállalt. Halála után a Pécsi tudományegyetem a „Pro Facultate Philosophica Universitatis Quinqueecclesiensis” kitüntetésben részesítette. (Forrás: Tóth István szakmai életrajza; <http://okor.tti.btk.pte.hu/index.php?p=contents&cid=82>)

¹⁶ Jókai Mór összes műveinek száz kötetes díszkiadását 1898-ban jelentette meg a Franklin-Társulat.

¹⁷ **Franz Anton Maulbertsch** (1724-1795): osztrák festő, rézkarcoló. Főként Ausztriában működött, de Cseh- és Magyarországon is jelentős tevékenységet fejtett ki, 1759-ben a bécsi akadémia tagja lett. A bécsi rokokó kitűnő, rendkívül termékeny művésze volt. Számos oltárkép mellett (Zirc és a volt Monarchia templomaiban) elsősorban fal- és mennyezetfreskókat festett a velencei Ricci, Piazzetta és Pittoni hatása alatt, de egyben az osztrák hagyományok méltó folytatójaként. Korai alkotókorszakának egyik fő műve a sümegi plébániatemplom fal- és mennyezetkép-sorozata (1757-59). Ezt követték a - részben elpusztult - Erdődy-kastély és -kápolna freskói (1763), a féltoronyi kastély dísztermének allegorikus mennyezetképei (1765), a győri székesegyház mennyezetének (1722, 1781), a váci székesegyház kupolájának (1774) s végül a pápai plébániatemplom mennyezetének már klasszicizáló stílusban készült Szt. István-freskói (1781-82), valamint a szombathelyi

---

püspöki palota nagytermének mennyezetképei (1783). (Forrás: Képzőművészet Magyarországon a kezdetektől a XX. század közepéig; <http://www.hung-art.hu/frames.html?magyar/m/maulbert/>)

¹⁸ **Bocsor István** (1807-1885): tanár. Gimnáziumi tanulmányait a Pápai Református Kollégiumban végezte 1819-1832 között. „Az utolsó években a költészeti osztály segédtanára, majd könyvtáros és az iskola seniora lett. 1835-ben az esztétika, a francia nyelv és a neveléstan rendes tanárává választották, ezt követően bécsi és berlini tanulmányútra ment, majd a heidelbergi egyetemen szerzett tanári oklevelet. Visszatérésekor 1837-ben a magyar közjog és a történelem oktatója lett a Pápai Református Kollégiumban. 1845-ben ügyvédi oklevelet is szerzett. Szülőföldje, Enying delegátusaként tagja volt az 1848-as első népképviselési országgyűlésnek, melynek munkájában 1849 januárjáig vett részt. Az önkényuralom börtönbe vetette, majd ezt követően Bécs kegyelméből, de a rendőrségtől figyeltetve ismét a tanári katedrán volt. Ekkor is megtalálta az ellenállás módját: jelképesen Róma és Karthágó harcáról beszélt, a gyengébb Karthágó legyőzéséről, amit mindenki megértett. (A város lakói is, akik a szemtanúk szerint a nyitott ablakok alatt hallgatták a professzor keserű szavait és el-elcsukló hangját. Nem véletlen, hogy alakját Kozma Andor „A karthágói harangok” című versében örökítette meg.) Ezután csak tanári állásának és az irodalomnak, valamint szeretett városának élt. Megszervezte – Széchenyi után az országban második – kaszinót, zene- és tanonciskolát alapított. 1882-ben még megérte, hogy tanítványai és az egyházkerület fényes külsőségek között – a pápai állandó színházban tartott díszelőadáson – megünnepezték félévszázados tanári működését”. (Tungli Gyula: Bocsor István emlékezete (1807-1885). In. *Történelemtanítás*, 1986. 3. sz.)

¹⁹ Az 1531-ben alapított Pápai Református Kollégiumot 1752-ben a város urai, az Esterházyak bezáratták, így az harminc esztendeig a közeli Adásztevelen működött sanyarú körülmények között. A hagyomány szerint az Esterházyak által elűzött Kollégiumnak annyi diákja volt, hogy – nem férvén a szűk adásztevelői helyiségekben – egy nagy eperfa alatt gyűltek össze órára a hallgatók. Innen a Kollégium címe: az eperfa, és a felirata: „Szabadon tenyészik”. A Bocsor Istvánnak tulajdonított mondást, miszerint „ameddig lesz egy tanár és lesz annyi diák, hogy elférjenek egy eperfa alatt, addig él a pápai kollégium szelleme”, 1998-ban Csoóri Sándor elevenítette fel, amikor egy eperfát ültetett az Ókollégium udvarára. (Források: Szabó István püspök laudációja a Pápai Református Kollégium fennállásának 480. évfordulóján; <http://refdunantul.hu/hir/mutat/6497/>, <http://refi-papa.hu/refi2/home2.php>)

²⁰ **Tolnai Világlapja**: 1901-1944 között megjelenő, nagyközönségnek szánt, a maga korában egyedülállóan sikeres képes hetilap. A családok minden tagja megtalálta benne a neki való olvasnivalót: politikai és társasági, tudományos és művészeti események, irodalom, divat, háztartás, rejtvény, útleírás, sport, és még megannyi más témát, rengeteg képpel illusztrálva. A hétről hétre hatalmas példányszámban megjelenő, viszonylag olcsón értékesített képes hetilap igen nagy üzleti sikert hozott alapító tulajdonosának, kiadó-főszerkesztőjének, Tolnai Simonnak, aki 1912-ben létrehozta a Tolnai Nyomda- és Könyvkiadó Vállalatot, majd 1913-ban az ország legmodernebb, nagyszabású újságpalatóját – a mai Egyetemi Nyomda épülettömbjét – építette fel a Dohány utcában. Világtörténelmi, művelődéstörténelmi, szépirodalmi és tudományos munkákat, lexikonokat, színházi hetilapokat és divatlapokat adott ki. A kiadót és a nyomdát 1941-től a kormány átadta a Magyar Népművelők Társaságának. Magyarország német megszállása után Tolnai Simont a Gestapo deportálta, 1944 végén Mauthausenben lelete halálát.

(forrás: Arcanum Digitális Tudománytár; <http://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/TolnaiVilaglapja/>)

²¹ Hóman Bálint-Szekfü Gyula: Magyar történet I-V. (első kiadás: Budapest, 1928. Magyar Királyi Nyomda)

²² **Hóman Bálint** (1885-1951): történétíró, egyetemi tanár, kultúrpolitikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a középkori magyar történelem jelentős kutatója. Budapesten szerzett bölcsészdoktori oklevelet. 1915-ben az Egyetemi Könyvtár, 1922-ben az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója, 1923-ban az Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója lett. 1925-1931 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a középkori

---

magyar történelem tanára. Jelentős és máig legismertebb műve a Szekfű Gyulával közösen írt *Magyar történet*, melynek 1458-ig terjedő fejezeteit írta. 1932-1938 között a Gömbös-és Darányi-kormányban, majd 1939-től 1942-ig, a Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányban volt vallás-és közoktatásügyi miniszter. 1946-ban a népbíróság mint háborús bűnöst életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte, a váci fogházban halt meg. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

²³ **Makkai Sándor** (1890-1951): református író, tanár, lelkész, 1926-1936 között az Erdélyi Egyházkerület püspöke. Középkolát a nagyenyedi, kolozsvári és sepsiszentgyörgyi református kollégiumban végzett, felsőbb tanulmányait a kolozsvári Református Teológián és egyidejűleg a Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán folytatta. A teológián Ravasz László, az egyetemen Böhm Károly filozófus volt rá hatással. A filozófia doktora (1912). Kolozsvárt vallástanár (1912-15), a mezőségi Vajdakamaráson lelkész (1915-17); előbb Sárospatakon, majd 1918-tól Kolozsvárt teológiai tanár. A Magyarországra távozó Ravasz László helyébe püspökhelyettes főjegyzővé (1922), majd az erdélyi református egyház püspökévé (1926) választották. Az Erdélyi Helikon és a Hitel munkatársa, protestáns egyházi folyóiratok (1915-től a budapesti *Az Út*, 1921-től 1925-ig a *Református Szemle*) szerkesztője. Mint bukaresti szenátor az erdélyi magyarság politikai jogainak védelmezője, de 1936-ban lemondott püspöki hivataláról s csalódottan hagyta el Romániát. Debrecenben lett egyetemi tanár. Egyházi tárgyú és pedagógiai munkái hozzájárultak a lelkipásztori pálya előkészítéséhez, újszerű, realista gondolkodásával úttörő szerepet játszott az egyházi közélet korszerűsítésében. 1938-ban elnökévé választotta a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, ugyanebben az évben zsinati póttaggá, 1940-ben tanácsbíróvá a Tiszántúli Egyházkerület. Miután 1950-ben megszűnt az egyetemen a hittudományi kar, a Debreceni Kollégium Theológiai Akadémiájának tanára lett.

Tömegeket vonzó előadássorozataiban újrafogalmazta az erdélyi magyar kisebbség önismeretét és céltudatát. Mint közíró, elbeszélő és regényíró erkölcsi támpontokat épített ki az erdélyi magyar irodalom megújodása számára. A *Magyar fa sorsa* c. Ady-elemzésével (1927) egy délibábos, önámító nemzeti érzés helyébe reális történelemszemléletet és öntudatos bűnbánatot kívánt állítani. Budapesten a Soli Deo Gloria is megjelentette Makkai Ady-könyvét. Őt előadásból formált röpirata, a *Magunk revíziója* (1931) a csodavárás és megalkuvások helyébe az új tények tudomásulvételét hirdette meg az élet parancsaként, a társadalmi életmunkának egy új életprogram szerinti átszervezését követelve. (Források: Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon (Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának kiadása (3. kiadás), Budapest, 1977., Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#MakkaiSándor>)

²⁴ **Makkai László** (1914-1989): történész, egyháztörténész. Makkai Sándor fia. Középkolát a Kolozsvári Református Kollégiumban (1932), egyetemi tanulmányait Kolozsvár után Budapesten és Baselben végezte. 1940-től intézeti tanár az Erdélyi Tudományos Intézetben, 1942-től egyetemi magántanár Kolozsvárt, 1945-től Budapesten a Teleki Pál Tudományos Intézet, majd az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1961-től főmunkatársa, 1976-1987 között tanácsadója volt. 1950-51-ben a Sárospataki Református Theológiai Akadémián az egyháztörténet tanára, 1971-től a Debreceni Református Kollégiumban az egyháztörténet tanára volt. 1982-87-ben a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1940-44-ben a Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének titkára. 1950-51-ben a Magyarországi Ökumenikus Bizottság főtitkára. 1974-től az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnöke volt.

1935-ben Venczel Józseffel együtt indította el a *Hitel* c. folyóiratot (1935). Fontosabb tanulmányait az *Erdélyi Múzeum*, a *Hitel* és az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyvei közölték. Gáldi Lászlóval közösen szerkesztette A románok története c. kötetet; ebben négy fejezet származik tőle. További jelentős munkája az Erdély története (Bp. 1944), valamint a Magyar-román közös múlt (Bp. 1948) c. könyve, több évtizedes kutatásainak eredményei beépültek a háromkötetes Erdély történetébe (Bp. 1986), amelynek társszerkesztője is volt. (Forrás: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#MakkaiLászló>, http://mult-kor.hu/20090528_makkai_laszlo)

²⁵ **Bujáky Miklós** (sz. 1934): matematika-fizika szakos tanár, a Pápai Református Gimnázium újjáalapító igazgatója. A Pápai Református Gimnáziumban érettségizett, diplomáját 1957-ben szerezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1957-1988 között a pápai Türr István Gimnázium tanára volt. A rendszerváltás után a

---

Pápai Református Gimnázium újraindításában vezető szerepet vállalt, nevéhez fűződik az iskola működési feltételeinek megteremtése, a tanári kar felépítése, az épület korszerűsítése, diákotthonok és tanárlakások létesítése. 1991-től 1994-ig igazgató, majd nyugdíjba vonulásáig gazdasági igazgató volt. (Forrás: Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon (főszerk.: Varga Béla), Veszprém, 2001.)

²⁶ **Feszty Árpád: Magyarok bejövetele** (1894). A budapesti milleneumi kiállításra festett körkép első kiállítási helye a Városligetben (1909-ig) a Bimbó utca és az Állatkerti út közötti területen álló Rotunda volt, melynek helyén ma a Szépművészeti Múzeum áll. A múzeumépítés miatt a Rotundát lebontották, és a körkép egy rosszul megépített átmeneti épületbe került, aminek pontos helye az akkori Vurstli (a későbbi Budapesti Vidámpark) területén volt. A Feszty-körkép 1995 óta az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban látható. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Feszty-k%C3%B6rk%C3%A9p>)

²⁷ **Corvin Áruház**: az egyik legrégebbi budapesti nagyáruház. 1926-ben nyitották meg az addig ott üzemelő Apolló mozi helyén. Az épületet Reiss Zoltán tervei alapján építették meg, és klasszicizáló stílusú, díszes palotahomlokzatot kapott. A látszólag egyemeletes homlokzat négy emeletet rejtett maga mögött, melynek ablakai teljes négy emelet magasságban összefüggtek, és ezeket alig észrevehető fabetékek választották el. A bejárat mögött kétszintes, üvegtetős csarnokrész fogadta a vásárlókat. A belső tereket és felületeket Beck Ö. Fülöp és Pongrácz Szigfrid plasztikumművészek munkái díszítették. A látogatók nemcsak vásárlási célból látogatták az áruházat: volt benne vendéglő, kávéház, menetjegyiroda és gyorsfényképészet is, így a vásárlás egyben szórakozás is volt. Divatbemutatókat és képzőművészeti kiállításokat is rendeztek a palotaszerű épületben. A vásárlókat délutánonként szalonzenével szórakoztatták. A Corvinban nagy sikernek örvendett az 1931-ben felszerelt mozgólépcső, mely az első ilyen szerkezet volt az országban. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Corvin_%C3%81ruh%C3%A1z)

²⁸ **A Dunántúli Református Egyházkerület Nőnevelő Intézete** 1901-ben kezdte meg működését a Pápai Református Kollégium „Újkollégiumnak” nevezett épületében. A Március 15. téren, a református templommal szemben álló épület ma a Teológiai Akadémiának és a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának ad otthont. 1912-ben már 277 diák tanult a Nőnevelő három tagozatán: a polgári iskolában, a liceumban és a tanítóképzőn. 1945 márciusában a szovjet hadsereg birtokba vette az épületet, és katonákat szállásoltak el benne, így a Nőnevelde előbb a református templomban, majd a gimnázium épületében volt kénytelen folytatni a tanítást. 1948-ban államosították a Nőnevelő Intézetet, majd összevonták a Jókai úti Állami Tanítóképzővel. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1tus>)

²⁹ „A trianoni békeszerződés nemzedékek sorának nézeteit, a legkülönbözőbb áramlatokhoz tartozó politikai pártok, társadalmi egyesületek programjait befolyásolta. Nemcsak a békekötés kérelmelhetlen tényei hatottak, hanem az a revíziós propaganda is, mely több mint húsz éven át naponta érte az ország valamennyi korosztályát. A revíziós jelmondat iskolai füzetek és tankönyvek borítóján, közintézmények falára, ajtajaira erősített, domborított vagy zománcozott fémtáblákon, napi és hetilapok oldalain stb. került mindenki szeme elé az első osztályos elemi iskolástól az aggastyánig, a néhány elemi végzett falusi paraszttól a nagyvárosi polgárig, értelmiségiig. Alig volt a korszakban hivatalos rendezvény, ünnepség, ahol nem hangzott el a Magyar Hiszekegy. Az ország megcsonkítása elleni tiltakozás tekintetében a kormány keze meg volt kötve. Helyette és támogatásával társadalmi egyesületek léptek fel a Magyarország számára kedvezőtlen és igazságtalan békefeltételek ellen, majd a területi revízió érdekében. Különösen az 1918 végén alakult Területvédő Liga, illetve a Védő Ligák Szövetsége”, amely 1920-ban pályázatot írt ki olyan ima/fohász, illetve jelmondat megfogalmazására, mely alkalmas "a revans eszméjének ébrentartására". A pályázat nyertese, "a Felvidék egy elszakadt leánya", Papp-Váry Elemérné, született Sziklay Szeréna volt. Háromsoros díjnyertes fohászát utóbb tizenöt szakaszos verssé formálta, melyet 1921-ben közölt egy *Irredenta* című - Heltai Jenő és Herczeg Ferenc írásait is tartalmazó - 24 oldalas füzetben. A Budapesti Hírlap 1920. szeptember 12-i kommentárja szerint: "Ehhez nem kell kommentár. Ezt megérti a gyermek, ettől megdobb az aggastyán szíve."

Papp-Váry Elemérné: Hitvallás

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában:
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.

(Vonyó József: A Magyar Hiszekegy születése. *História*, 2002/1. szám)

³⁰ **Medgyaszay Vince** (1868-?): református lelkész, püspök. 1895-től berhidai, 1901-1934 között lepsényi lelkész volt. 1925-ben lett mezőföldi esperes, 1935-ben pedig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. (Forrás: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3&p=704>)

³¹ **Az Élet Útja**: református családi lap. 1937-1939 között jelent meg havonként, július és augusztus kivételével. Felelős szerkesztője Tóth Endre volt. Több állandó rovata volt, így az "Elmélkedés" általában másfél hasábot tett ki, a "Tükörcserepek"-et Németh Károly, a "Leányélet"-et és a "Lélek gyümölcse"-t Mikos Lajos, a "Közélet - közügy"-et Trócsányi Dezső, a "Szórványképek"-et Antal Zoltán, "Református vagyok" rovatot Bakos Lajos vezette. Ismertetések közöltek a "Jó könyvek"-ről, a "Hírek"-et általában a szerkesztő írta dunántúli gyülekezeti eseményekről, alkalmakról. Református gyermeklapként, önálló betétje volt: *A gyermekélet útja*. Ezt önmagában is megrendelheték az olvasók, egy szám 2 fillérbe került. 1-4 lapon kisebb elbeszéléseket közölt a mindennapi élet eseményeiről /többek között az iskoláról, a szülői szeretetről, a felnőttek iránti tiszteletéről, a keresztyén gyermek viselkedéséről/ tanító szándékkal. Praktikus, ünnepekhez kapcsolódó cikkeket is közölt a gyermeklap. (Forrás: Pótor Imre: *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor*; doktori disszertáció, Vásárosnamény, 1996.)

³² *A Vasárnapi Újság*, 1868. október 11. számából: "Nézzünk végig még az iskola udvar és kert nagy és rónára egyengetett területén. Teljes egy holdnyi tor az, szép növényzeti kertté átalakítandó. Hátterben az egész területnek mintegy negyedrészt, az egész 19 ölnyi szélességben, a gymnasztikai — különféle tornászati készülékkel és eszközzel már évek óta felszerelt tér foglalja el. Az udvaron gyönyörű és nagy kétágú vén hársfa áll. Petőfi emlék-fájának nevezi a fiatalság mert nagy költőnk Petőfi, Pákh Alberttel meghitt barátságban leven, ezt Iglón, Paklinak édes atyjánál az akkori tiszai ev. superintendensnél — ki a régi épületben mint iglói lelkész lakott volt — meglátogatta és nála heteket töltött itt, e hársfa alatt írta akkortáji költeményeinek némelyikét".

³³ 1944 áprilisában a pápai zsidó hitközségnek 2518 tagja volt. A zsidó elemi iskola 4 tanára 219 diákot tanított. A hitközség kórházában 15 beteget ápoltak, népkonyháján 6070 személynek adtak naponta ételmezt. Emellett ingyenes népkonyhát is fenntartottak, és 13 egyletük működött, amíg azokat fel nem oszlatták. (Forrás: Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, I. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2010. *A Veszprém vármegye* c. fejezetet írta Gergely Anna)

³⁴ Pápa zsidóságának 1944. június 1-jén kellett gettóba költöznie, amely az Eötvös, a Rákóczi, a Nagy László és a Bástya utcák által határolt városterületre esett. A pápai gettót június 30-án ürítették ki. Lakóit végighajtották a város külterki részen levő műtrágyagyárig. A gyűjtőtábor nélkülözte a legelemibb higiéniai feltételeket is. A 2565 fős pápai transzportot 1944. július 5-én vagonírozták be, és a Budapest–Hatvan–Kassa útvonalon szállították Auschwitzba. A deportálást mintegy 300 személy élte túl. (Forrás: Randolph L. Braham (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, I. kötet. Park Könyvkiadó, Budapest, 2010. *A Veszprém vármegye* c. fejezetet írta Gergely Anna)

³⁵ A „nürnbergi típusú”, indoklásában náci terminológiát használó harmadik zsidótörvény (1941: XV. Tc. a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról...) mindenkit zsidónak minősített, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Az 1944. április 28-án kiadott 1610/1944. M. E. kormányrendelet, az ún. „gettósítási rendelet” – a harmadik zsidótörvény értelmében – nem

---

csak az izraelita felekezetű magyar állampolgárookra vonatkozott, hanem mindazokra (függetlenül attól, hogy ők, a szüleik, vagy akár már a nagyszüleik is keresztények voltak), akiknek legalább két nagyszülője izraelita felekezet tagjaként *született*. (Forrás: Randolph L. Braham: A népiirtás politikája: a holocaust Magyarországon. 2. kiadás - Budapest : Belvárosi Könyvkiadó, 1997.)

³⁶ Az 1944/45 fordulóján közigazgatásilag és katonailag, sőt a légi, a köz- és vasúti közlekedés szempontjából is fontossá vált s ugyanakkor a menekülők tízezeivel, a hadikórházak alakított iskolákban és kastélyban ápolt mintegy két és fél ezer magyar és német sebesült katonával felduzzasztott Pápát 1945. március 26-án foglalta el a Vörös Hadsereg. A Bécs irányába törő 3. Ukrán Front gárdalövész-alakulatának és gépesített, harcokszó egységeinek bevonulását több napon át ismétlődő, főleg a repülőteret és a városon, valamint annak környékén húzódo visszavonulási útvonalakat célzó szovjet és angol-szász repülőtémadások előzték meg. Főleg Pápa Tökert városrészére hullottak az ötszáz kilós bombák, párhuzamosan a Fő utcával, valamint a régi strand helyén. A bombázások közel 200 fős emberáldozatot követeltek, 81 ház romba dőlt, további 91 épületben súlyos és több százban könnyebb kár keletkezett. (Források: Orbán Sándor: Pápa negyedszázada (1945-1970), In: *Tanulmányok Pápa város történetéből* (Főszerk. Dr. Kubinyi András), Pápa Város Önkormányzata, 1994., Tóth Tamara: A várost meg kell menteni, *Pápa Ma*, 2011. 04. 06.)

³⁷ A 3. Ukrán Front csapatai Tolbuhin marsall vezetésével 1944. december 3-án léptek Fejér megye területére, és a hónap végére csaknem teljesen elfoglalták azt. A Budapesten bekerített német és magyar csapatok felmentésére a németek több támadást indítottak – jórészt Fejér megye területén – december 31. és 1945. január 26. között. Ezt követően 1945. március 5-éig helyi jellegű harcok folytak a megyében. 1945. március 6-án indult meg a második világháború utolsó német támadása, a Tavaszi Ébredés fedőnevű hadművelet, legnagyobb erővel éppen a megye területén. Március 16-án kezdetét vette a Vörös Hadsereg utolsó magyarországi hadművelete, amelyben Fejér megyét a szovjet csapatok egy hét alatt végleg elfoglalták. (Forrás: Gulyás Antal: Fejér megye népoktatásának története 1944-1948 (1. fejezet: Fejér megye 1944-1945 fordulóján), *Fejér Megyei Levéltár Közleményei* 27. Székesfehérvár, 1999.)

³⁸ Leánylíceumok Magyarországon 1926 és 1945 között működtek. Létrehozásukról az 1926. évi XXIV. törvénycikk (a leányközépiskoláról és a leánykollégiumról) rendelkezett, amely a lányok számára működtetett nyolcosztályos középiskolai képzésben két iskolatípust különböztetett meg: a leánygimnáziumot és a leánylíceumot. A kétféle iskolát mindössze az különböztette meg egymástól, hogy a leánygimnáziumokban a német nyelv mellett kötelező volt a francia és a latin nyelv tanulása (ún. „rendkívüli tantárgyként” görög nyelvet is oktathattak), míg a leánylíceumokban a német nyelv mellett egy modern nyelv tanulása volt kötelező (angol, francia, olasz), és a latin nyelvet „rendkívüli tantárgyként” oktathatták az iskolában. (Forrás: Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=7684>)

³⁹ **Soós Béla** (1896-1945): egyháztörténész, egyetemi tanár. Teológiai tanulmányait a Kolozsvári Református Teológiai Akadémián végezte (1914-18). 1918-1924 között segédlelkész volt Brassóban és Kézdivásárhelyen, majd lelkész Árapatakon. 1924-ben el kellett hagynia Erdélyt. 1924-25-ben a pécsi egyetemen tanult. 1925-33-ban gimnáziumi tanár volt Hajdúnánáson, Debrecenben, majd tanítóképző-intézeti tanár Debrecenben, 1933-42-ben ugyanitt lelkész. 1928-ban teológiai doktorátust, 1934-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett egyháztörténetből a Debreceni Tudományegyetemen, ahol 1938-tól haláláig oktatott. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁴⁰ „**A Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karának megszűnése és a Teológiai Akadémia megalakulása** – A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi és június 30-án kihirdetett 23. sz. törvényerejű rendelete értelmében: „1. §. Az Alkotmány 54. §-ában foglalt, az állam és az egyház különválasztására vonatkozó rendelkezéseknek megfelelően a budapesti, debreceni és pécsi egyetem hittudományi karát az 1949/50. tanév végével le kell választani az egyetem szervezetéből és további rendelkezés céljából az illetékes egyházaknak kell átadni. 2. §. A jelen törvényerejű rendelet végrehajtásáról a vallás- és

---

közoktatásügyi miniszter gondoskodik.” E törvényerejű rendelet kihirdetése döntően megváltoztatta azoknak a tárgyalásoknak a tartalmát, amelyeket az Egyetemi Tanács a Tiszántúli Egyházkerület Elnökségével és a Hittudományi Karral már 1949-ben kezdeményezett és folytatott. Ezek u. i. arra irányultak, hogy a Tudományegyetem keretében szervezendő Természettudományi Kar nem helyezhető el a korszerű oktatás és kutatómunka igényeit figyelembe véve az áthelyezendő s így megszűnő Jogtudományi Kar helyiségeiben. A Hittudományi Kar mindegyik tekintettel felajánlotta, hogy – amennyiben a Tiszántúli Református Egyházkerület illetékes területe erre lehetőséget biztosít – kész beköltözni a Kollégiumba s ott tovább működni, mint a Tudományegyetem Hittudományi Fakultása. Az Egyházkerület Elnöksége kedvezően fogadta a Kar javaslatát. A Kollégiumban rendelkezésre bocsátotta e célból a szükséges helyiségeket. A Hittudományi Kar Dékáni Hivatala 1949 decemberében és 1950 januárjában be is költözött. A kormányzat által biztosított mintegy 100 000 Ft-nyi költségből viszonylag rövid idő alatt megtörtént a Hittudományi Kar működtetéséhez szükséges kollégiumi helyiségek kialakítása s ezzel egy időben a beköltözés is.¹⁷ Az idézett törvényerejű rendelet azonban a Hittudományi Karnak a Kollégiumban való berendezkedésén túl azt is feladatául tűzte, hogy önálló intézettel szerveződjék. A Tiszántúli Egyházkerület pedig át kellett, hogy vállalja nemcsak a „szállásadó”, a működéshez helyet biztosító szerepét, hanem az így újjászervezendő intézetnek a fenntartását és működtetését is”. (Forrás: A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára Elektronikus Könyvtár – A Debreceni Református Kollégium története - A KOLLÉGIUM AZ 1951–1987 KÖZÖTTI ÉVEKBEN Szabó László Ambrus: III. A Debreceni Református Teológiai Akadémia megalakulása és működése a Kollégiumban.) <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=7>

⁴¹ 1948 után Magyarországon az állampárt diszkriminálta, illetve üldözte azoknak a társadalmi rétegeknek a tagjait, valamint gyerekeiket, családtagjaikat, akiket hatalmi céljaihoz nem akart vagy nem tudott megnyerni. Osztályidegennek (gyakran az 1938-as állapot szerint) minősítettek volt földbirtokosokat, arisztokratákat, üzemek, műhelyek, üzletek tulajdonosait, kuláknak nevezett birtokos parasztokat, volt csendőröket, rendőröket, katonákat, a korábban hivatalokat betöltött személyeket, egyházi személyeket, háborús és politika bűncselekmények miatt felelősségre vontakat. A továbbtanulásban és egyéb vonatkozásokban a származás szerinti diszkrimináció alapjául az „x-es”, „egyéb származású” vagy „osztályidegen” besorolás szolgált. (Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Oszt%C3%A1lyidegens%C3%A9g>)

⁴² **Béres András** (1928-1993): néprajzkutató, koreográfus. A Debreceni Tudományegyetemen magyar-latin szakon végzett 1950-ben. Harmadik szakja a néprajz volt, ebből a tárgyból 1959-ben doktori szigorlatot tett. 1950-től muzeológusként, majd 1957-ig tudományos kutatóként dolgozott a debreceni Déri Múzeumban. 1957-1969 között a Déri Múzeum igazgatója volt. 1970-től nyugdíjba vonulásáig, 1987-ig a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban volt tudományos kutató. 1983-ban megszerezte a néprajztudományok kandidátusa címet. Publikációi, néprajzi tanulmányai folyamatosan jelentek meg az Ethnographiában, a Déri Múzeum Évkönyvében, és a Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyvében. Néprajzi kutatómunkája alapján születtek a megyéhez kötődő népi emlékeket bemutató kiadványok, amelyek témaköre elsősorban a Hortobágy, illetve a megye népi- kézműves mestersége volt.

1948-ban kezdett táncolni. 1950-ben alapító tagja volt a Debreceni Népi Együttesnek. Eredetileg Varga Gyulával közösen, majd 1960-tól önállóan vezette a csoportot. Koreográfusként több maradandó produkciót alkotott. Varga Gyulával közös műve, a Hortobágyi pásztortáncok, amelyet az Állami Népi Együttes is műsorán tartott, de meg kell említeni a Mikepércsi csárdást, amely 1955-ben a Néptáncosok Kiskönyvtára sorozatban táncleírásban is megjelent, a Szatmárökörítői fergetegest, a Dorogi friss csárdást, a Sorozó verbunkot vagy éppen a Nagybaródi táncokat és a Kerezsi leánytáncot. Ez utóbbi két koreográfia a romániai Bihar megyében, Borod községben végzett gyűjtőmunkájának eredménye.

Évekig tagja volt az akkori debreceni Városi Tanácsnak. Ebben a minőségében, az együttes genfi útjáról visszatérve, egy ottani rendezvény nyomán tett javaslatot egy helyi karnevál megrendezésére. Ötlete máig él, ez a híres Debreceni Virágkarnevál. (Forrás: http://www.dbvk.hu/letoltes/beres_andras_eletrajz.pdf)

⁴³ A **Debreceni Hajdú Táncegyüttes** elődjét, az Építők Népi Tánccsoportját Zámboi István, az Építők Kossuth Lajos Művelődési Házának igazgatója 1953-ban hívta életre. A tánccsoport szakmai vezetője két fiatal egyetemista, Béres András és Varga Gyula voltak. A csoport 1960-ban vette fel az Építők Hajdú Táncegyüttese

---

nevet, és ettől kezdve 1966-ig Varga Gyula önállóan vezette, majd a következő öt évben az együttes szaktanácsadója volt. A ma már mintegy négyszáz tagot számláló és 11 csoportot alkotó Debreceni Hajdú Táncegyüttes legfőbb célkitűzése a magyar nyelvterület tánc- és szokáshagyományainak ápolása, népszerűsítése színpadi bemutatók (évente 100-110 alkalom), táncházak, táborok formájában. A táncosok a rangos európai fesztiválokon kívül Egyiptomban, Tunéziában, Japánban Dél-Koreában, Vietnamban, Amerikában, Mexikóban, sőt Braziliában is léptek már fel. A Hajdúk eddig elnyerték például az oktatási minisztérium Csokonai Vitéz Mihály Közösségi Díját, a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Kölcsey Ferenc- díját, a Vállalkozók Országos Szövetségének Területi Prima Díját is. Az együttes által működtetett művészeti iskola is kiváló minősítést ért el. Béres András és Varga Gyula után dr. Kardos László, Kiss József, Koroknai Katalin majd Tiszai Zsuzsa és Lovas Bálint lettek a Hajdú Táncegyüttes szakmai vezetői. (Források: http://www.hajdufolk.hu/?page_id=9, Hagyományaink táncos őrzői: 60 éves Debreceni Hajdú Táncegyüttes. *Hajdú-Bihari Napló*, 2013. december 4.)

⁴⁴ **Kádár László** (1908-1989): földrajztudós, egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait mint az Eötvös-kollégium tagja a budapesti egyetemen végezte. Fodor Ferenc, Cholnoky Jenő és Teleki Pál tanítványa volt. 1930-ban Budapesten szerzett doktori fokozatot, és 1932-ben természetföldrajz-földrajz szakos tanári oklevelet. Pályafutása egyéves katonai szolgálat után 1931-ben a Közgazdaságtudományi Egyetem Földrajz Tanszékén kezdődött, ahol gyakornokként, tanársegédként és intézeti tanárként 11 évig működött. 1938-ban a Közgazdaságtudományi Kar magántanárrá habilitálta. 1938-1942-ig a Táj-és Népkutató Intézetben is dolgozott, mint földrajzi vezető, majd mint igazgató. Az 1938-ban létesült, Győrffy Istvánról elnevezett népi kollégium tanárelnöki teendőit is ellátta 1942 őszén az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola rendes tanárává és a főiskola Kőrösi Csoma Sándor Diákokthonának igazgatójává nevezték ki. 1945 decemberében vette át a Debreceni Tudományegyetem Földrajzi Intézetének vezetését. 1948-1949-ben a Bölcsészettudományi Kar prodékánja, 1951-52-ben a Természettudományi Kar dékánhelyettese, 1952-54 között dékánja, 1954-55 között pedig az egyetem rektora volt. Mint az Oktatási Minisztérium Földrajzi Bizottságának elnöke 1973-ig sokat fáradozott a földrajz egyetemi anyagának modernizálásán, a tantervek továbbfejlesztésén. (Forrás: <http://geo.science.unideb.hu/termeszettfoldrajz/tantortenet/kadar.htm>)

⁴⁵ **Almásy László** (1895-1951), földrajztudós, térképész, nemzetközi jelentőségű Szahara-kutató. Magyar nemesi család sarjaként született. 1926-tól a grazi Steyr-gyár szombathelyi képviselőjeként több rövidebb utat tett Egyiptomban és Szudánban. Első hosszabb expedícióját 1929-ben vezette a híres Darb el-Arbain ősi karavánút mentén, amit 1938-ig több expedíció követett a Szaharában, amelyekben többek között feltárta a Líbiai-sivatagot. Felfedezői pályájának csúcspontja volt az 1933-as expedíció, amikor egy bennszülött útmutatása alapján sikerült megtalálnia a harmadik vádít, az akáciák völgyét (Wadi Talh), így Zarzura három völgye - Almásy szerint - legendából valósággá vált. A következő év februárjában Almásy nagyszabású expedícióval tért vissza a Gilf-Kebir térségébe, ennek a vállalkozásnak a tagja volt Kádár László tanársegéd, későbbi debreceni földrajzprofesszor is. Almásy legjelentősebb felfedezései azok az őskori sziklaképek ("Az úszók barlangja"), amelyeket a Gilf Kebir területén és az Uweinat-hegység Ain Dua forrása feletti sziklaüregekben talált. A következő években hatalmas sivatagi területeket térképezett és kutatott fel Egyiptom és Szudán sivatagi területein. A magyar légierő tartalékos főhadnagyaként 1940-ben a német hadsereghez vezényelték. A Rommel-vezette Afrika Korps kötelékében sivatagi felderítőként több sikeres akciót hajtott végre. A II. világháború után Budapesten letartóztatták, de a Népbíróság végül felmentette a háborús bűnök vádjá alól. (Forrás: Dr. Török Zsolt: Almásy László, a sivatag magyar kutatója. <http://lazarus.elte.hu/~zoltorok/almasy/almasya.htm>)

⁴⁶ Bulla Béla -Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza (Budapest, 1947.)

⁴⁷ **Csinády Gerő** (1902-1970): földrajztudós, a Debreceni Egyetem tanára. 1951-ig különböző alföldi középiskolák (Mezőtúr, Szeghalom, Karcag és Debrecen) botanika-földrajz szakos tanára volt, majd 1963-ig a Debreceni Egyetem gazdaságföldrajz tanára volt. Kiemelkedő tankönyv- és jegyzetírói munkássága mellett úttörő jelentőségű dolgozatokat közölt Debrecen földrajzi hagyományairól és a korai magyar utazók hagyományairól is. (Forrás: Mező Szilveszter: Templommá vált tanterem. Tiszántúli Történész Társaság, 2010.)

---

⁴⁸ **Berényi Dénes** (1900-1971): meteorológus, egyetemi tanár. 1926-ban végzett a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, majd egy évvel később, 1927-ben doktorált, ezt követően tanársegéd lett az egyetem Földrajzi Intézetében, aminek vezetőjévé 1934-ben nevezték ki. 1933-ban képesítették magántanárrá. 1951-ben az egyetem meteorológiai tanszékvezető egyetemi tanára lett. 1958-1962 között természettudományi dékánja volt az egyetemnek. Társszerkesztője volt a *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae* (1954–62) sorozatnak és a *Acta Geographica Debrecina* (1966–70) c. évkönyvnek. Egyetemi szintű tankönyveken és jegyzeteken kívül körülbelül 200 szakközleménye jelent meg. Meteorológiai állomást létesített az egyetem területén, amelyet később obszervatóriummá fejlesztett. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁴⁹ **Szabó István** (1898-1968): agrártörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja, a történelemtudományok doktora (1957). Oklevelet a Debreceni Tudományegyetem Jogi és Bölcsészettudományi Karán szerzett 1923-ban. 1923-tól a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének tanársegédje, 1928–43-ban a Magyar Országos Levéltár munkatársa. 1941-ben a Budapesti Tudományegyetemen a magyar néptörténet a 14–15. században c. tárgykör magántanárává képesítették. 1943-tól 1959-ig, nyugdíjazásáig a Debreceni Egyetem Magyar Történelmi Tanszékének vezetője volt. A magyar agrártársadalom történetének valamennyi sorsdöntő kérdésével foglalkozott. Alapvető jelentőségűek agrártörténelmi, településtörténelmi és történelmi demográfiai tárgyú tanulmányai. A középkori magyar mezőgazdaság fejlődésének meghatározó tényezőivel elsőként foglalkozott rendszeresen; érdeme a parasztság újkori története átfogó kutatásának megalapozása és megindítása is. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁵⁰ **Szabó Dezső** (1882-1966): történész, egyetemi tanár, az MTA tagja, a történelemtudományok kandidátusa (1952). A Budapesti Egyetemen szerzett tanári oklevelet, utána előbb a budapesti X. ker. főreáliskola, majd a Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziumának tanára lett. 1924-1959 között a Debreceni Egyetem tanára volt. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon)

⁵¹ **Ormos Mária** (sz. 1930.): történész, egyetemi tanár, akadémikus, a 20. századi magyar és egyetemes történelem neves kutatója. A Debreceni Egyetem történelem-magyar szakán szerzett diplomát 1952-ben. 1953-tól 1957-ig a Szegedi Tudományegyetem tanársegédje, adjunktusa volt, az intézményből fegyelmi úton távolították el. 1957-58-ban az Országos Levéltárban dolgozott segédmunkásként, majd általános iskolai tanár, 1960-1963 között az Akadémiai Kiadó felelős szerkesztője volt. 1963-1984 között munkatárs, majd főmunkatárs volt a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. 1969-ben megszerezte a történettudományok kandidátusa, 1980-ban doktora címet. 1984-től 1992-ig a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektora volt, 1992-től egyetemi tanár, 2000 óta professor emerita Péccsett. 1987-től az MTA levelező, 1993-tól rendes tagja, 2002 és 2005 között ő volt az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának elnöke. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Ormos_M%C3%A1ria)

⁵² **Járdányi Paulovics István** (1892-1952): művészettörténész, régész, egyetemi tanár. A Budapesti Tudományegyetem elvégzése után 1914-től a Nemzeti Múzeum tisztviselője lett, utóbb ugyanitt a római gyűjtemény igazgatóőre, akit 1938-ban neveztek ki a Pécsi Tudományegyetemre az ókortörténet és klasszika-archeológia rendkívüli tanárává. Előzőleg a Pázmány Péter Tudományegyetemen a „Magyarország római kori emlékei” c. tárgykörből nyert magántanári képesítést. 1940-től haláláig a Debreceni Tudományegyetem Egyetemes Ókori Történelem Tanszékének és a Régészet Intézet professzora volt. Főként pannóniai városoknál végzett ásatásai révén volt ismert, az ókori Savaria (Szombathely) egyik feltárója volt, ahol többek között feltárta a császári palota nevezetes mozaikját, a római utak részleteit és a középkori várat. 1954-ben emléktáblát avattak tiszteletére, és a romkertet róla nevezték el. (Forrás: <http://www.jardanyi.hu/J.%20P.%20I/Paulovics%20Istvan%20%20Mudrak%20Jozsef%20tanulmánya.pdf>)

⁵³ **Kádár Zoltán** (1915-2003): művészettörténész, régész, egyetemi tanár. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcsészdoktori oklevelet (1939), majd klasszikus és ókeresztény római művészet tárgykörben magántanári képesítést szerzett (1947), a művészettörténelmi tudományok kandidátusa (1958),

---

doktora (1980). 1936-38 között a Magyar Történeti Múzeum Régészeti Osztálya, majd az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Könyvtára gyakornoka volt, majd olaszországi ösztöndíjas évéből visszatérve a Magyar Történeti Múzeum Műemlék-nyilvántartásának ösztöndíjasa (1940–1942) lett. Az Országos Magyar Iparművészeti Iskola előadó tanára 1944–1948, majd a Debreceni Tudományegyetem, ill. a KLTE BTK Ökortörténeti, ill. Klasszika-filológiai Tanszék magántanára (1947–1952), intézeti tanára (1948–1953), tanszékvezető egyetemi docense volt (1953–1976). A Magyar Tudományos Akadémia több szakbizottságának és munkacsoportjának volt tagja, többek között a Régészeti és a Művészettörténeti Bizottságé, illetve a Bizantinológiai Munkabizottságé, melynek 1991-től az elnöke volt.

Tudományos pályafutásának kezdetén az ókori Pannónia művészeti emlékeivel, ókeresztény ikonográfiával és szobrászattal foglalkozott, később érdeklődése a bizánci művészet felé fordult. Alapvetően új eredményeket ért el klasszikus görög és bizánci tudományos munkák illusztrációinak komplex filológiai, művészeti, művelődéstörténeti, zoológiai és etnográfiai feldolgozása terén. (Forrás: http://nevpont.hu/content/publikacio/Kadar_Zoltan.html)

⁵⁴ **Bognár Rezső** (1913-1990): vegyészmérnök, politikus, egyetemi tanár, az MTA tagja. Vegyészmérnöki és műszaki doktori oklevelét a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen szerezte, majd a Műegyetemen tanított szerves kémiát. 1950-ben került a Debreceni Tudományegyetem, ill. a KLTE TTK Szerves Kémiai Intézetébe, ahol 1979-ig tanszékvezető és egyúttal 1961-től az MTA debreceni Antibiotikum-kémiai Tanszéki Kutatócsoportjának vezetője volt. A KLTE rektorhelyettese (1961–1962, 1968–1969, 1972–1973), majd rektora (1951–1954 és 1973–1975) és a Gyógyszeripari Kutató Intézet igazgatója (1956–1957) volt.

1953-tól egészen a rendszerváltásig országgyűlési képviselő, 1961-63, valamint 1986-89 között az Elnöki Tanács tagja, 1960-64 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja, elnökhelyettese volt.

Debrecenbe kerülése után elsősorban a makalkaloidok és az antibiotikumok szerkezetének felderítésével, szintézisével és szerkezetmódosításával foglalkozott. Kutatásai során számos új antibiotikumot fedezett fel, szabadalmaival jelentősen hozzájárult a magyar gyógyszeripar fejlődéséhez. Jelentős szerepet vállalt a Debreceni Tudományegyetem újjászervezésében, az ő kezdeményezésére vette fel az egyetem Kossuth Lajos nevét 1952-ben. (Forrás: <http://www.tudosportal.hu/egy.php?id=1927>)

⁵⁵ **Szele Tibor** (1918-1955): matematikus, egyetemi tanár. 1934-ben elnyerte a Középiskolai Matematikai és Fizikai Lapok első díját, majd érettségiző korában, 1936-ban az Eötvös-verseny első díját. 1941-ben a debreceni egyetemen matematika-fizika szakos tanári oklevelet szerzett és a szegedi egyetem elméleti fizikai intézetében lett tanársegéd, de itt is elsősorban matematikai problémákkal foglalkozott. 1942-ben a gráfelmélet köréből elkészítette doktori értekezését, doktorrá avatására 1946-ban került sor. 1946-tól a szegedi Bolyai Intézet munkatársa, 1948-tól a Debreceni Egyetem magántanára, 1950-ben megbízott tanszékvezető, 1952-ben egyetemi tanár lett. Munkássága, melynek fő területe az absztrakt algebra volt, nagy hatást gyakorolt az újabb hazai algebrai kutatásokra. (Forrás: <http://tudosnapar.kfki.hu/historia/egyen.php?nanev=szele>)

⁵⁶ **Csapó István** (1893-1959): tanár, iskolaigazgató, tanügyi főtanácsos, művelődésügyi osztályvezető. Tanulmányait az első világháború megszakította, így harctéri szolgálat és csaknem ötévi olasz hadifogság után, 1921-ben szerzett tanári oklevelet Csurgón. 1921-től 1925-ig polgári iskolai tanár volt Berettyóújfaluban, innen Balmazújvárosba helyezték át, az ott működő polgári iskola igazgatójának. 1930-ban Szegedre került a Polgári Iskolai Főigazgatóságra, ahol 1935-ig dolgozott. Ebben az évben a debreceni Tankerületi Főigazgatóságra helyezték, 1950-ben pedig a tanácsi rendszer bevezetésével a megyei szakigazgatási hivatalhoz került. 1956-ban megbízást kapott egy fiúgimnázium – a mostani Tóth Árpád Gimnázium – megszervezésére, majd egy év elteltével Debrecen város vezetői igényt tartottak kiváló vezetői képességeire és felkérték az oktatási osztály vezetésére, itt nyugdíjazásáig dolgozott.

Csapó István végigjárta a közoktatási hivatali beosztás minden lépcsőfokát. Volt tanügyi fogalmazó, segédtitkár, majd tanügyi titkár, 1945-ben tanügyi tanácsos, 1948-ban pedig tanügyi főtanácsossá nevezték ki. A II. világháború után 1945 februárjában tért vissza Debrecenbe, ahol az igazolóbizottság kedvező döntése alapján a tanügyigazgatásban folytatta tevékenységét. Belépett a Független Kisgazda Pártba, és 1945-től tevékenyen részt

---

vett a régi tankerület öt megyéjében a demokratikus iskolarendszer kiépítésében. A minisztérium megbízásából három éven át, 1946-tól 1949-ig vezette a nyári szaktanítói továbbképző tanfolyamokat Debrecenben. 1948-tól az egyetemen iskola-szervezetten témakörben „Az iskola élete és szervezete” c. kollégiumot adta elő. Az előadásaihoz korszerű jegyzeteket készített. (Forrás: A debreceni Tóth Árpád Gimnázium honlapja: http://195.199.145.233/index.php?option=com_content&view=article&id=119)

⁵⁷ **Csúry István** (1921-1980): könyvtáros, könyvtárigazgató. Egyetemi tanulmányait Eötvös-kollégistaként a Budapesti Egyetem bölcsészkarán, magyar és német szakon folytatta, de a háborús események miatt utolsó vizsgáit Debrecenben tette le, és itt szerzett 1945-ben kitűnő eredménnyel középiskolai tanári oklevelet, majd 1946-ban summa cum laude bölcsészdoktorátust. 1945. április 11-étől élete végéig a Debreceni Egyetemi Könyvtár dolgozója, 1956. október 8-ától kezdődően igazgatója volt. A Könyvtár 1947-ben igazgató nélkül maradt; hivatalosan még nem, de valójában Csúry István látta el a vezetést, majd annak aktív részese maradt elődje, Kovács Máté igazgatása idején is. Kovács Máté szerette és nagyra becsülte a dolgozni szerető és tudó fiatalembert, igazgatósága alatt is az ő feladata maradt a voltaképpeni vezetői teendők jelentős részének ellátása. Az így vezetői tapasztalatokkal bíró Csúry Istvánt Kovács Máté bizalommal ajánlhatta saját utódjával 1956-ban, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének professzori tisztjére való távozásakor. (Forrás: Gomba Szabolcsné: Csúry István pályaképe. *Könyv és Könyvtár*, 13. kötet, 1982.)

⁵⁸ **adréma gép**: villamos címíró gép, automata címnyomó gép (összevonás a német Adressiermaschine szóból) <http://www.kislexikon.hu/adrema.html#ixzz2obL1fiGd>

⁵⁹ **Csenki Imre** (1912-1998): zeneszerző, karmester, zenepedagógus. Budapesten a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait, ahol többek közt Kodály Zoltán, Bárdos Lajos és Vaszy Viktor voltak a tanárai. 1936-ban átjelentkezett középiskolai ének-tanárképző szakra, majd a Tanítóképző Intézet zenetanár szakát is elvégezte. A diploma megszerzése után, 1937-ben a Mezőtúri Református Gimnáziumban kapott ének- és zenetanári állást, még abban az évben diákkórust szervezett, velük készült első lemezfelvétele 1939-ben. 1940-ben visszatért Debrecenbe, ahol megalapította és 1945-ig vezette az egyetemi énekkart. 1942-44-ig a debreceni MÁV Filharmonikus Zenekar karmestere volt. 1950-ben felkérték, hogy alapítsa meg a Magyar Népi Együttes énekkarát, és legyen a művészeti vezetője. Az énekkar vezetésével 1955-ben Párizsban elnyerte az Arany Szitár díjat. 1964-66-ban a Magyar Rádió énekkarát is vezényelte. Számos kórusmű - köztük Bartók vegyes karra írt 4 magyar népdalának és Kodály Kállai kettősének - ősbemutatója fűződik a nevéhez (1951-ben az ő kérésére komponálta Kodály Zoltán a még ma is gyakran műsorra tűzött Kállai kettőst). Kórusaival vendégszerepelt Európa szinte minden országában és Amerikában, számos hanglez- és rádiófelvételt készített. Népzene-kutatóként elsősorban a magyarországi cigányok zenéjével foglalkozott, mint zeneszerző hangszeres és vegyes kari műveket komponált. (Forrás: <http://www.hagyomanyokhaza.hu/oldal/233/>)

⁶⁰ **Csenki Kórus**: Az Egyetemi Énekkarral elért sikerei ösztönözték arra Csenki Imrét, hogy életre hívja 1946-ban a Református Kollégium első vegyeskarát. Az akkori iskolarendszer még nem alkalmazta a koedukációt, Csenki Imre azonban felismerte, hogy az emberi hangszín teljes spektruma csak férfiak és nők közös éneklésében szólaltatható meg, ezért úttörő tett volt az ifjúsági vegyes kar létrehozása. A méltán híressé vált kórust a református Dóczi Tanítóképző és a kollégiumi Tanítóképző énekkarainak egyesítésével hozta létre, melynek hivatalos megnevezésébe később be is építették az alapító karnagy nevét: Kollégiumi /Csenki/ Kórus. A Kórus tudatosan vállalta fel Bartók és Kodály műveinek megismertetését, népszerűsítését, de műsorukra tűztek klasszikus egyházi zenét, madrigálokat, a szomszéd népek dalait és más magyar szerzők műveit is. (Forrás: <http://www.zenezalon.hu/wp/?p=2892>)

⁶¹ **Szendrey István** (1928-1999): történész. Helytörténeti munkákat szerkesztett, illetve írt Debrecenről (1984), Hajdúböszörményről és Derecskéről, a történeti néprajz körében pedig tanulmányokat publikált a hajdúvárosok és uradalmak középkori és újkori történetéről. (Forrás: Magyar néprajzi bibliográfia;

---

http://biblio.neprajz.hu/index.jsp?jsessionid=AB4C116539820CDA477A1CA9CFEEAF88?from_page=details&page=details&dbname=database&bib1id=1&bib1field=0&term=Szendrey+Istv%C3%A1n%7C25180%7C4

⁶² **Kertész Lajos** (sz. 1925): lelkész, zongoraművész, zongoratanár. A gimnáziumot követően a debreceni Tisza István Tudományegyetem hittudomány fakultásán és a Zenedében kezdett el tanulni, majd a lelkészi oklevél megszerzése után (1949) felvételt nyert a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zongora tanszakára, ahol többek között Kodály Zoltán, Antal István és Járdányi Pál tanította. A Zeneakadémia elvégzésével párhuzamosan a budapesti Külső-Kelenföld református gyülekezetében volt segédlelkész. Tanulmányai befejeztével (1954) a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola zongorafőszakos tanárává nevezték ki, később pedig a konzervatórium főtanszakának vezetésével is megbízták. A filharmónia keretében két évtizeden keresztül járta az országot, hogy nevelje az ifjúságot, ezen kívül tanított Ausztriában, a sapporói egyetemen, zongorázott Svájcban, Lengyelországban, Csehországban, Németországban és Japánban. Alapító- és tiszteletbeli tagja a Kodály Társaságnak, valamint tevékeny szerepet vállalt a Liszt Ferenc Társaságban. 1972-ben Japánban tanított, 1982-ben pedig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Zenetanárképző Intézetének tanára lett.

(Források: Kertész Lajos gyulai estje. *Gyulai Hírlap*, 2013. május 7.; http://www.muzeumkalendariu.hu/muzsika/index.php?area=article&id_article=3205

⁶³ **Varga Ottó** (1909-1969): matematikus, egyetemi tanár a MTA tagja. Felsőfokú tanulmányait a bécsi műegyetemen kezdte el, de 1928-ban már a prágai egyetem hallgatója volt, és itt kapott 1933-ban matematika-ábrázológeometriai szakos tanári oklevelet. Ugyanebben az évben disszertációja alapján bölcsészdoktorrá avatták. 1934-35-ben ösztöndíjjal a hamburgi tudományegyetemre került, majd visszatért a prágai tudományegyetem matematikai intézetébe, ahol 1937-ben habilitált matematikából. Prága német megszállása után, 1941-ben hazatért Magyarországra és eleget téve Szőkefalvi-Nagy Gyula professzor hívásának, a kolozsvári egyetem matematikai intézetében, majd Debrecenben vállalt intézeti tanári állást. Magyarországon ebben az időben a leggyengébb matematikai tanszék a debreceni egyetemen volt, ahol még intézeti tanári szintű oktató sem volt matematikából. Ekkor nevezték ki Debrecenbe intézeti tanárnak. Célul tűzte ki a matematikai tanszék megerősítését és magas színvonalra emelését. Ettől az időponttól lehet számítani a magyar differenciálgeometriai iskola megalapítását is. Hatalmas energiával kezdett hozzá a debreceni egyetemen a matematikai élet megindításához, s így sikerült rövid idő alatt olyan intézetet kialakítani, amely világhírré tett szert. Többek között ekkor hozta létre Rényi Alfréddal és Szele Tiborral a *Publicationes Mathematicae* című folyóiratot is.

1942-ben a kolozsvári egyetem magántanárává habilitálták. 1947-ben pedig egyetemi tanárrá nevezték ki. 1950-ben az MTA levelező tagja, 1965-ben rendes tagja lett. 1958-ban kinevezték az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem matematikai tanszékére, ahol Innen 1967-ben a Matematikai Kutatóintézetbe került, s itt haláláig vezette a differenciálgeometriai kutatócsoportot. (Forrás: Rapcsák András: Varga Ottó. *Matematikai Lapok*, 1970.)

⁶⁴ **Horváth János** (1922-1970): fizikus, egyetemi tanár, a fizikai tudományok doktora (1970). A szegedi egyetemen matematika–fizika szakos oklevelet szerzett 1945-ben, s még abban az évben doktorált. Már 1942-ben az elméleti fizikai tanszék munkatársa lett, ahol 1946-ig dolgozott. Ezt követően a budapesti Műszaki Egyetem kémiai-fizikai intézetében, majd a Debreceni Tudományegyetem orvosság-fizikai intézetében végezte kutatásait. 1952-ben a szegedi egyetem elméleti fizikai tanszékének tanszékvezető docense lett. Tagja volt az MTA Fizikai Bizottságának és Atomhőfizikai Albizottságának. Kezdetben kvantummechanikával és az atomfizikai többtestproblémával foglalkozott, később a differenciálgeometrián alapuló fizikai térelméleteket vizsgálta. Mintegy 70 tudományos publikációja jelent meg. Számos egyetemi tankönyv és jegyzet szerzője. (Forrás: Kovács István: Horváth János. *Fizikai Szemle*, 1970. 9.)

⁶⁵ Az 1950. évi 23. számú tvr. a hittudományi karokat az 1949/50. tanév végével leválasztotta az egyetemek szervezetéről, és azok az illetékes egyházak kezébe kerültek. Így Debrecenben az 1950/51. tanévtől megszűnt a Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara, s ezzel egy időben a Debreceni Református

---

Teológiai Akadémia kezdte meg működését a Kollégium intézményeként. (Forrás: A Kollégiumtól a Debreceni Egyetemig; <http://www.unideb.hu/portal/hu/node/1>)

⁶⁶ A gyermekgondozási segélyt (GYES) 1967-ben vezették be. A 3/1967. számú kormányrendelet értelmében a dolgozó nők gyermekük két és fél éves koráig kapták a segélyt, ezt az időtartamot 1969-ben a gyermek 3 éves korának betöltéséig bővítették. A GYES bevezetését megelőzően az anyák csak a szülési szabadság lejártáig, vagyis hat hétig maradhattak otthon gyermekükkel. (Forrás: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=8182>)

⁶⁷ Debrecenben az önálló tanítóképző – fiúk részére – 1869-ben nyílt meg, a két tanítónőképző pedig 1898-ban (a Svetits Intézet római katolikus tanítónőképzője), illetve 1899-ben (a református Dóczi tanítónőképző). Az 1948-1950-es államosítást követően Debrecenben először a lányok számára indult önálló tanítóképző. A katolikus egyháztól elvett Svetits Mátyás Leányliceum és Tanítónőképző Intézet pedagógiai gimnáziummá alakult át, vezetésére Osváth István kapott megbízást. A fiúk számára a debreceni állami Révai Miklós Gimnáziummal egy igazgatás alatt, annak tagozataként kezdte meg működését az Állami I. sz. Pedagógiai Gimnázium, ami 1951-ben vált önálló iskolává. 1955-től, a kormányzat iskolapolitikájához igazodva, már csak egy-egy első osztály indult a két debreceni tanítóképzőben, a következő tanévtől pedig gimnáziumi osztályok, illetve dolgozók gimnáziuma megnyitására került sor. Az 1958. évi 26. számú törvényerejű rendelet az 1959/60-as tanévtől kezdődően megszüntette középfokú a tanító- és óvónőképzést – a felsőfokú képzés részeként óvónőképző és tanítóképző főiskolákat nyitottak –, ezért a két debreceni középfokú tanítóképző 1959-től megszűnt, illetve a tanítónőképző gimnáziumi osztályokkal működött tovább. (Forrás: Mervó Zoltánné: Adalékok a debreceni tanítóképzők történetéhez (1949-1959). In: *A Debreceni Református Kollégium története*. (Szerk.: Barcza József), Debrecen, 1988.)

⁶⁸ Az 1956-os debreceni forradalmi eseményekben a munkástanácsokon kívül a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány és a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) játszott döntő szerepet. Októberben a város összes egyeteme közös forradalmi diákbizottságot alakított, melyek szervezője a MEFESZ volt. A diákság szerepvállalásának háttérében az állt, hogy a Nagy Imre első miniszterelnöksége (1953-54) alatt országosan is megindult reformok 1955 tavaszán az egyetemek és főiskolák esetében is visszafordultak. Erdey-Grúz oktatási miniszter a rektorokkal tartott értekezleten, 1955. április 8-án már ezt mondta: "A fő feladat (...) az ellenséges bomlasztó nézetek és terjesztőik elleni ideológiai harc és emellett következetes és határozott adminisztratív intézkedések". Ennek jegyében az 1955/56-os tanévben több mint 200 hallgatót zártak ki a magyar egyetemekről és főiskolákról. 1956 elejére az egyetemi hallgatóság látványosan aktivizálódott, és ez a hallgatói mozgalom vezetett a MEFESZ létrejöttéhez. A szegedi felsőoktatási hallgatók által 1956. október 16-án elindított, majd az ország szinte minden felsőoktatási intézményében megalakított helyi csoportokkal országossá terebélyesedő MEFESZ alulról építkező ifjúsági érdekvédelmi szervezet volt, de a célok között már ekkor is megjelentek nagyobb szabású, a tanulmányi és szociális követeléseken túlmenő ügyek, például a szabad elvi viták rendezése jogának megeremtése. Szegedi nagygyűlésükön (október 20-án) már az egész magyar társadalmat érintő politikai követeléseket is megfogalmaztak. Október 21-től Magyarország összes nagyobb felsőoktatási intézményében, így Debrecenben is megalakultak a MEFESZ helyi csoportjai.

1956 őszén Debrecenben az egyetemi ifjúság – és a fiatal tanársegédek egy része – volt a változások erjesztője. Október 13-án a helyi Kossuth-kör alakuló ülésén nyilvánosan vetették fel "Rákosi és társai törvényszék elé állítását", mint ahogy a népköztársasági címer eltörlését is. A debreceni egyetemeken október 22-én délután elkezdődtek az estébe nyúló diákgyűlések – kimondva újonnan alakult diákszervezeteik csatlakozását a MEFESZ-hez –, másnap délelőtt pedig közös demonstráció volt a Kossuth Lajos Tudományegyetem előtti tágas parkban. Október 23-án délután a helyi *Néplap*, valamint az Orvostudományi Egyetem Lapjának különkiadásai jelentették meg a 20, illetve 17 pontos hallgatói követeléseket. A debreceni egyetemisták a három felsőoktatási intézmény hallgatóságának képviselőitében megválasztották forradalmi diákvezetőiket, az úgynevezett tízes bizottságot. A tízes bizottságok tárgyaltak a forradalom napjaiban a munkásokkal, a katonákkal, a debreceni és megyei vezetőkkel. A tízes bizottságok tagjai: Kossuth Lajos Tudományegyetem: Dede László, Dékány Gábor, Für Lajos, Lázár Imre, Kertész László, Scholtz László Simon Zoltán, Schulek Mátyás, Szász Kálmán, Székelyhidi Ágoston. Orvostudományi Egyetem: Kövesházi Géza, Nagybozsoki József, Lábos Elemér, Szük Béla, Barna Béla, Török József, Krasznai László, Zsadányi Ottó, Nagy Mihály, Horváth Éva, Csüllök Ferenc.

Mezőgazdasági Akadémia: Újhelyi Károly, Istók Barnabás, Nagy Tibor, Czeglédi László, Kozák József, Sári Gyula, Perge István, Schlett Frigyes, Laczkó Tibor, Szalóki Erzsébet, Szekeres György.

(Források: Gyarmati György: Kossuth-címeres forradalom 1956-ban (2000 – társadalmi és irodalmi havi lap, 2006. október); Filep Tibor: A debreceni forradalom 1956. október. Debrecen, 1990., A forradalom katalizátora volt a MEFESZ, <http://www.szemeszter.hu/?at=egycikk&HirID=329>)

⁶⁹ **Hevessy József** (1931-2005): fizikus, 1990-1998 között Debrecen polgármestere. A Debreceni Egyetem fizika-matematika szakán végzett, ezután tanársegédként a Kísérleti Fizikai Intézetben dolgozott. Az 1956-os forradalom idején röpcédulákat terjesztett Debrecenben, emiatt 1957-ben letartóztatták és hat év börtönre ítélték, amit három évre csökkentettek. 1961-től a miskolci Tüzeléstechnikai Kutatóintézet tudományos munkatársa volt, majd 1966-tól ismét Debrecenben dolgozott, előbb fejlesztőmérőként, majd a debreceni Orvostudományi Egyetemen tudományos tanácsadóként. 1973-ban elvégezte a Budapesti Műszaki Egyetemen az integrált áramkörös elektronika szakot, 1980-ban pedig doktori címet szerzett. A rendszerváltás utáni első önkormányzati választásokon az SZDSZ színeiben Debrecen polgármestere lett, majd az 1994-es választásokon újraválasztották. 1998-tól önkormányzati képviselő volt Debrecenben.

(Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Hevessy_J%C3%B3zsef)

⁷⁰ **Dede László** (1932-2003): vegyész. 1956-ban a Kossuth Lajos Tudományegyetem Szerves Kémiai Tanszékének tanársegédjeként az egyetemi ifjúság diákvezére, a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány egyik titkára volt. Részt vett a pártbizottság és az egyetemisták közötti tárgyalásokon, így például a Benzúr utcai diákszállóban nyílt vitát folytatott Komócsin Zoltánnal a megyei pártbizottság vezetőjével. A forradalom leverése után szervezkedés vádjával 1957-ben első fokon 15 évre, jogerősen 3 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték. Börtönbüntetéséből szabadulva az újpesti Chinoin gyárban dolgozott különböző munkakörökben. (Források: Rétvári László, Tóbiás András: „Nagyapám is ott volt” In. Szónoky Ancsin Gabriella, Pál Viktor, Karancsi Zoltán (szerk.) *A határok kutatója - Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére*. Szeged – Szabadka, 2007. http://debrecen-portal.hu/galeriak/1956-os_virtu%C3%A1liski%C3%A1ll%C3%ADt%C3%A1s)

⁷¹ **Buda Károly** (1916-?): orvos. Édesapja református lelkész volt Csengersimán. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában tett érettségi után 1941-ben szerzett orvosi diplomát a debreceni Orvostudományi Egyetemen, majd tanársegédként dolgozott az egyetemen. A háború alatt szovjet hadifogságba került, ahonnan 1947-ben tért haza. Csecsemő- és gyermekgyógyász szakvizsgáját 1949-ben szerezte. 1950-1952 között a Gyermekvédő Intézet igazgató főorvosa volt, nevéhez fűződik a máriapócsi és nyírbátori csecsemőotthonok megszervezése. 1952-től 1981-ig a Gyermekvédő intézet (átszervezés után Városi gyermekkórház, majd Megyei Kórház Csecsemő és Gyermekosztálya) osztályvezető főorvosa volt. A megye járványos gyermekbénulás elleni központjának megszervezője volt, az országban elsőként szervezte meg az anyatej háztól való begyűjtését. (Forrás: http://www.whoiswho-verlag.ch/versionnew/ungarn/verlag/63.php?txt_Language=HU&real_str_PersID=45000858&uniqueID=5323fc8e-0428-4454-bc7f-99b35b32ab5f)

⁷² **nemzetközi kapcsolatok osztályai**: a magyar állampolgárok hivatalos kiutazásainak, valamint a nyugati állampolgárok hivatalos beutazásainak szabályozására és ellenőrzésére 1961-ben kormányhatározattal létrehozott – és a rendszerváltásig fennálló – osztályok a Kohó- és Gépipari, a Nehézipari, a Közlekedés- és Postaügyi, a Könyvüipari Minisztériumban, a Művelődésügyi Minisztériumban, a Pénzügyminisztériumban, a Földművelésügyi Minisztériumban, valamint a Magyar Tudományos Akadémián, az MTSZ-nál és a Műszaki- és Természettudományi Egyesületek Szövetségénél (MTESZ). A nemzetközi kapcsolatok osztályainak feladata lett az érintett tárcák és intézmények utaztatási tervének elkészítése, annak a betartatása, a tolmács-szolgálat megszervezése, az útlevel- és vízum, illetve a protokoll ügyek intézése, a minisztérium, illetve a felügyelete alá tartozó intézményekben a külföldiek látogatásainak szabályozása. (Forrás: Krahulesán Zsolt: A be- és kiutazások állambiztonsági- és pártellenőrzése (1956–1964); *Betekintő*, 2010/1. <http://www.betekinto.hu/en/node/8>)

---

73 **személygépkocsi-kiutalás:** A kelet-európai kommunista országokban az autó viszonylag tömegesen elterjedt ugyan az 1960-as évek végére, mégis mindvégig hiánycikk maradt. A személygépkocsit még a hatvanas-hetvenes évek fordulóján sem közlekedési eszköznek, hanem népjóléti intézkedésnek, hobbiesszköznek tekintette a hatalom, míg a tanácsi bérlakások korszakában sokak számára egy-egy Wartburg, Moszkvics vagy Skoda volt az elérhető legértékesebb magántulajdon. Mint a „keleti tömb” más országaiban, a személyautó-forgalmazás Magyarországon is állami monopólium volt. Új autót vásárolni alapvetően sorban állással lehetett – úgy, hogy a gépkocsi-igénylőknek 1979-ig a vételár 30%-át kellett előlegként befizetni. A számított sorbanállási idő 1979. január elején Trabantra 7,2, Wartburgra 4,8, Ladára 6 év volt.” (Forrás: *História*, 1997. 9-10. szám, idézi Salamon Konrád: *Történelem IV. a középiskolások számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó 1999.)

74 Máté 24:42 „Vigyázzatok tehát, mert nem tudjátok, hogy melyik órában jön el a ti Uratok!”

75 A *Villa Negra* románca a Keleti Márton rendezte *Hattyúdal* című film (1963) utóbb önálló slágerré vált betétdala. A filmben Páger Antal énekli.

76 A Tóth Árpád Gimnázium az 1958/59-es tanévben az ekkor megszüntetett két debreceni közepfokú tanítóképző épülete közül az Állami Lórántffy Tanítónőképző és Gimnázium helyére költözött. A tanítónőképző az 1948-as államosításig volt a katolikus Svetits Intézet tagintézménye. Ekkor a Svetitset előbb megszüntették, majd 1950-ben – a Római Katolikus Püspöki Kar és az állami vezetés közötti megállapodásnak megfelelően – ismét megnyitották, de jelentősen alacsonyabb tanulólétszámmal és az állami tulajdonban maradt tanítónőképző nélkül, amely, más városi fenntartású állami iskolákkal társbérletben a Svetits épületegyüttesének utcafronti – a katolikus iskola létszámának és profiljának szűkítése miatt felszabadult – 16 tantermében működött 1958-ig. (Forrás: Polgár Sándor: *Hogy is volt?* http://www.tagdebr.sulinet.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=69)

77 **Polgár Sándor** (sz. 1929): tanár, iskolaigazgató. A kecskeméti Református Gróf Tisza István Gimnáziumban érettségizett 1946-ban, tovább tanulni szándékozván a fővárosba, az agráregyetemre, illetve a Szabó Dezső Népi Kollégiumba vezetett az útja. Csakhamar Pécsre küldte a Népi Kollégiumi mozgalom az ottani főiskolai kollégium ifjúsági vezetőjének. 1951-ben vette át diplomáját általános iskolai földrajz–biológia és testnevelés kiegészítő szakokról, majd ezeket az ELTE-n középiskolai tanári diplomává egészítette ki. Első munkahelye a Köznevelési Minisztérium egyetemi főosztálya volt, ahol egyetlen pártonkívüliként a vidéki tanárképző iskolák referense, de a budai II. Rákóczi Ferenc Fiúgimnázium legfiatalabb tanára lett. 1955-ben a családalapítási szándék hozta Debrecenbe, ahol a Csokonai Gimnáziumban tanított egy évig, amikor felkérték az újonnan létesítendő Tóth Árpád Fiúgimnázium igazgatóhelyettesének, majd 1957-ben, huszonkilenc évesen igazgatóvá választották. 1957-1990 között volt a debreceni Tóth Árpád Gimnázium igazgatója, 1990-től címzetes gimnáziumi igazgató, Debrecen város Pro Urbe díjasa. (Forrás: *Hajdú-Bihari Almanach* 3. kötet. In-Forma Kiadó, Nyíregyháza 2003.)

78 Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől a XX. század végéig* (1. kiad. Gondolat, 1981.)

79 **Csengey Gusztáv** (1842-1925): evangélikus teológus, tanár, költő. Középiskolai tanulmányait Pesten, majd Sopronban folytatta, végül Nagykőrösön érettségizett 1862-ben. Érettségi után írta meg egyik legismertebb versét (*A fogoly lengyel*). A vers egy évig Csengey pesti teológus lábujában hevert, ám amikor kitört a lengyel forradalom, beküldte a Vasárnapi Ujságnak, amely a rákövetkező vasárnapon már meg is jelentette. A vers felébresztette az olvasókban az 1848-as lelkesedést, és rendkívüli ismertséget hozott Csengey számára. Ettől kezdve Csengey Gusztávot a legnépszerűbb költők között tartották számon. A művet számos nyelvre

---

lefordították, a lengyelek hálásak voltak: évekkel később Varsó polgármestere díszfogaton vitte Csengey Gusztávot a tiszteletére rendezett ünnepélyre. A fogoly lengyelt Tóth Árpád 1925-ben a Rouget de l' Isle Marseillaise-éhez hasonlította. Megállapította, hogy kevés költőnek sikerült ez a csoda a magyar irodalomban.

Tanulmányait Pesten, a protestáns teológián folytatta. Ennek elvégzése után, 1865-ben Jénába ment tanulni, és innen hozta haza a Ballag már a vén diák című, azóta is népszerű ballagódalt, amit a Bursch-nótából fordított le, illetve költött át. Hazatérése után letette a lelkészi és a tanári vizsgát. 1868-ban az aszódi evangélikus gimnázium tanára lett, 1874-től 1877-ig pedig igazgatója volt. Tanári időszakában regényeket írt, 1878-ban tagja lett a Petőfi Társaságnak. 1886-tól Eperjesen tanított: a teológián Ószövetséget és egyháztörténetet oktatott, de tanított a jogakadémián is. A helyi Luther Társaság megválasztotta tiszteletbeli tagjának, hazafias és vallásos költemények sora került ki kezei közül. Némelyik verse bekerült az evangélikus egyházi énekes könyvbe is. Magát az „utolsó kuruc”-nak nevezte, magyar zsinóros ruhában, csizmában járt. 1919-től, amikor az eperjesi Jogakadémia – a trianoni döntés következtében – Miskolcra költözött, Csengey – már nyugdíjasként – folytatta oktató munkáját a Miskolci Jogakadémián. (Forrás: Major János: Csengey Gusztáv, az elfelejtett költő; <http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=1718>)

⁸⁰ A lengyel felkelés 1830. november 29-én tört ki Varsóban a társadalmi elnyomás és a cárizmus ellen. A lengyel rendi országgyűlés 1831. jan. 25-én Varsóban kimondta a Romanov-ház trónvesztését. 1831. október 5-én a felkelést leverték, a lengyel alkotmány hatályát veszítette, és Oroszország lényegében bekebelezte Lengyelországot.

⁸¹ A „**Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország**” az 1920-ban Vincze Zsigmond (zeneszerző) és Kulinyi Ernő (író) által írt Hamburgi menyasszony című operett egyik dalbetétje. Maga a darab nem keltett volna akkora érdeklődést, ha nem lett volna benne a *Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország*, amely ezt követően a kor leghazafiasabb dalai közé számított. 1944-ben a dalt az operett zsidó származású szerzői miatt, a háborút követően pedig „nacionalista” tartalma miatt nem játszották.

(Forrás:

http://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9p_vagy,_gy%C3%B6ny%C3%B6r%C5%B1_vagy,_Magyarorsz%C3%A1g)

⁸² A dalt 1906-ban, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor szerezte gróf csikszentkirályi és krasznahorkai Andrásy Gyuláné, született vásonkői Zichy Eleonóra grófnő.

Krasznahorka büszke vára,
Ráborul az ős homálya.
Tornyok ormán az őszi szél
Régmúlt dicsőségről regél.
Rákóczinak dicső kora,
Nem jó vissza többé soha.

Harcosai rég pihennek,
Bujdosó fejedelemnek.
A toronyból késő este
Tárogató nem szól messze.
Olyan kihalt, olyan árva,
Krasznahorka büszke vára.

(Forrás: <http://www.suavis.com/lap/hethatar/ujzag/cikk/mutat/4066/?i=683>)

---

⁸³ 1920-ban a Területvédő Ligának ugyanazon a pályázatán, melyen Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna első díjat nyert *Magyar Hiszekegy* című (akkor még) háromsoros fohászával, egy legfeljebb tíz szóból álló jelmondatra is pályázatot hirdettek. Ezt az ismeretlen szerzőjű „*Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország*” jelmondat nyerte. (Forrás: Vonyó József: A Magyar Hiszekegy születése. *História*, 2002/1. szám)

⁸⁴ A rendszerváltás után, 1990-ben Pápa város önkormányzata lehetővé tette a Református Gimnázium újraindítását ugyanabban az épületben, ahol 1952-ben megszűnt, és ahol 1990-ben még a Petőfi Gimnázium működött. Négy nehéz tanévet élt át egymás mellett a két nagy múltú iskola. A Petőfi Gimnázium évente a korábbi öt helyett csak három első osztályt indíthatott, a Református Gimnázium pedig megkapta az így felszabaduló osztálytermeket. 1993-ban jött létre megállapodás Pápa Város Önkormányzata, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium és a Dunántúli Református Egyházkerület képviselői között az új (önkormányzati fenntartású) gimnázium megépítéséről. Több lehetséges helyszín közül a városvezetés – a gimnázium tanári karával összhangban – a Várkert út menti területet jelölte ki az építkezés helyszínéül, az MHSZ által is használt lőtér szomszédságában. 1994. szeptember 4-én, alig egy évvel az alapkövetétel után dr. Kovács Zoltán polgármester és Varga Géza igazgató felavatta a Petőfi Sándor Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola új épületét. (Forrás: <http://www.petofi-papa.sulinet.hu/hu/iskolank-toertenete.html>)

⁸⁵ **Márkus Mihály** (sz. 1943.): református lelkipásztor, püspök, egyetemi tanár. A Budapesti Református Teológiai Akadémián szerzett lelkészi oklevelet 1967-ben. Lelkipásztor volt Körmenten, Szentgyörgyvölgyön 1970-ig, majd Pápán 1975-ig. 1975-től a tatai egyházközség pásztorja. Tizenöt éven keresztül a Dunaalmási Református Egészségügyi Gyermekotthon lelkésze és mindenese. Három cikluson keresztül 1990-2008 között a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. 1998-as újraindulását követően a Pápai Teológiai Akadémia tanszékvezető tanára. A Magyar reformátusok Világszövetségének főtitkára volt öt éven át, majd pedig elnöke. Tizenkét évig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának alelnöke, majd elnöke. Jelenleg elnöke a Kálvin Emlékbizottságnak. (Forrás: <http://srta.tirek.hu/lap/tiszteletbeli/cikk/mutat/prof-dr-markus-mihaly/>)

⁸⁶ **Für Lajos** (1930-2013): történész, az MTA doktora, politikus, az Antall-kormány (1990-92) és a Boross-kormány (1993-94) honvédelmi minisztere. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem szakán végzett 1954-ben, majd 1956-ig az egyetem Történeti Intézetének tanársegédje volt. 1956 októberében a debreceni Kossuth Kör titkára lett, majd a debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány titkárává választották. Az oroszok november 4-én hajnalban letartóztatták, és rövid időre internálták. Egy évig nem talált munkát, majd 1958-ban könyvtári alkalmazott lett Debrecenben. 1961-ben Budapesten volt rakodómunkás, majd Dabason, végül Pestújhelyen lett pedagógus. 1964-ben a Magyar Mezőgazdasági Múzeum tudományos munkatársa lett. 1987-től az ELTE bölcsészkarán a közép- és kora újkori magyar történelmi tanszék docense, 1990-től egyetemi tanára lett. Kutatási területe a magyarországi agrártársadalom 18-20. századi története. 1958-ban bölcsészdoktori, 1971-ben kandidátusi címet, 1983-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett.

A Magyar Demokrata Fórum kilenc alapítójának egyike volt. 1990-ben országgyűlési képviselő lett az MDF Vas megyei listájáról, majd Antall József honvédelmi miniszternek kérte fel. Antall halála után őt választották az MDF elnökének 1993-ban. 1996-ban lemondott a pártelnökségről, majd kilépett az MDF-ből, és független képviselő lett. (Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/fur.htm>)